

Supported by:

on the basis of a decision
by the German Bundestag

Сприяння готовності до «зеленого курсу»
в країнах Східного партнерства
(PROGRESS)

Державна установа
«Інститут економіки та прогнозування
Національної академії наук України»

ЗВІТ ПО УКРАЇНІ для результату І

Підсумки PROGRESS в розробці національної програми
адаптації до зміни клімату та підвищення стійкості
сільського господарства, плідівництва та ягідництва

(дослідження проведено за період з квітня 2024 р. по грудень 2024 р.)

КИЇВ - 2025

Регіональний проєкт «Підготовка країн Східного партнерства до Європейського зеленого курсу» (PROGRESS) фінансується Міжнародною кліматичною ініціативою (IKI) Федерального уряду Німеччини та реалізується німецькою урядовою організацією Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH у партнерстві з Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Регіональним екологічним центром Кавказу (РЕЦ), представництвом Європейської Бізнес Асоціації (ЄБА) в Молдові та Державною установою «Інститут економіки та прогнозування Національної Академії Наук України» (ІЕП). Зміст цього звіту відображає погляди експертів та авторів і не обов'язково відображає офіційну позицію фінансуючих організацій, партнерів-виконавців або будь-яких залучених установ.

Подяка

Цей звіт підготовлено командою експертів державної установи «Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України» як одного з партнерів Регіонального проєкту «Підготовка країн Східного партнерства до Європейського зеленого курсу» (PROGRESS):

Олена ШУБРАВСЬКА

доктор економічних наук, ключова експертка з питань аграрної політики

Ольга ПОПОВА

доктор економічних наук, старша експертка з питань аграрної політики

Катерина ПРОКОПЕНКО

кандидат економічних наук, експертка з питань аграрної політики

Тамара ОСТАШКО

доктор економічних наук, ключова експертка з питань аграрної торгівельної політики

Володимир ОЛЕФІР

кандидат економічних наук, старший експерт з питань аграрної торгівельної політики

Галина ТРИПОЛЬСЬКА

кандидат економічних наук, ключова експертка з питань гендерної політики

Олександр ДЯЧУК

кандидат технічних наук, керівник групи експертів проєкту PROGRESS в ДУ «ІЕПр НАНУ»

За підтримки:

Валерія ГЕЙЦЯ

академіка НАН України, ключового економічного експерта

Романа ПОДОЛЬЦЯ

кандидата економічних наук, ключового макроекономічного експерта

Євгена БУБЛИКА

доктора економічних наук, ключового експерта з зелених фінансів

Юлії ШАПОВАЛ

кандидата економічних наук, старшої експертки з зелених фінансів

Світлани БРУС

кандидата економічних наук, експертки з зелених фінансів

Андрія СЕМЕНЮКА

експерта з питань енергетики

Тетяни САПРИКІНОЇ

експертки з комунікацій

Цінний внесок у цей звіт зробили експерти від Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) та німецької урядової організації Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH.

ЗМІСТ

01. АНАЛІЗ ЛАНЦЮГІВ ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ ПЛОДІВ, ЯГІД ТА ГОРІХІВ В УКРАЇНІ ТА ВПЛИВУ ЗМІНИ КЛІМАТУ	5
1.1. Виробництво фруктів, ягід та горіхів у розрізі виробників та регіонів	5
1.2. Огляд виробництва яблук, суниці садової, малини та волоського горіха	7
1.3. Короткий огляд експорту фруктів, ягід та волоських горіхів	12
1.4. Короткий огляд переробки фруктів, ягід та горіхів	16
1.5. Вплив зміни клімату на виробництво, експорт та переробку плодів, ягід та горіхів	19
02. НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА УКРАЇНИ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КЛІМАТИЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА ПЛОДОВО-ЯГІДНОЇ ПРОДУКЦІЇ, ПЕРЕРОБКА ТА ЕКСПОРТ	25
2.1. Визначення поняття адаптації до зміни клімату в сільськогосподарському виробництві....	25
2.2. Кліматична політика України, адаптований до клімату розвиток сільськогосподарського сектору та виробництво фруктів і ягід	26
2.3. Огляд чинної нормативно-правової бази України з питань адаптації до зміни клімату в переробній галузі	44
2.4. Огляд чинної нормативно-правової бази України щодо адаптації до зміни клімату в контексті експорту	45
03. ГЕНДЕРНА СИТУАЦІЯ У ВИРОБНИЦТВІ ФРУКТІВ, ЯГІД ТА ГОРІХІВ В УКРАЇНІ	47
3.1. Загальний огляд	47
3.2. Гендерні диспропорції в сільському господарстві України	49
3.3. Гендерна диспропорція у споживанні яблук, ягід в Україні	50
3.4. Гендерне законодавство в ЄС та Україні	50
04. ДОДАТКИ	59
Додаток 1.	59
Цілі, визначені у Стратегії “Від ферми до виделки” від 2020 року та Стратегії ЄС з біорізноманіття до 2030 року	
Додаток 2.	60
Нормативно-правові документи України щодо управління ґрунтами для забезпечення кліматичної адаптації рослинництва, 2019-2024 рр	
Додаток 3.1.	62
Стандарти GAEC та вимоги SMR у ЄС	
Додаток 3.2.	63
Стандарти України щодо переробки плодів, ягід і горіхів	
Додаток 4.	65
Розширений перелік кліматично-адаптованих й екологічних практик сільського господарства і переробної промисловості	
Додаток 5.	66
Порівняння стандартів України, ЄС та Зеленого курсу для екологічно чистих фруктів, ягід, горіхів та продуктів їх переробки і рекомендації щодо імплементації відповідних норм ЄС в Україні	

ВСТУП

Плодоягідництво є перспективною складовою агропромислового комплексу України, яка має потенціал підвищення конкурентоспроможності української продукції на світових ринках, розвитку малого й середнього аграрного підприємництва, особливо в сільських регіонах, та створення доданої вартості через переробку. Водночас, зміна клімату вже сьогодні чинить суттєвий вплив на цей сектор — через зміну температурного режиму, нерівномірний розподіл опадів, зростання ризиків заморозків і посух, поширення шкідників та хвороб. Це створює нові виклики для галузі в частині вирощування та переробки, а для органів державної влади – в частині забезпечення системної адаптації галузі до зміни клімату.

В умовах реалізації Державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року, та зобов'язань України у рамках Паризької угоди і Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, ключовим завданням є інтеграція кліматичних ризиків і адаптаційних заходів у всі рівні аграрної політики. Водночас європейські стратегії, зокрема Європейський зелений курс, Стратегія з біорізноманіття ЄС до 2030 року та Стратегія “Від ферми до виделки”, формують зовнішнє політичне й регуляторне середовище, до якого має адаптуватися і сільськогосподарське виробництво України.

Цей звіт має на меті надати всебічну аналітичну базу для формування обґрунтованої державної політики у сфері кліматично стійкого розвитку плодоягідництва. Звіт приділяє увагу таким аспектам:

- сучасний стан виробництва, переробки та експорту фруктів, ягід і горіхів в Україні;
- вразливості аграрних ланцюгів створення доданої вартості до зміни клімату;
- огляд нормативно-правового середовища, з акцентом на потребу його узгодження із європейськими стандартами;
- гендерні аспекти в плодоягідництві України як складова інклюзивної політики розвитку сільських територій.

Перший розділ висвітлює регіональну структуру виробництва основних культур, поточні експортні тенденції та стан внутрішнього ринку переробки. Окрему увагу приділено наслідкам зміни клімату для якості продукції, стабільності врожаїв та логістики.

Другий розділ аналізує ключові політики та регуляторні документи у сфері адаптації до зміни клімату Також розглядається імплементація директив і вимог ЄС щодо сталого агровиробництва, зокрема стандартів GAEC та SMR, необхідних для інтеграції до Спільної аграрної політики ЄС (CAP).

Третій розділ присвячено аналізу гендерних диспропорцій у плодово-ягідному секторі, у т.ч. в контексті доступу до ресурсів, державної підтримки та участі у прийнятті рішень. Вказано на необхідність гендерно-чутливої аграрної політики, відповідно до зобов'язань України у рамках Конвенції ООН з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок та вимог ЄС до гендерної рівності.

Звіт розроблено з урахуванням потреб фермерів в частині підготовки до вступу до ЄС, а також для органів влади, що формують або реалізують аграрну, кліматичну, гендерну та торговельну політику. Представлені матеріали можуть бути використані при розробці програм державної підтримки, оновленні законодавства, впровадженні стандартів ЄС та плануванні міжвідомчої координації у сфері адаптації сільського господарства до зміни клімату.

Дослідження проведено в рамках проекту “Підготовка країн Східного партнерства до Європейського зеленого курсу (PROGRESS)”, який фінансується Федеральним міністерством довкілля, охорони природи, ядерної безпеки та захисту прав споживачів Німеччини (BMUV) в рамках його Міжнародної кліматичної ініціативи (IKI), що реалізується в Україні Консорціумом організацій під керівництвом німецької урядової організації Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH, Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), державної установи Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України (ІЕПр НАНУ).

АНАЛІЗ ЛАНЦЮГІВ ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ ПЛОДІВ, ЯГІД ТА ГОРІХІВ В УКРАЇНІ ТА ВПЛИВУ ЗМІНИ КЛІМАТУ

01

1.1. Виробництво фруктів, ягід та горіхів у розрізі виробників та регіонів

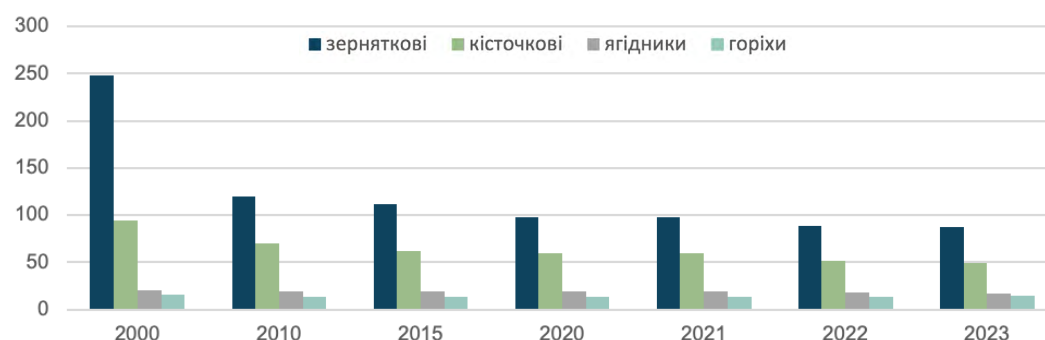
Вирощування плодів, ягід та горіхів в Україні традиційно було поширене практично по всій території завдяки сприятливим природно-кліматичним умовам, а саме м'якому клімату, достатньому рівню зволоженості та достатній кількості сонячних днів.

Однак протягом останніх 20 років у політико-економічному просторі України відбувалися зміни, які суттєво впливали на виробництво. До таких змін можна віднести вступ до Світової організації торгівлі у 2008 р., початок воєнних дій на сході країни з 2014 р., застосування режиму Поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі між Україною та ЄС у рамках положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, яка набула чинності в повному обсязі з 1 вересня 2017 р. та початок переговорів щодо вступу до ЄС. Все це призвело до скорочення та переформатування фінансової державної підтримки аграрного сектору, формування нових зовнішньоторговельних зв'язків, змін у розміщенні виробництва тощо. Повномасштабні воєнні дії та окупація частини території країни з 24 лютого 2022 р. мали значний негативний вплив на виробництво через втрату територій, потужностей, насаджень, робочої сили, порушення логістичних маршрутів.

Роль плодоягідного сектору в національній економіці. Частка сектору плодів та ягід у випуску сільського господарства, за нашою оцінкою, у 2022 р. становила 1,94%, а у передвоєнний 2021 р. – 1,86%. Однак загалом він є важливим для забезпечення продовольчої безпеки та добробуту населення. Плоди та ягоди є важливою частиною харчування, але їх фактичне споживання в Україні (59 кг на одну особу) є низьким. Українці споживають плодів і ягід вдвічі менше, ніж у країнах ЄС. Рівень самозабезпеченості цією групою продуктів є не достатньо високим – 79,3% (2021 р.), тобто внутрішнє виробництво не покриває внутрішнє споживання. При цьому імпортуються не лише екзотичні фрукти та ягоди, але й традиційно вирощувані в Україні яблука, груші, абрикоси, персики тощо. Це свідчить про значний потенціал внутрішнього ринку.

Стан виробництва плодів, ягід та горіхів. В структурі площ насаджень зерняткових культур України переважають яблуні та груші (99% площі), кісточкових – вишні, сливи, черешні та абрикоси (94%), ягідних – суниця та полуниця, малина й ожина, смородина (85%), серед горіхів практично вся площа зайнята насадженнями волоського горіха (98%).

За 2000–2023 рр. відбулися значні зміни в сортовому складі, площах насаджень, урожайності та обсягах виробництва плодово-ягідних культур. Площа насаджень протягом тривалого періоду стрімко скорчувалася: за 20 років площі зерняткових зменшилися у 2,5 раза, кісточкових – у 1,5, площа ягідників та горіхових насаджень суттєво не змінилася (рис. 1.1). У передвоєнний період розпочалося поступове відновлення галузі, однак з початком повномасштабних дій площа насаджень знову скоротилася, значним чином внаслідок окупації та пошкоджень на прифронтових територіях.

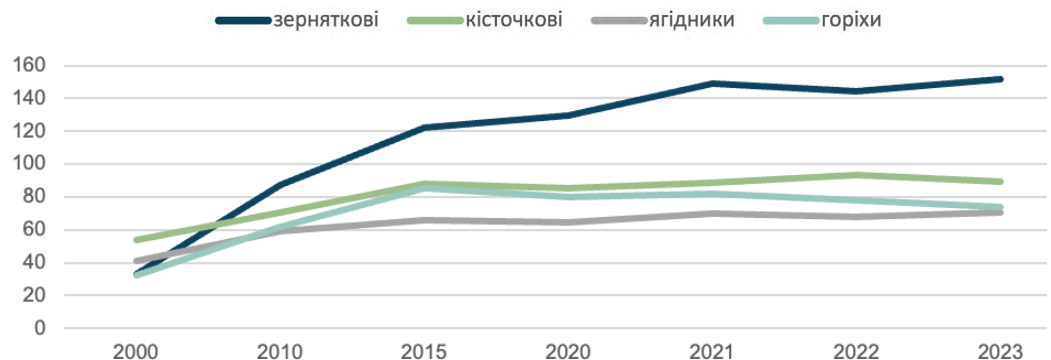
Рис. 1.1.
Площа насаджень у плодоносному віці, тис. га

Джерело:
побудовано за даними
Держстату України

У 2000–2023 рр. відбулися значні позитивні зрушення в розвитку цього сектору сільського господарства. Зокрема почали активно розвиватися дослідні господарства, які забезпечують виробників плодово-ягідної продукції якісним садивним матеріалом, нарощувалися темпи інтенсифікації галузі, внаслідок яких відбувалася заміна старих неефективних насаджень новими інтенсивними. Завдяки використанню якісного садивного матеріалу, інтенсивних технологій та передового досвіду в садівництві, ягідництві та горіхівництві вдалося досягнути значного зростання урожайності.

Рис. 1.2.
Динаміка
урожайності, ц з га

Джерело:
побудовано за даними
Держстату України

Розміщення виробництва плодів, ягід та горіхів. Відбулися суттєві зміни у розміщенні виробництва. Вони були спричинені як вищезазначеними політико-економічними чинниками, так і кліматичними змінами. Основними регіонами (ранжовано за обсягом виробництва) за обсягами вирощування зерняткових культур у 2000 р. були Дніпропетровська, Закарпатська, Донецька, Львівська, Вінницька області, а наразі це – Вінницька, Чернівецька, Хмельницька, Львівська, Тернопільська області. Лідерами з виробництва кісточкових культур у 2000 р. були Дніпропетровська, Донецька, Херсонська, Одеська та Запорізька області, у 2023 р. – Одеська, Полтавська, Хмельницька, Дніпропетровська, Рівненська області. Певні зрушення відбулися у виробництві ягідних культур. Найбільше ягід у 2000 р. вироблялися у Донецькій, Дніпропетровській, Львівській, Житомирській областях, а у 2023 р. – у Дніпропетровській, Київській, Житомирській, Львівській, Вінницькій. Якщо у 2000 р. основні обсяги горіхів вироблялися у Дніпропетровській, Донецькій, Львівській, Хмельницькій, Чернівецькій областях, то у 2023 р. основними виробниками стали Черкаська, Хмельницька, Чернівецька, Одеська, Вінницька. Донецька область втратила свої позиції через воєнні дії, які почалися у 2014 р., а північні та західні регіони посилили свої позиції завдяки зміні клімату (збільшенню суми активних температур та кращому вологозабезпеченню).

Концентрація та структура виробників у плодоягідному виробництві. Структура основних виробників (сільськогосподарські підприємства і господарства населення) за досліджуваний період суттєво не змінилася (табл. 1.1.). Значно знизилася площа насаджень у підприємствах, в той час як господарства населення їх зберегли і у довоєнний період навіть розширили. При цьому господарства населення¹ стабільно використовували насадження ефективно, внаслідок чого їх частка у виробництві залишається стабільною, а підприємства при значному скороченні площ насаджень підвищили урожайність, зберігши свою частку у виробництві. Слід зазначити, що у довоєнний період урожайність та відповідно обсяги виробництва зростали в обох категоріях господарств.

Таблиця 1.1.
Динаміка площ
та виробництва
плодоягідних культур
за категоріями
господарств України

Джерело:
складено за даними
Держстату України

Показник	2000	2010	2015	2020	2021	2022	2023
Площа насаджень плодоягідних культур у господарствах усіх категорій, тис. га	378.0	223.2	206.0	191.0	190.5	171.2	167.0
у тому числі:							
частка підприємств, %	64.4	33.6	28.8	22.8	22.4	19.2	19.9
частка господарств населення, %	35.6	66.4	71.7	77.2	77.6	80.8	80.1
Виробництво плодоягідних культур, тис. т	1452.6	1746.5	2152.8	2023.9	2235.1	1994.8	1995.9
у тому числі:							
частка підприємств, %	18.2	16.4	19.1	16.8	20.8	17.7	19.8
	81.8	83.6	80.9	83.2	79.2	82.3	80.2

¹ В Україні категорія «господарства населення» об'єднує сільські домогосподарства, міські домогосподарства та фізичних осіб-підприємців, які здійснюють сільськогосподарську діяльність

Більш детальний аналіз груп виробників свідчить, що великі підприємства не займаються виробництвом фруктів та ягід, середніх підприємств незначна кількість і при виробництві зерняткових та кісточкових фруктів їх діяльність не ефективна. Водночас значною є кількість малих підприємств, основним видом діяльності яких є вирощування зерняткових і кісточкових фруктів, ягід та горіхів, при цьому переважно вони представлені мікропідприємництвом². На ситуацію у 2022 р. вплинули воєнні дії, які призвели до скорочення кількості виробників всіх груп.

Показник	2015	2020	2021	2022
вирощування зерняткових і кісточкових фруктів				
<i>Кількість, одиниць:</i>				
великі підприємства*	-	-	-	-
середні підприємства	33	27	27	17
малі підприємства	812	885	827	608
з них мікропідприємства	751	824	770	552
<i>Рівень рентабельності операційної діяльності, %:</i>				
великі підприємства	-	-	-	-
середні підприємства	49.6	8.5	-1.1	-17.2
малі підприємства	28.4	13.9	23.0	0.9
з них мікропідприємства	15.6	19.1	17.8	4.6
вирощування ягід, горіхів, інших плодівих дерев і чагарників				
<i>Кількість, одиниць:</i>				
великі підприємства	-	-	-	-
середні підприємства	4	6	9	11
малі підприємства	746	921	912	781
з них мікропідприємства	729	893	879	753
<i>Рівень рентабельності операційної діяльності, %:</i>				
великі підприємства	-	-	-	-
середні підприємства	...**	45.3	14.2	21.8
малі підприємства	...	16.6	27.4	8.5
з них мікропідприємства	28.7	12.8	16.6	13.4

* дані не оприлюднюються з метою виконання вимог Закону України «Про офіційну статистику» щодо забезпечення статистичної конфіденційності

Виробництво плодоягідної продукції вже протягом тривалого часу має стійку тенденцію до переміщення із сільськогосподарських підприємств у малі фермерські господарства та господарства населення і цей процес продовжується, зокрема наразі у великих підприємствах ця продукція не практично не виробляється. Цьому сприяють діючі формати державної підтримки та готовність малих виробників до впровадження нових технологій на малих площах. Наразі такі виробники плодоягідної продукції домінують на внутрішньому ринку та виходять на зарубіжні. Як зазначалося вище, на частку господарств населення припадає 80% загального обсягу виробництва плодів та ягід, а серед підприємств переважають малі та мікропідприємства. Вони декларують свою зацікавленість у створенні стандартних партій якісної продукції для збуту в Україні та на ринках країн ЄС³.

1.2. Огляд виробництва яблук, суниць садової, малини та волоського горіха

Виробництво яблук. Україна є серйозним гравцем на європейському ринку яблук і до того ж має дуже вигідне географічне положення. Річний обсяг виробництва яблук в Україні складає близько 1,1–1,2 млн тонн. При цьому, 70% врожаю виробляється господарствами населення для задоволення власних потреб, а також частково на подальшу реалізацію кінцевому споживачу або ж на переробку. За даними обстеження домогосподарств, проведеного Державною службою статистики України у 2021 році, частка реалізованих домогосподарствами фруктів становила 18,8%, а ягід - 27,3%. Решта яблук вирощується сільськогосподарськими підприємствами.

Україна має оптимальні кліматичні умови для вирощування яблук на всій території країни, а в південних її районах можна вирощувати навіть сорти з довгим періодом

² Суб'єктами мікропідприємництва є фізичні та юридичні особи, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро. Суб'єктами малого підприємництва є фізичні та юридичні особи, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро. Суб'єктами великого підприємництва є юридичні особи, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) перевищує 250 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності перевищує суму, еквівалентну 50 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України. Суб'єктами середнього підприємництва є інші суб'єкти господарювання.

³ Асоціація "Ягідництво України". <https://uaberries.com/pro-asotsiatsiu>

Таблиця 1.2.
Діяльність виробників плодоягідних культур – суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва

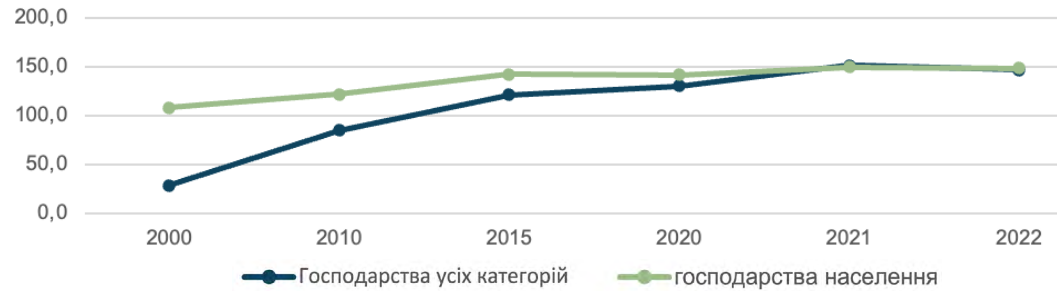
Джерело:
складено за даними
Держстату України

вегетатії. За оцінками ФАО⁴ річне споживання яблук в Україні становить в середньому 16 кг на людину, однак очікується, що цей показник досягне європейського рівня 23 кг/рік на людину. Це свідчить про значний потенціал внутрішнього ринку.

В останній період завдяки переходу виробників на інтенсивні технології вирощування яблук та оптимізації сортової структури саду значно зросла урожайність і вона наразі практично однакова у підприємствах та господарствах населення (Рис. 1.3).

Рис. 1.3.
Динаміка
урожайності
яблук, ц з га

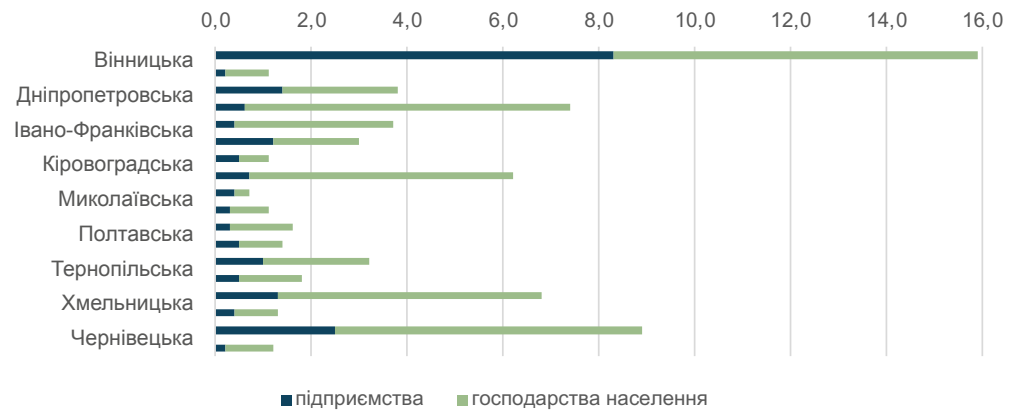
Джерело:
побудовано за даними
Держстату України

Однією з найвагоміших у виробництві яблук областей є Вінницька (рис. 1.4). На Вінницьку область припадає близько 30% усього врожаю яблук з досліджуваних областей та має найбільший показник збору врожаю в Україні, завдяки великим площам виробництва від 100 до 400 га по всій області.

Рис. 1.4.
Площа насаджень
яблуні у
плодоносному віці
у 2023 р., тис. га

Джерело:
побудовано за даними
Держстату України⁵

Яблуневі сади, вимагають серйозних інвестицій, а отримання прибутку є відкладеним у часі, оскільки плодоношення починається через 4–5 років після посадки. Отже, для виходу на самоокупність та отримання перших прибутків знадобиться тривалий проміжок часу. Старі сади з часом втрачають свою продуктивність, тому їх необхідно вчасно реконструювати, вирубуючи старі дерева та насаджуючи нові. Тому без державної бюджетної програми відновлення яблуневих насаджень є складним завданням.⁵

Водночас, наразі з економічної точки зору виникають сприятливі умови для розвитку виробників, які займаються вирощуванням яблук. На думку експертів, завдяки ліберальній податковій політиці, сприятливій системі підтримки та відносно дешевій робочій силі, а також через високий попит на ринку, їх кількість, навіть в умовах війни, в найближчі роки буде зростати⁶.

Виробництво суниці садової. З початком війни ягідництво в Україні повністю відновило свої позиції завдяки новим регіонам та новим грантовим програмам. Суниця садова на українському ягідному ринку традиційно домінує за обсягами виробництва і споживання. На другому місці малина, а на третьому – лохина. Так було до окупації півдня України. У тимчасово окупованих Херсонській області й інших регіонах півдня України вирощувалося приблизно 40 % суниці садової. Водночас, упродовж воєнних сезонів багато фермерів з підконтрольних територій включили суницю садову у своє виробництво, але за оцінкою Української плодоовочевої асоціації, у статистичних даних це розширення ймовірно поки повністю не відображено.

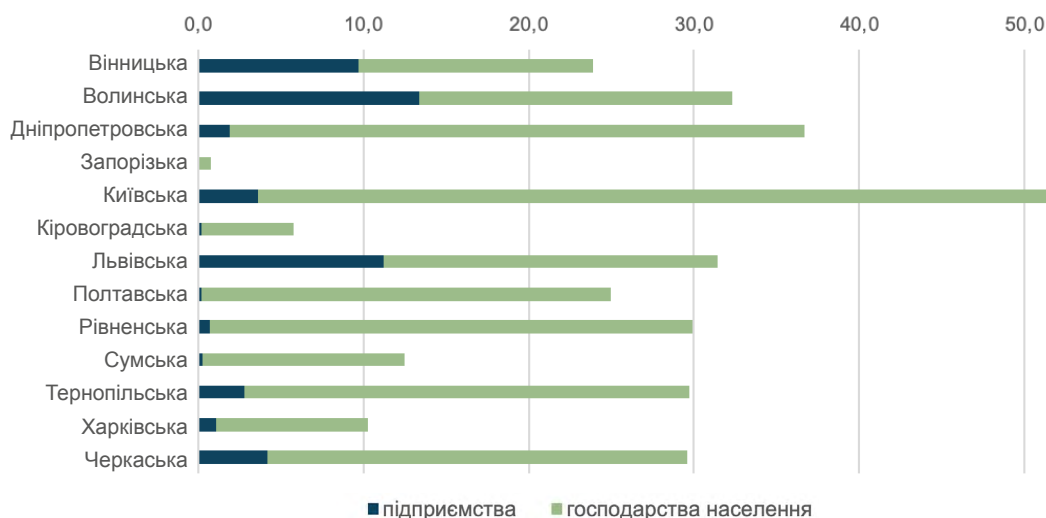
⁴ Food Balances. FAOSTAT. <https://www.fao.org/faostat/en/#data/FBS>

⁵ Побудовано на основі даних без урахування тимчасово окупованих російською федерацією територій та частини територій, на яких ведуться (велися) бойові дії. Дані щодо низки регіонів не оприлюднюються з метою виконання вимог Закону України "Про офіційну статистику" щодо забезпечення гарантій органів державної статистики щодо статистичної конфіденційності. Тому немає даних для шести областей, площа насаджень в яких становить 6,5% від загальної.

⁶ Сортові тренди та перспективи ринку яблук в Україні. <https://hopu.com.ua/uk/sortovi-trendy-ta-perspektyvy-rynku-yabluk-v-ukrayini/>.

За даними Держстату України з 2020 по 2023 рік площа насаджень суниці садової в Україні зменшилася з 8,6 до 7,1 тис. га. Серед причин такого скорочення: військові дії та відсутність сертифікованих саджанців власного виробництва, оскільки в країні практично не залишилось офіційних розсадників суниці садової: одні закрились, інші залишились на тимчасово окупованій території. Внаслідок цього валовий збір суниці садової скоротився з 62,3 тис. тон у 2021 р. до 53,4 тис. тон у 2023 р. Тобто спостерігаємо тенденцію до зменшення виробництва ягоди в країні. Врожайність 2021 р. становила 77,3 ц/га, 2022 р. знизилася до 74,8 ц/га, а у 2023 р. знову почала зростати – 76,7 ц/га.

В Україні 90% суниці садової вирощується в господарствах населення. Найбільше суниці садової в 2023 р. було вирощено в Житомирській, Київській, Дніпропетровській, Волинській та Львівській областях (рис. 1.5). Сукупно виробниками даних областей генерується 44% українського валового збору суниці садової. На рис. 1.5 не представлена Житомирська обл., яка наразі є найбільшим виробником. Це пов'язано з відсутністю окремих даних для підприємств та господарств населення через наявність декількох великих підприємств, які формують весь обсяг виробництва⁷.

Рис. 1.5.
Обсяг виробництва суниці садової у 2023 р., тис. ц

Джерело:
побудовано за даними Держстату України

Виробництво малини. Попри те, що в Україні вже понад два роки триває повномасштабна війна, песимістичні прогнози початку 2022 року та нестабільну ситуацію в країні, деякі напрямки агропромислового сектору продовжують свій розвиток. І передусім це стосується ягідної галузі України, яка демонструє не лише збільшення площ насаджень, але й зростання валового виробництва ягоди. У 2011–2021 роках площі під малиною зросли на 6%, тоді як площі під суницею, агрусом та смородиною скоротилися. Швидке зростання виробництва малини було спричинене декількома причинами, серед яких можна виділити наступні: створення плантацій малини потребує значно менше інвестицій, ніж, наприклад, лохини; малина набагато швидше досягає промислового плодоношення; серед фермерів поширена думка, що технологія вирощування цієї культури значно простіша порівняно з іншими, хоча насправді це не так; дуже високі ціни на малину протягом останніх 2–3 років, через що багато малих і середніх підприємств висадили малину.

За даними Державної служби статистики, станом на 2023 р. в Україні малина та ожина росте на площі 4,6 тис. га (підприємства та господарства населення), а валовий збір із загальної площі насаджень, становив 33,5 тис. тонн. Водночас за оцінкою Української плодоовочевої асоціації валове виробництво малини в 2023 р. було значно вищим і досягло 60–65 тисяч тонн⁸.

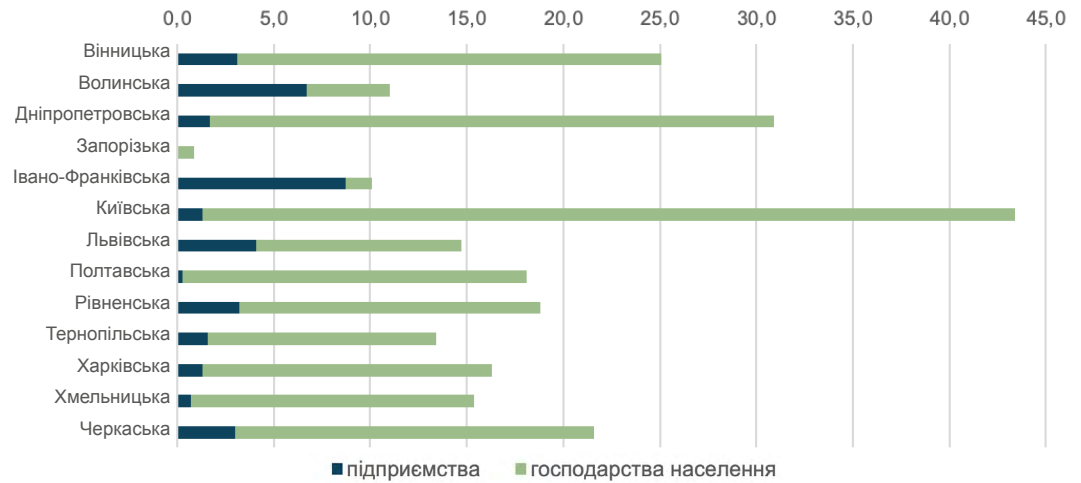
Динаміка урожайності малини є досить позитивною. У підприємствах урожайність виросла із 15,3 ц/га в 2011р. до 44,0 у 2023 р., а у господарствах населення – з 57,9 ц/га до 80,5 і залишається значно кращою, ніж у підприємствах (у 2023 р. вона була вищою у 1,8 раза).

⁷ Побудовано на основі даних без урахування тимчасово окупованих російською федерацією територій та частини територій, на яких ведуться (велися) бойові дії. Дані щодо низки регіонів не оприлюднюються з метою виконання вимог Закону України "Про офіційну статистику" щодо забезпечення гарантій органів державної статистики щодо статистичної конфіденційності. Тому немає даних для шести областей.

⁸ Оксана Марчук. Малина, ожина та смородина: яка ситуація на ягідному ринку? Ягідник. Грудень 2023р. с. 18–20.

Рис. 1.6.
Обсяг виробництва
малини та ожини у
2023 р., тис. ц

Джерело:
побудовано за даними
Держстату України⁹

На урожайність малини впливають як сорти, так і технології вирощування. Щодо сортів малини, які вирощують в Україні, то в цьому питанні варто розділяти професійних виробників ягід і домогосподарства. Так, дрібні господарства часто вирощують малину невідомої репродукції. Асоціація вважає, що це Полка та Полана – хороші польські сорти, однак з низькою якістю садивного матеріалу саме через неконтрольовану їх репродукцію¹⁰. Водночас професійні виробники малини в Україні переважно вирощують теж ремонтантні сорти з високою якістю садивного матеріалу. В Україні 89% ягоди вирощується в господарствах населення. Найбільше малини в 2023 році було вирощено в Київській, Дніпропетровській, Вінницькій, Черкаській та Рівненській областях. Сукупно виробниками даних областей генерується 42% українського валового збору малини.

Виробництво малини на відміну від широко поширених зернових та олійних культур набагато більше залежить від кваліфікації фахівців, погодних умов, матеріальні витрати на 1 га набагато вищі порівняно із витратами на вирощування зернових та олійних культур та потрібно проводити більше операцій на гектар. Бізнес планується на багато років, і вихід із нього загрожує повною втратою інвестицій, тоді як у зернових можна поміняти культуру чи сорт на наступний рік виробництва. При вирощуванні малини необхідно наймати велику кількість сезонних працівників (від 3 до 5 на кожний гектар). Однак зважаючи на постійне розширення виробничих площ під малиною, інвестувати у вирощування малини в Україні навіть зараз вигідно, але лише за умови чіткого розуміння стратегії подібних інвестицій.

В Україні переробка вирощених ягід недостатньо розвинена. Ягоди переважно заморожують та відправляють в інші країни, де здійснюється подальша переробка та отримується більша додану вартість. Але водночас бачимо, що Україна залишається надійним постачальником якісних та безпечних ягід на міжнародні ринки, особливо органічних. Навіть під час війни українські фермери продовжують виробляти та експортувати свою продукцію, демонструючи гнучкість та стійкість ягідного сектору¹¹.

Як говорять експерти, Україна має всі умови стати регіональним центром розсадництва, де будуть вирощувати саджанці з міжнародною сертифікацією і для власних потреб, і для ринків Середньої Азії та інших регіонів, де виробляти садивний матеріал складно й дорого¹².

Виробництво волоського горіха. Волоський горіх є єдиним горіхом, який вирощують в усіх регіонах світу. Його також можна вирощувати на всій території України, але особливо сприятливими є умови в південних і південно-західних областях. Українські сорти волоського горіха найбільш зимостійкі у світі, чому сприяв природний та людський відбори. Виробництво волоських горіхів в Україні постійно зростає і з 2000 р. збільшилося у 2 рази, досягнувши у передвоєнний період 115,5 тис. тонн. Війна негативно вплинула на виробництво волоських горіхів через втрати територій, пошкодження насаджень, складнощі із ресурсним забезпеченням та логістикою.

⁹ Побудовано на основі наявних даних без урахування тимчасово окупованих російською федерацією територій та частини територій, на яких ведуться (велися) бойові дії. Дані щодо низки регіонів не оприлюднюються з метою виконання вимог Закону України "Про офіційну статистику" щодо забезпечення гарантій органів державної статистики щодо статистичної конфіденційності. Тому немає даних для 11 областей, які виробляють майже 30% всіх обсягів.

¹⁰ Оксана Марчук. Малина, ожина та смородина: яка ситуація на ягідному ринку? Ягідник. Грудень 2023р. с. 18–20.

¹¹ Infographics. OrganicInfo.ua URL: <https://organicinfo.ua/en/>

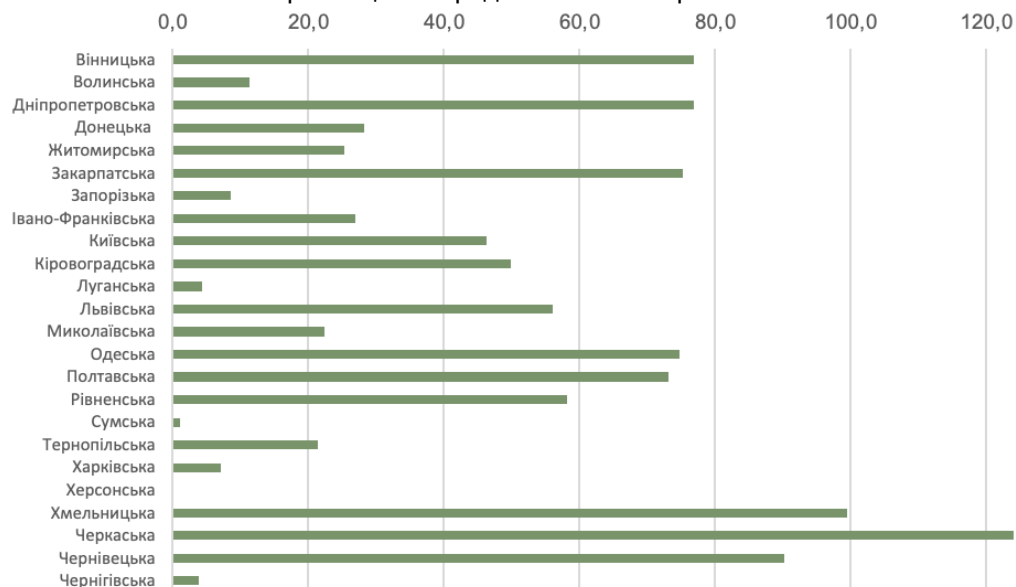
¹² Суниця садова: що в тренді?. Ягідник. URL: <http://www.jagodnik.info/sunysya-sadova-shho-v-trendi/>

За даними FAO найбільшим світовим виробником волоських горіхів у шкаралупі у 2022 р. був Китай (1400 тис.т), на другому місці США (682,2 тис.т), замикає трійку лідерів Іран (355 тис.т)¹³. Наступні місця відповідно посіли Туреччина, Мексика, Чилі, Буркіна-Фасо. Україна у рейтингу зайняла 8-ме місце.

Значною перевагою України є її близьке розташування до країн Європи, одного із найбільших споживачів горіхів, що зручно для експорту. Це дозволяє Україні швидко постачати продукцію і забезпечувати сталість транспортування. Основні постачальники горіхів на європейський ринок – США, Чилі, Аргентина та Австралія¹⁴ - виходять на ринок в період відмінний від України. Якщо горіхи з США, де збір відбувається з середини вересня до листопада, потрапляють на експортні ринки починаючи з листопада, країни Південної півкулі постачають свій урожай навесні, то це дозволяє уникнути прямої конкуренції з ранніми осінніми поставками з України¹⁵. Це важливо з погляду сезонності виробництва, а також може бути перевагою для українських виробників волоського горіха в майбутньому.

У структурі вирощування плодкових та ягідних культур в Україні горіхи займають останнє місце як за площами насаджень — 8,5% (14,2 тис. га) у 2023 р., так і за валовими зборами — 5,4%, хоча ця частка, не зважаючи на війну та економічні складнощі, постійно зростає. Переважно вирощують саме волоські горіхи, які складають 99% виробництва горіхів. Майже всі насадження волоських горіхів зосереджуються у господарствах населення, де виробляється 97% всіх обсягів. Оскільки основними виробниками є господарства населення, то існують проблеми із використанням технологій правильного доопрацювання врожаю та наявністю значної частки бракованої продукції (за оцінками експертів вона складає від 10 до 20% збору)¹⁶. Іноді чищення і розколювання плодів відбувається вручну.

В Україні за останні роки на зональне розміщення насаджень волоських горіхів вплинули бойові дії та окупація частини територій. Наразі вони зосереджені переважно в Вінницькій, Чернівецькій, Дніпропетровській, Львівській, Закарпатській, Хмельницькій та Черкаській областях (61% всіх насаджень у плодоносному віці). Валові збори формуються дещо через різний рівень урожайності — найбільше у Черкаській, Хмельницькій, Чернівецькій, Вінницькій та Дніпропетровській областях (44%) (рис. 1.7). У 2023 р. в Україні було вирощено 106,1 тис. т волоських горіхів, що на 8% нижче обсягів виробництва передвоєнного 2021р.

Рис. 1.7.
Обсяг виробництва волоського горіха у 2023 р., тис. ц

Джерело: побудовано за даними Держстату України

Площі горіхових садів в Україні мають різну площу: від 4 до 20, однак є і 50–70 га. Горіхові плантації часто зосереджені на сімейних паях. У 2023 році площа плодоносних насаджень зросла у підприємствах на 700 га. Закладання горіхів підприємцями пояснюється посиленою увагою бізнесових структур до горіхівництва в останні роки.

¹³ Countries by commodity. FAOSTAT. https://www.fao.org/faostat/en/#rankings/countries_by_commodity

¹⁴ European Union Walnuts in shell, fresh or dried imports by country in 2023. WITS. <https://wits.worldbank.org/trade/comtrade/en/country/EUN/year/2023/tradeflow/Imports/partner/ALL/product/080231>

¹⁵ Українці можуть продавати Європі волоські горіхи за привабливою ціною. ArgoTer. https://agroter.com.ua/2021/09/01/ukrayinczi-mozhut-prodavaty-yevropi-voloski-gorihy-za-pryvablyvoyu-czinoyu/?utm_source=chatgpt.com#

¹⁶ Ринок горіхів: географія продажів, експортери і виробництво. Куркуль. URL: <https://kurkul.com/spetsproekty/1215-rinok-gorihiv-geografiya-prodajiv-eksporteri-i-virobnitstvo>

Аналіз ринку горіхів свідчить про позитивні перспективи розвитку галузі у майбутньому. Україна має сприятливі природні умови для вирощування волоських горіхів і навіть за мінімальних інвестицій займає провідні позиції у світі з виробництва та експорту.

1.3. Короткий огляд експорту фруктів, ягід та волоських горіхів

а) Експорт фруктів, ягід та волоських горіхів

Місце експорту фруктів, ягід і горіхів в експорті сільськогосподарської продукції

В останні роки в Україні активно розвивається експорт фруктів, ягід і горіхів (HS 08 Фрукти та горіхи їстівні; шкірка цитрусових або баштанних). У 2021 році експорт фруктів, ягід та горіхів з України становив 336 млн доларів США, що більш ніж удвічі перевищує експорт 2014 року (рис. 1.8). Навіть у перший рік повномасштабної війни (2022) експорт фруктів, ягід та горіхів був лише на 6,6% меншим, ніж у 2021 році. Проте у 2023 році експорт фруктів, ягід та горіхів був на 23,6% меншим, ніж у 2021 році. Це пояснюється складною експортною логістикою на кордонах із сусідніми країнами ЄС.

Рис.1.8.
Експорт фруктів і горіхів України, 2014-2023 рр.

Джерело даних:
UN Comtrade data base.
<https://comtradeplus.un.org/>

Незважаючи на динамічний розвиток експорту фруктів, ягід і горіхів, їх частка у сільськогосподарському експорті України (01-24 HS) не перевищує 1,4%. Проте експорт фруктів, ягід та горіхів є досить важливим для України з точки зору:

- залучення малого та середнього бізнесу до експорту,
- лідируючі позиції України на світовому ринку горіхів без шкаралупи (рис.1.15),
- переважна орієнтація на ринки ЄС (табл. 1.3),
- лідируючі позиції української замороженої малини на ринку ЄС (табл. 1.3).

Таблиця 1.3.
Ланцюжки вартості фруктів, ягід та горіхів в експорті України, у тому числі до ЄС (продукти у фокусі), 2023 рр.

Джерело даних:
UN Comtrade data base.
<https://comtradeplus.un.org/>;
An official website of the European Union.
Access2Markets. <https://trade.ec.europa.eu/access-to-markets/en/statistics>

Товар	Експорт з України, тис.т	Експорт з України до ЄС, тис.т	Частка ЄС в експорті України, %	Частка України в імпорті до ЄС, %	Топ-3 країни-імпортери	Топ-3 імпортерів серед країн ЄС
Яблука HS 080810	41.90	6.00	14.40%	2.20%	Арабські Емірати, Туреччина, Австрія	Австрія, Швеція, Франція
Яблучний сік HS 200971, HS 200979	91.64	54.60	59.58%	6.26%	США, Польща, Німеччина	Польща, Німеччина, Австрія
Суниця садова HS 081010	0.13	0.10	76.92%	0.43%	Польща, Молдова	Польща
Малина свіжа HS 08102010	0.56	0.38	67.86%	0.33%	Польща, Нідерланди	Польща, Нідерланди
Малина заморожена HS 0811203100	45.63	42.40	92.91%	53.91%	Польща, Німеччина, Чеська Республіка	Польща, Німеччина, Чеська Республіка
Горіхи волоські у шкаралупі HS 08231	8.58	0.56	6.53%	1.40%	Ірак, Туреччина, Азербайджан	Болгарія, Італія, Німеччина
Горіхи волоські без шкаралупи HS 08232	22.03	12.80	58.10%	36.47%	Азербайджан, Туреччина, Румунія	Румунія, Франція, Чехія

Україна є четвертим у світі експортером волоських горіхів без шкаралупи (HS 080232 Горіхи їстівні; волоські горіхи свіжі або сушені, очищені) після США, Китаю та Мексики з часткою світового ринку 6,1% та обсяг експорту 22,03 тис. тонн (2023 р.).

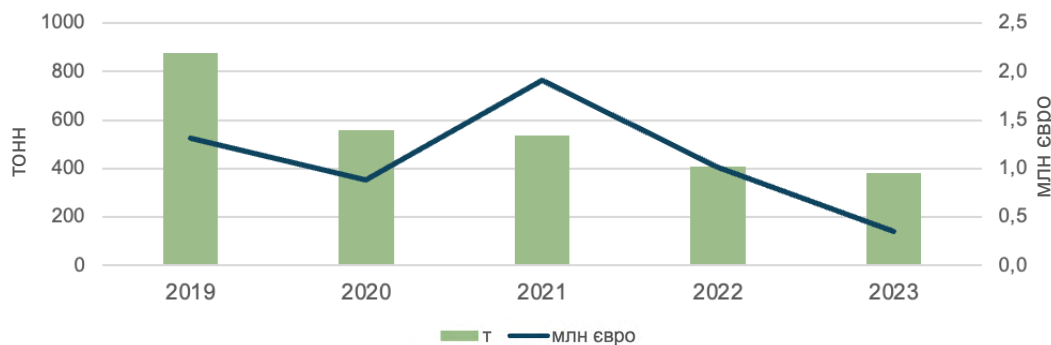
У 2023 році експорт фруктів, ягід і горіхів з України до ЄС становив 199 млн доларів

США, тобто 77,6% від усього експорту цих товарів з України. До Польщі експортується 24 % фруктів, ягід і горіхів, до Німеччини — 9,3 %, до Італії, Франції, Чехії та Румунії — по 5 % (2023 р.).

Також частка української малини в імпорті малини до ЄС перевищує 50% (54% у 2023 році).

Малина свіжа (HS 08102010)

Україна експортує невеликі обсяги свіжої малини. Експорт здійснюється виключно в ЄС (2023). У 2023 році було експортовано близько 400 тонн свіжої малини (рис. 1.9). Найбільшим імпортером свіжої малини з України серед країн ЄС є Польща. У 2021 році малину постачали до Німеччини, а у 2019 та 2020 роках – до Румунії та Словаччини.

Рис. 1.9. Експорт свіжої малини з України (HS 08102010) до ЄС, 2019-2023 рр.

Джерело даних: An official website of the European Union. Access2Markets. <https://trade.ec.europa.eu/access-to-markets/en/statistics>.

Малина заморожена (HS 0811203100)

В основному малина експортується в замороженому вигляді. У 2023 році Україна експортувала 45,6 тис. тонн замороженої малини (рис. 1.10). Найбільше малини спортували до Польщі, Німеччини та Чехії. У 2023 році до ЄС було експортовано 42,4 тис. тонн замороженої малини, що становить 93% експорту України. Крім ЄС, морожена малина експортується до Великої Британії, США, Канади, Швейцарії та Республіки Молдова.

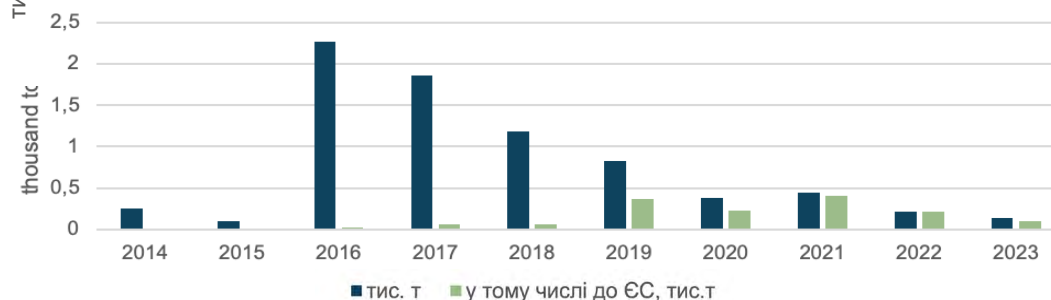
Рис. 1.10. Український експорт замороженої малини (HS 08112031) до ЄС, 2019-2023 рр.

Джерело даних: An official website of the European Union. Access2Markets. <https://trade.ec.europa.eu/access-to-markets/en/statistics>.

Частка України в імпорті замороженої малини до ЄС у 2023 році досягла 53,91%.

Суніця садова (HS 081010)

Зважаючи на те, що виробництво суніці садової в Україні орієнтоване переважно на внутрішнє споживання, невеликі обсяги експортуються до сусідніх країн – переважно Польщі та незначні обсяги до Молдови.

Рис. 1.11. Експорт полуниці з України (HS 081010), 2019-2023 рр.

Джерело даних: UN Comtrade data base. <https://comtradeplus.un.org>; An official website of the European Union. Access2Markets. <https://trade.ec.europa.eu/access-to-markets/en/statistics>

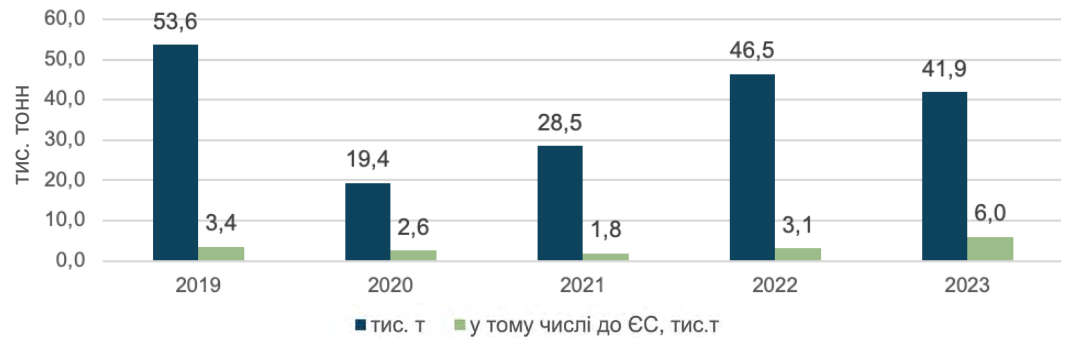
Незважаючи на загальну тенденцію до зниження обсягів експорту свіжої суніці садової, яка триває з 2017 року (рис. 1.11), експорт до ЄС зростав до 2021 року. У 2023 році експорт до ЄС знизився до 100 тонн, що пояснюється складною логістикою експорту швидкопсувних товарів.

Яблука (HS 080810)

Україна експортує свіжі яблука в понад 60 країн світу; обсяг експорту в 2023 році склав близько 50 тис. тонн. Хоча менше 15% вітчизняного експорту яблук експортується до ЄС, експорт до ЄС постійно зростає і досяг 6000 тонн у 2023 році (рис. 1.12).

Рис. 1.12.
Ukraine's exports
of fresh apples
(HS 080810), 2019-2023.

Джерело даних:
UN Comtrade data base.
<https://comtradeplus.un.org/>;
An official website of the European Union.
Access2Markets. <https://trade.ec.europa.eu/access-to-markets/en/statistics>.

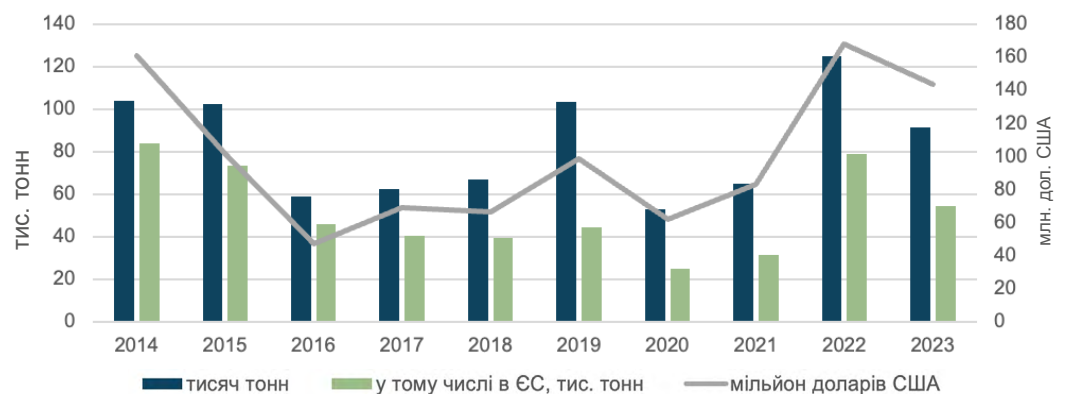
До трійки лідерів-імпортерів українських яблук увійшли Об'єднані Арабські Емірати, Туреччина та Австрія (2023). У трійку найбільших імпортерів українських яблук серед країн ЄС входять Австрія, Швеція та Франція (2023).

Яблучний сік (HS 200971, HS 200979)

Україна експортує яблучний сік у набагато більших обсягах, ніж свіжі яблука. Близько 60% українського експорту припадає на країни ЄС (2023 р.). У 2022 році експорт яблучного соку з України до ЄС зріс у 2,5 рази порівняно з обсягом попереднього 2021 року (рис. 1.13). На різке зростання експорту яблучного соку з України у 2022 році вплинуло запровадження ЄС автономних торгових заходів, які скасували імпортні тарифні квоти на яблучний сік. У 2023 році експорт яблучного соку з України до ЄС скоротився на 31% від рівня 2022 року, що пояснюється логістичними труднощами на кордонах сусідніх країн ЄС.

Рис. 1.13.
Експорт
яблучного соку
(HS 200971; HS 200979)
з України, 2014-2023 рр.

Джерело даних:
UN Comtrade data base.
<https://comtradeplus.un.org/>;
An official website of the European Union.
Access2Markets. <https://trade.ec.europa.eu/access-to-markets/en/statistics>.

Найбільші обсяги яблучного соку Україна експортує до США, Польщі та Німеччини, а серед країн ЄС до трійки найбільших імпортерів українського яблучного соку входять Польща, Німеччина та Австрія.

Волоські горіхи (HS 080231 – у шкаралупі, HS 080232 – очищені)

Експорт волоських горіхів з України стабільно високий, хоча війна в Україні скоротила його обсяги. (Рис. 1.14). У 2022 році експорт волоських горіхів у шкаралупі скоротився на 31%, але вже у 2023 році він відновився та перевищив довоєнний рівень на 12%. Подібні тенденції розвитку експорту волоських горіхів без шкаралупи – зниження на 28% у 2022 році та зростання на 21% у 2023 році порівняно з рівнем 2021 року.

Більше горіхів експортується без шкаралупи, ніж у шкаралупі. Україна є четвертим у світі експортером волоських горіхів після США, Китаю та Мексики з часткою світового ринку 6,1% та обсягами експорту 22,03 тис. тонн (2023 р.). Найбільше горіхів без шкаралупи експортується (у 2023 році) до Азербайджану, Туреччини, Румунії та Франції, а в шкаралупі – до Іраку, Туреччини та Азербайджану.

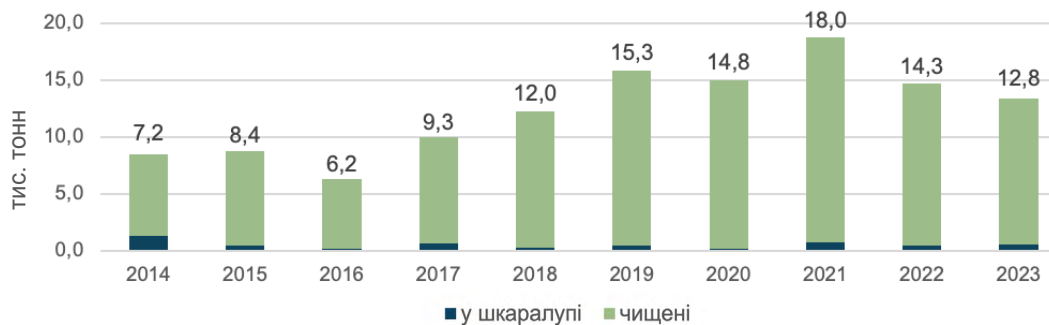
На ринку ЄС найбільшим конкурентом України є Німеччина, яка входить до топ-5 світових експортерів волоських горіхів без шкаралупи з обсягом експорту 16,8 тис. тонн. До ЄС Україна експортує переважно волоські горіхи без шкаралупи (рис. 1.15).

Частка України в імпорті волоських горіхів до ЄС досить значна: 36,5% для горіхів без шкаралупи. У 2023 році 41,8% волоських горіхів Україна експортувала до ЄС, найбільше до Румунії, Франції та Чехії.

Рис. 1.14.
Експорт горіхів (HS 080231, HS 080232) з України, 2014-2023 рр.

Джерело даних:
UN Comtrade data base.
<https://comtradeplus.un.org/>

Рис. 1.15.
Експорт волоських горіхів (HS 08231, HS 08232) з України до ЄС, 2014-2023 рр.

Джерело даних:
UN Comtrade data base. <https://comtradeplus.un.org/>; An official website of the European Union. Access2Markets. <https://trade.ec.europa.eu/access-to-markets/en/statistics>

б) Урядові заходи щодо збільшення експорту (в тому числі до ЄС)

Основні заходи щодо підтримки експорту сільськогосподарської продукції України визначено у «Стратегії розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 року» (зі змінами від 12.05.2023)¹⁷. Цей документ є однією з шести галузевих експортних стратегій, розроблених відповідно до положень Експортної стратегії України на період 2017-2021 років, кінцевою метою та основним завданням якої є перехід на експорт наукоємної та інноваційної продукції. Стратегія розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України до 2026 року визначає три основні цілі: 1) підвищення конкурентоспроможності продукції та розширення товарного асортименту експорту; 2) диверсифікація ринків збуту; 3) просування українського бренду та інформаційно-аналітична підтримка експорту продукції сільськогосподарської, харчової та переробної промисловості.

Для реалізації Експортної стратегії при Кабінеті Міністрів України створено Раду з міжнародної торгівлі, яку очолює Перший віце-прем'єр-міністр України – Міністр економіки України. У складі Ради з міжнародної торгівлі працює Робоча група з питань сприяння експорту, яку очолює заступник Міністра економіки України – Торговельний представник України.

Також для реалізації Експортної стратегії України Міністерством економічного розвитку і торгівлі України створено консультативно-дорадчий орган Офіс з просування експорту (ОЕП), який працює як «єдине вікно» і допомагає українським експортерам виходити на нові ринки. ОЕП здійснює заходи, спрямовані на розвиток експортних компетенцій українського бізнесу, сприяння налагодженню співпраці та партнерства між українським та іноземним бізнесом, просування українських товарів і послуг за кордоном.

Міністерство економіки України спільно з провідними міжнародними експертними організаціями розпочало роботу над оновленням Експортної стратегії України в умовах воєнного та післявоєнного відновлення. В оновленій Експортній стратегії України планується врахувати зміни в структурі української економіки, перспективи післявоєнного відновлення країни, перерозподіл експортних ринків, переорієнтацію на нові регіони та конкретні країни, а також адаптацію українського виробництва до стандартів і потреб споживачів ЄС.

З початком повномасштабної війни Уряд України разом із міжнародними партнерами вживає заходів щодо відновлення експорту сільськогосподарської продукції морськими, річковими та сухопутними шляхами.

¹⁷ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 388-р « Про схвалення Стратегії розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 року». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/588-2019-%D1%80#Text>

Відновлення агропродовольчого експорту в умовах війни відбувається за такими напрямками:

- Створення з ініціативи та за сприяння урядів ЄС спеціальних маршрутів для українських товарів, так званих «маршрутів солідарності», що дозволило Україні експортувати продовольство залізничним, автомобільним та річковим транспортом через порти Балтійського моря – Гданськ і Гдиня в Польщі, Клайпеда в Литві, Констанца в Румунії. Розвиток маршрутів солідарності передбачає: (1) додатковий вантажний рухомий склад, судна та вантажівки (2) збільшення пропускної спроможності транспортних мереж і перевантажувальних терміналів за рахунок пріоритетності експортних перевезень української агропродукції та термінове переміщення мобільних зерноавантажувачів до відповідних прикордонних терміналів для прискорення перевалки, (3) прискорення митних операцій та інших перевірок та (4) забезпечення складських приміщень для зберігання продукції в ЄС.
- Відновлення морських перевезень шляхом (1) укладення угоди про відкриття безпечного морського гуманітарного коридору в Чорному морі за посередництва ООН і Туреччини (термін дії з 1 серпня 2022 року до 17 липня 2023 року); (2) експорту морськими шляхами під контролем ВМС ЗС України після припинення Чорноморської зернової ініціативи, тоді як портова інфраструктура страждає від регулярних російських ракетних атак.
- Розвиток нових експортних маршрутів через дунайські порти шляхом реалізації великомасштабних дунайських судноплавних проектів.
- Creation of special routes for Ukrainian goods, so-called Solidarity Lanes, on the initiative and with the help

с) Державна підтримка експорту

Закон України «Про фінансові механізми стимулювання експортної діяльності» (чинна редакція від 1 січня 2024 року)¹⁸ визначає заходи державної підтримки експортної діяльності: страхування, перестраховування, гарантії та часткову компенсацію процентної ставки за експортними кредитами. Для підтримки експорту товарів (робіт, послуг) українського походження відповідно до Закону створено Експортно-кредитне агентство (ЕКА). Стаття 8 Закону України «Про фінансові механізми стимулювання експортної діяльності» визначає сфери діяльності Закону та містить винятки, на які не поширюється державна підтримка експорту. Серед них товарні групи УКТЗЕД 0801-0813, до яких входять свіжі, сухі та заморожені фрукти, ягоди та горіхи. Експорт яблучного соку не виключений зі сфери послуг, що надаються ЕКА.

Рекомендації щодо державної підтримки експорту ягід, фруктів та горіхів в умовах зміни клімату:

- *Внести зміни до Закону України «Про фінансові механізми стимулювання експортної діяльності», виключивши товари розділу HS 08 з переліку товарів, експорт яких не підтримується ЕКА. Експортно-кредитні агентства країн ЄС надають перевагу підтримці малого та середнього бізнесу, до якого належать виробники ягід, фруктів та горіхів.*
- *Розробити нову Стратегію розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України до 2030 року (після прийняття оновленої Експортної стратегії України), в якій прописати заходи щодо адаптації аграрного експорту до змін агрокліматичних умов.*

1.4. Короткий огляд переробки фруктів, ягід та горіхів

Технології. Технології переробки фруктів, ягід та горіхів можна поділити на дві групи: первинна переробка та глибока переробка.

Первинна переробка фруктів і ягід передбачає такі операції: сушіння, заморожування, сублімаційне сушіння (як заморожування, так і сушіння) тощо. В результаті первинної обробки плоди та ягоди зберігають свою форму та споживчі властивості. При цьому вони трансформуються в стан, придатний для тривалого зберігання, транспортування, подальшої глибокої переробки або продажу у свіжому вигляді.

У процесі глибокої переробки фрукти та ягоди втрачають свою первинну форму,

¹⁸ Закон України " Про фінансові механізми стимулювання експортної діяльності " No. 1792-VIII від 20 грудня 2016 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1792-19/conv#n161>

піддаються механічним, хімічним та мікробіологічним процесам, змішуються з іншими інгредієнтами відповідно до технології виробництва конкретного продукту. У процесі глибокої переробки з фруктів і ягід виробляють соки, смузі, джеми, варення, повидло, пюре, чіпси, желе, сиропи, порошки, пасти, натуральні ароматизатори, кондитерські начинки, наповнювачі, пектин тощо. Ці продукти частково споживаються домогосподарствами, а частково використовуються підприємствами молочної, хлібопекарської, кондитерської, виноробної галузей, закладами ресторанного господарства тощо.

Плоди та ягоди, порівняно з іншими сільськогосподарськими культурами, мають найкоротший термін зберігання перед продажем або консервацією. Зокрема, ягоди можна зберігати від 2 годин до 2 днів після збору, після чого вони втрачають товарний вигляд, вагу та споживчі властивості¹⁹. На відміну від ягід, яблука мають довший термін зберігання у свіжому вигляді. При температурі від -2°C до +3°C яблука зимових сортів зберігаються 3-8 місяців, середньостиглих - 1-3 місяці, а літніх - 15-20 днів²⁰.

Після збору врожаю полуницю та малину очищають, мийуть, охолоджують, заморожують або проводять сублімацію. Для заморожування компанії використовують технологію IQF (індивідуального швидкого заморожування), яка дозволяє сортувати ягоди після заморожування. Компанії, що займаються шоким заморожуванням, використовують сучасне імпортне обладнання, зокрема польської компанії Unidex та шведської OctoFrost Group. Вони також використовують машини для видалення кісточок, миття, нарізання, заморожування тощо.

Основна частка виробництва горіхів в Україні припадає на волоські горіхи (98%)²¹. Решта припадає на фундук та мигдаль. Зібрані волоські горіхи піддають первинній обробці: очищають від зеленої шкаралупи і сушать на сонці або в сушильних камерах. Вологість висушених горіхів не повинна перевищувати 10%. У такому стані волоські горіхи можуть зберігатися в шкаралупі при температурі 5-15°C до двох років. Крім очищення та сушіння, первинна обробка волоських горіхів включає видалення ядра (луцення), дроблення ядра на половинки, четвертинки та дрібніші фракції, а також дроблення шкаралупи.

Продукти переробки волоського горіха включають: волоську олію, пасту, молоко та варення. З олії волоського горіха видобувають цінні ароматичні сполуки для косметичної промисловості: трояндову, фіалкову, цитринову ефірні олії. Варення виготовляють з незрілих плодів волоського горіха. Шкаралупу волоського горіха використовують при виробництві активованого вугілля, абразивних матеріалів, лінолеуму, руберойду тощо.

Переробники. Переробкою фруктів, ягід та горіхів займаються як малі та середні, так і великі підприємства. Певна кількість підприємств, які вирощують ягоди, також заморожують або сублімують свою продукцію. За оцінками, приблизно 15% членів асоціації «Ягідництво України» мають обладнання для швидкого заморожування. Крім власної сировини, середні та великі підприємства закуповують ягоди у дрібних виробників (фермерів, домогосподарств), які не мають потужностей для переробки. Вони також надають послуги малим підприємствам із заморожування: лабораторний аналіз вхідної сировини, очищення, заморожування, сортування за допомогою оптичного сортувальника, зберігання (-20°C) замороженої продукції в холодильнику тощо.

Переробні підприємства суттєво відрізняються за асортиментом продукції, що переробляється. Якщо малі підприємства переважно заморожують ягоди власного виробництва, то деякі середні та великі виробники, окрім фруктів та ягід, заморожують морепродукти, овочі, гриби, кукурудзу тощо. Крім плодово-ягідних консервів, консервні заводи також виробляють широкий асортимент овочевих та м'ясних консервів, а також концентрати перших та других страв, напоїв тощо.

За даними Асоціації «Ягідництво України», найбільшими компаніями з заморозки фруктів, ягід та овочів у 2023 році були 1) ТОВ «Авуар» (27,5 тис. тонн); 2) «Еко Беррі» (10,0 тис. тонн); 3) «Ярофрут» (8,0 тис. тонн); 4) «Альте Фудз» (3,0 тис. тонн);

¹⁹ Сучасні технології переробки та зберігання плодів і ягід. URL: https://lib.mnau.edu.ua/info5/2022/pegeob_yag_2022-web.pdf.

²⁰ Сучасні технології переробки та зберігання плодів і ягід. URL: https://lib.mnau.edu.ua/info5/2022/pegeob_yag_2022-web.pdf.

²¹ Горіховий ринок: географія продажів, експортери та виробництво. <https://kurkul.com/spetsproekty/1215-rinok-gorihiv-geografiya-prodajiv-eksporter-i-virobnitstvo>.

5) «Аметист-Оле» (2,5 тис. тонн)²².

ТОВ «Авуар», що входить до складу агрохолдингу LNZ Group, розташоване в м. Шпола Черкаської області. Компанія виробляє заморожені фрукти, овочі, ягоди та горіхи (в тому числі заморожену полуницю та малину) під торговою маркою Tévitta. Сировина заморожується методом шокової заморозки IQF на заводі, який був побудований у 2021 році. Завод має склад-холодильник для зберігання готової продукції при температурі -20°C на 10 тис. палетомісць. Виробничі процеси компанії сертифіковані відповідно до Глобального стандарту безпеки харчових продуктів BRC. Значний обсяг продукції компанії (90%) експортується до країн Європи (Польща, Італія, Іспанія, Німеччина та інші), а також до країн Азії. Завод також працює з давальницькою сировиною в частині сортування, нарізки, пакування, заморожування та зберігання.

Компанія «Еко Беррі», яку засновано у 2017 році, базується в Івано-Франківській області. Компанія вирощує, переробляє та заморожує широкий асортимент ягід, включаючи полуницю та малину. Частина заморожених ягід експортується.

Компанія Ярофрут, яку було засновано у 2016 році, знаходиться у Львівській області. Компанія закупає та переробляє (заморожує) фрукти та ягоди, в тому числі малину. Заморожену продукцію постачають пекарням та хлібозаводам, кондитерським фабрикам, виробникам дитячого харчування та консервним заводам.

Компанія Alte Foods, яку засновано у 2021 році, має виробничі потужності в Житомирській області. Компанія використовує морозильне обладнання шведської компанії OctoFrost Group та систему контролю якості SORTEX PolarVision.

Компанія «Аметист-Оле» була заснована у 2011 році в Житомирській області. Компанія займається заморожуванням органічних і традиційних ягід (в тому числі полуниці та малини), які експортуються до ЄС.

Серед переробників волоських горіхів слід відзначити компанію Walnut Global LLC і компанію «Український Волоський Горіх». Walnut Global LLC виробляє волоські горіхи в шкаралупі, очищені, подрібнені, а також пасту з волоського горіху. Компанія «Український Волоський Горіх» виробляє ядра волоських горіхів, волоські горіхи в шкаралупі, подрібнену та неподрібнену шкаралупу. Компанія має власні плантації у Вінницькій області. Загалом, волоський горіх в Україні вирощується переважно домогосподарствами²³.

У переробці фруктів та ягід на сік в Україні домінують великі компанії. Зокрема, у 2021 році найбільшими виробниками фруктових та овочевих соків були 1) PepsiCo (ТМ «Сандора», ТМ «Садочок») - 53% продажів в Україні; 2) холдинг «Вітмарк-Україна» (ТМ «Наш Сік», ТМ «Яффа») - 21%; 3) група компаній «Т.В. Фрут» (ТМ «Галичина», ТМ «Фільварок») - 9%; 4) Coca-Cola (ТМ Rich) - 7%; 5) інші виробники - 10%²⁴. Після початку збройної агресії частка найбільших виробників дещо зменшилася. Зокрема, у 2023 році найбільшими виробниками соків були: 1) холдинг «Вітмарк-Україна» - 41%; 2) компаній «Т.В. Фрут» - 13%; 3) «Кока-Кола» - 7%, 4) PepsiCo - 5%; 5) інші виробники - 34%.

Консервний завод «Сатанівський» розташований у селі Сатанівка Городоцького району Хмельницької області. Завод виробляє широкий асортимент консервованої плодово-ягідної, м'ясної та овочевої продукції. Зокрема, підприємство виробляє малинове варення, горіхове варення, яблучне повидло, полуничний джем, яблучно-полуничне повидло, яблучно-вишневе повидло тощо. Фрукти та ягоди завод отримує від місцевих фермерських господарств.

На сьогодні в Україні підприємства мінімально займаються глибокою переробкою волоських горіхів (олія, варення, паста). Найбільшими переробниками є підприємства, які вирощують волоські горіхи та здійснюють їх первинну переробку перед експортом.

Обсяги переробки. У таблиці 2.2. наведено обсяги переробки фруктів та ягід. У 2017-2022 роках первинна та глибока переробка фруктів і ягід мала загальну тенденцію до зростання. Особливо зросли обсяги заморожування фруктів та ягід. Після початку збройної агресії обсяги переробки значно скоротилися, окрім заморожування. Варто

²² Каталог ягідної галузі України 2023. <https://www.agroberichtenbuitenland.nl/documenten/publicaties/2023/09/22/ukrainian-berries-industry-catalogue-2023>

²³ Ринок горіхів: географія продажів, експортери та виробництво. URL: <https://kurkul.com/spetsproekty/1215-rinok-gorihiv-geografiya-prodajiv-eksporter-i-virobnitstvo>.

²⁴ Куди пішли клієнти "Сандори" і як новий продукт від Моршинського вийшов на ринок? URL: <https://rau.ua/personalii/num8erz-insightspanel-analiz-povedinki-pokupciv/>

ззначити, що заморожування фруктів та овочів в останні роки стрімко зростає, що зумовлено попитом на зовнішніх ринках. Зокрема, у 2017-2023 роках фізичні обсяги експорту щорічно зростали, незважаючи на пандемію COVID-19 та збройну агресію. Якщо у 2017 році було експортовано продукції на суму 61,0 млн доларів США, то у 2023 році - на 132,0 млн доларів США.

Продукти	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Плоди та горіхи, свіжі або приготовлені на пару чи у воді, заморожені (10.39.21.00) ²⁵ , тис. т.	16.3	19.0	14.6	15.7	30.2	52.0
Джем, мармелад, пюре, желе, повидло, варення, конфітури, інші плоди та горіхи, піддані тепловому обробленню (крім гомогенізованих продуктів) (10.39.22.90), тис.т.	44.4	63.2	57.1	51.9	56.3	31.1
Суміші соків фруктових та овочевих (10.32.17.00), млн л	186.8	184.3	188.6	171.5	198.4	113.4
Сік з одного виду фруктів, горіхів або овочів, неферментований та без додання спирту (крім апельсинового, грейпфрутового, ананасового, томатного, виноградного та яблучного соків), неконцентрований (10.32.19.20), млн л	69.9	75.8	70.8	65.9	76.3	28.1
Яблучний сік (10.32.16.00), млн л	74.0	105.9	100.6	63.4	97.6	92.1

Таблиця 2.2.
Обсяги переробки плодів та ягід в Україні.

Джерело:
Статистичний щорічник України 2022, Виробництво промислової продукції за видами (у натуральному вираженні).
URL: <https://ukrstat.gov.ua>

1.5. Вплив зміни клімату на виробництво, експорт та переробку плодів, ягід та горіхів

Виробництво рослинницької, і зокрема, плодово-ягідної продукції, дуже чутливе до клімату та погоди. В Україні має місце збільшення повторюваності та посилення суворості посух у вегетаційний період; збільшення повторюваності стихійних гідрометеорологічних явищ у теплий період року (сильних дощів, гроз, смерчів, шквалів, граду та ін.); зміна характеру опадів у вегетаційний період (зменшення частоти і збільшення інтенсивності їх випадіння), що перешкоджає ефективному накопиченню ґрунтової вологи, погіршує умови збирання врожаю та якість продукції; підвищення частоти та інтенсивності пізніх весняних заморозків; відсутність стійкого снігового покриву (малосніжність зим), що в умовах періодичного значного зниження температури збільшує ризики вимерзання культур. Протягом останніх 30 років середньорічна температура в Україні зросла на 1,2°C, а за останні 10 років – на 1,7°C²⁶. Середній рівень опадів зменшився на 1,5-2%. Відповідно, зростають потреби у зрошенні сільгоспкультур.

Дослідження частоти випадків сильних та екстремальних посух на найбільш вразливому до цього Півдні України впродовж останніх тридцяти років засвідчили зниження випадків з екстремально вологими умовами на 63% і збільшення у 3 рази випадків із екстремальною посухою²⁷. Загалом же повторюваність посух у різних агрокліматичних зонах України становить 20–40%²⁸. За останні 20 років посухи спостерігаються майже вдвічі частіше. Відзначається також небезпечна тенденція до збільшення повторюваності посушливих умов у зоні достатнього атмосферного зволоження, що охоплює Полісся та північні райони Лісостепу.

Останні заморозки в повітрі на території України можуть спостерігатися у період з 22 лютого по 26 травня²⁹. Найчастіше вони відмічаються у квітні (66% випадків), рідше – у травні та березні (відповідно 19% та 15% випадків). Їх повторюваність у третій декаді березня, другій декаді квітня та першій декаді травня становить близько 14–16%. У другій та третій декаді травня останні весняні заморозки спостерігаються з найменшою повторюваністю (1–3%), однак саме вони завдають найбільшої шкоди плодовим культурам, оскільки відбуваються у фазу утворення зав'язі.

Надалі очікується, що зими будуть теплішими, а літа – спекотнішими. Через глобальне потепління в Україні за останні 100 років клімат потеплішав на 1,3 градуса,

²⁵ Код товару за Номенклатурою продукції промисловості

²⁶ Звіт про клімат і розвиток України: сільське господарство. https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/03/CSA_uk.pdf

²⁷ Майданович Н., Сагайдак Р., Книш В. Порівняльний аналіз частоти посушливих явищ на півдні України за показниками SPI та ГТК. <http://tta.org.ua/article/view/275862>

²⁸ Зміна клімату: наслідки та заходи адаптації. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-10/dop-climate-final-5_sait.pdf

²⁹ Олексієнко І.М. просторово-часовий розподіл заморозків на території України та їх вплив на плодові культури. https://scc.knu.ua/upload/iblock/725/dis_Oleksienko%201..pdf

що перевищує загальносвітові темпи. Тому фіксуються характерні зміни в сезонному перерозподілі температури і атмосферних опадів. Крім того, за прогнозами вчених, глобальне потепління потроху забиратиме в українців весну. Так само в Україні скоротилася метеорологічна осінь³⁰. У холодні місяці ймовірнішою є більш волога погода, а в теплі – сухіша. Південні та центральні області України стануть сухішими, а північні області стануть вологішими. Прогнозується також підвищення середньої температури порівняно з періодом 1991–2010 рр.

У секторі плодоягідництва підвищення середньорічної температури повітря спричиняє скорочення терміну досягання плодів тривалого зберігання та зменшення «вікна» їх збирання³¹. Різкі температурні коливання взимку у денні і нічні часи провокують сонячні опіки, морозобоїни – пошкодження кори, камбію, деревини, гілок і стовбура плодкових дерев, аж до повної загибелі надземної частини рослин. Сильна інсоляція влітку призводить до сонячних опіків листя, плодів, уповільнення процесів синтезу пластичних речовин. А це, своєю чергою, робить урожай нетоварним, непридатним для зберігання. Плоди уражаються скловидністю, а ягідні куці – в'яненням.

Не менш загрозливим для плодово-ягідних культур є й нерівномірне випадання опадів. Так, наслідками тривалої посухи влітку є уповільнення процесів метаболізму, послаблення диференціації генеративних бруньок, осипання плодів, погіршення їх смакових якостей, нетоварний урожай з явно вираженими ознаками функціональних розладів. Недостатнє вологозабезпечення взимку спричиняє підмерзання кореневої системи рослин, їх вегетативних органів та генеративних утворень, знижуючи тим самим урожайність нижче запланованої. Рясні зливи в першій половині вегетації рослин ведуть до інтенсивного росту пагонів, низького коефіцієнту закладання квіткових бруньок, періодичності плодоношення і, відповідно, зниження урожайності. Надмірна кількість опадів перед та під час збирання врожаю призводить до розтріскування плодів (черешні, сливи, абрикоси, яблука), ураження їх плодовими гнилями, погіршення смакових якостей, поганої лежкості.

Щодо виникнення екстремальних погодних явищ, то їх наслідком для садівництва і ягідництва стають значні втрати врожаїв. Так, буревії призводять до осипання плодів, зниження урожайності культур; град – до пошкодження плодів, листя, отримання неякісного, нестандартного врожаю. Морози після відлиг узимку провокують сокорух, повне або часткове підмерзання бруньок, деревини, а відтак, відсутність врожаю. Весняні заморозки стають причиною пошкодження молодих пагонів рослин, квітів, зав'язі на плодкових та ягідних культурах, низької їх урожайності або й повної відсутності врожаю, поганої якості плодів. Весняні суховії погіршують якість пилку, провокують неповноцінне та неякісне запилення, призводять до низької урожайності культур та неякісних плодів.

За останні 20 років відбулися суттєві зміни у розміщенні українського плодово-ягідного виробництва. Вони зумовлені передусім підвищенням середньорічної температури повітря та зменшенням запасів вологи в Степу та на півдні Лісостепу. Потепління дозволяє успішно вирощувати плоди та ягоди в північних та північно-західних регіонах, де є краща вологозабезпеченість, тоді як у південних та південно-східних регіонах успішному плодівництву та ягідництву зараз заважають тривалі посухи, висока інсоляція влітку, нестача вологи тощо. Воєнні дії також вплинули на розміщення плодово-ягідного виробництва через необхідність його перенесення з окупованих та прифронтових територій. Воєнні дії унеможливили виробництво на значній частині Півдня, тоді як потепління та зміщення кліматичних зон на північ дозволило перенести виробництво культур, що потребують більшої суми активних й ефективних температур для вегетації та плодоношення, у північні та західні регіони. Так, у 2000 р. основними регіонами (за рейтингом) з виробництва зерняткових були Дніпропетровська (південно-східна), Закарпатська (західна), Донецька (південно-східна), Львівська (західна), Вінницька (центрально-західна) області, а зараз це – Вінницька (центрально-західна), Чернівецька, Хмельницька, Львівська та Тернопільська (усі – західні) області. У 2000 р. лідерами з виробництва кісточкових були Дніпропетровська, Донецька, Херсонська, Одеська та Запорізька області (усі – південь і південний схід), а в 2023 р. – Одеська (південь), Полтавська (схід), Хмельницька (захід), Дніпропетровська (південний схід) і Рівненська (північний захід). Відбулися деякі зміни й у виробництві ягідних культур. У 2000 р. найбільше ягід було вироблено в Донецькій, Дніпропетровській (обидві – південно-східні), Львівській

³⁰ З зими – відразу в літо: вчені пояснили, чому в Україні зникають весни. <https://apostrophe.ua/ua/news/society/2025-02-05/iz-zimyi--srazu-v-letu-uchenyie-obyasnilo-pochemu-v-ukraine-ischezayut-vesnyi/338912>

³¹ Л. Шевчук. Особливості ведення садівництва в умовах змін клімату. Презентація від 10 липня 2024 р.

(західна) і Житомирській (північна) областях, а в 2023 р. – у Дніпропетровській (південно-східна), Київській (північна), Житомирській (північна), Львівській (західна) і Вінницькій (центрально-західна) областях. Якщо у 2000 р. основні обсяги горіхів вироблялися у Дніпропетровській, Донецькій (обидві південно-східні), Львівській, Хмельницькій, Чернівецькій (усі західні) областях, то у 2023 р. основними виробниками були Черкаська (центрально-східна), Хмельницька (західна), Чернівецька (західна), Одеська (південна), Вінницька (центрально-західна) області.

а) Вплив кліматичних змін на експорт

Зміна клімату і торгівля тісно пов'язані. Зміна клімату може змінити порівняльну перевагу між країнами, що, у свою чергу, може спричинити зміни на світових товарних ринках.

З іншого боку, сама торгівля є стратегією адаптації до зміни клімату, переміщення торговельних потоків із країн із надлишком агропродовольчої продукції до країн із дефіцитом, утвореним через зміну клімату.

Крім того, зміна клімату призвела до прискороного зростання виробництва та експорту сільськогосподарської продукції, вирощеної в теплицях. Одним із ключових аспектів тепличного господарства є те, що воно може створити відповідну екосистему та захистити рослинництво від екстремальних кліматичних умов. Згідно з прогнозом Growth Market Reports³², у 2022 році тепличний сегмент займав значну частку ринку в усьому світі і в прогнозованому періоді до 2031 року очікується загальний річний темп зростання на рівні 9,9%. Зокрема, експерти ягідного ринку відзначають, що перед південними регіонами України, де вирощується найбільше полуниці, наразі стоїть завдання поступового переведення виробництва на закритий або захищений ґрунт. Через зміни клімату, нестабільні погодні умови виробництво у відкритому ґрунті стає непередбачуваним і часто збитковим. Перехід на теплиці є найбільш перспективним напрямком у цих регіонах, особливо з точки зору отримання ранньої міжсезонної продукції³³.

Ще одним прикладом впливу кліматичних змін на експорт стало зростання цін на заморожену малину на світовому ринку у 2024 році через аномальну спеку в основних регіонах виробництва України.

б) Вплив зміни клімату на переробку

Відповідно до Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року (розпорядження Кабінету Міністрів України № 1363-р від 20.10.2021), переробна промисловість не належить безпосередньо до соціально-економічних секторів, вразливих до наслідків зміни клімату. Підприємства, які переробляють фрукти, ягоди та горіхи, опосередковано постраждають від проблем з водо- та енергопостачанням. Підприємства, ймовірно, відчуватимуть дефіцит води та зіткнуться з погіршенням якості води через збільшення кількості токсичних водоростей, особливо влітку. Однак слід враховувати, що переробні підприємства можуть генерувати надмірні викиди парникових газів через виробничу діяльність (нагрівання, охолодження, заморожування, транспортування), а також загострювати екологічні проблеми через використання одноразового пластикового пакування.

Водночас, високі температури підвищують ризик нестабільності енергопостачання та збільшення викидів парникових газів з наступних причин: 1) зменшення виробництва електроенергії на АЕС та ТЕС через брак води для охолодження; 2) зменшення виробництва електроенергії на ГЕС через посухи та втрату води на випаровування; 3) збільшення попиту на електроенергію влітку з боку систем кондиціонування та охолодження; 4) зниження надійності передачі в електромережах через високі температури повітря тощо.

с) Адаптація переробників до зміни клімату

Адаптація в ЄС. У липні 2021 р. в ЄС було розроблено Кодекс поведінки для заохочення екологічних норм серед виробників продовольчих товарів (EU Code of conduct on responsible food business and marketing practices). Кодекс набув чинності у липні 2021 р. після того, як його підписали представники 65-и компаній та організацій.

³² Horticulture Market Size, Share, Analysis & Forecast | 2031. Growth Market Reports. <https://growthmarketreports.com/report/horticulture-market-global-industry-analysis>

³³ <https://fruit-ukraine.org/2022/01/25/perspektyvy-iahidnoho-rynku-u-2022-rotsi-tsiny-eksport-obshyah-vyrobnystva/>

Кодекс поведінки був одним з перших похідних документів, який було розроблено в рамках Стратегії «Від ферми до столу».

Метою Кодексу було створення умов для сталого розвитку підприємств харчової промисловості, закладів ресторанного господарства, оптової і роздрібною торгівлі продовольчими товарами в умовах глобального потепління. Компанії, які приєдналися до Кодексу поведінки, беруть на себе добровільні зобов'язання щодо адаптації до кліматичних змін і щороку звітують про їх виконання. Серед компаній, які першими підписали Кодекс, були: Coca-Cola, Danone, Ferrero, Metro AG, Mondelez, Nestle, PepsiCo, Unilever та інші.

Серед передових практик, які застосовуються і поширюються в ЄС серед переробних підприємств, слід відзначити такі: використання електроенергії з відновлюваних джерел; відмова від пакування, яке виготовляється з викопного палива; перехід на багаторазову упаковку; переведення парку вантажного автотранспорту на електромобілі; облаштування інфраструктури для заряджання електромобілів; облік викидів парникових газів, який спричиняє діяльність компанії; модернізація системи вентиляції і кондиціонування; переведення бойлерів з викопного палива на гранули з органічних матеріалів; збільшення термінів зберігання продовольчих товарів; використання холодильного обладнання без гідрофторвуглецю; перехід на постачальників с.-г. сировини, які пройшли екологічну сертифікацію; збір дощової води для технічного використання; використання місцевих агропродовольчих ресурсів тощо.

Адаптація до зміни клімату та пом'якшення її наслідків на великих переробних підприємствах України.

Лідерами переходу до «зеленої» переробки (green processing) та адаптації до кліматичних змін в Україні також є великі компанії. Стимулами для переходу є високі ціни на викопні енергоносії та необхідність створення позитивного екологічного іміджу компанії в умовах конкуренції на ринку.

Компанія «Danone Україна» у сфері екології та адаптації дотримується національних законодавчих норм щодо захисту навколишнього середовища, модернізує виробництво для зменшення екологічного сліду від виробництва, здійснює заходи щодо зменшення споживання невідновлюваних природних ресурсів, відстежує карбоновий слід виробництва молочних продуктів за допомогою інструмента Dairy Danprint, фіксує карбоновий слід постачальників молока за допомогою інструмента Cool Farm, організує внутрішні екологічні аудити із залученням міжнародних експертів ERM і Veolia.

Компанія PepsiCo на всіх виробничих майданчиках в Україні проводить активну роботу по впровадженню сучасних енергозберігаючих технологій, спрямовану на скорочення споживання дефіцитних ресурсів. Так, впродовж останніх років споживання води та електроенергії для технічних потреб виробництва напоїв та соків щорічно скорочувалося на 3%. Також рік у рік скорочується кількість твердих відходів. Одним з досягнень компанії в екологічній сфері є введення у 2013 році в експлуатацію комплексу сучасних біоочисних споруд на заводі по виробництву соків у селі Мішково-Погорілове Миколаївської області.

На заводах групи компаній T.V.Fruit фруктові вижимки переробляються у біопаливо, завдяки чому компанія відмовилась від використання природного газу. Також для енергетичних потреб застосовуються відходи деревини (щепа), кісточка вишень, пелети з відходів переробки соняшнику і кукурудзи. Компанія використовує пакувальні матеріали, які виготовлені поруч із підприємствами, не створюючи відходів пакування. Соковий концентрат перевозиться в емностях багаторазового використання: цистернах, бочках, флексі-танках. В контексті безвідходного виробництва запроваджено виготовлення пектину з яблучних вичавок, які раніше відносились до відходів.

ВАТ «Могилів-Подільський консервний завод» котел, який працював на природному газі, переобладнав на біопаливо (спресовані гранули з відходів переробки соняшнику, відходи деревообробки тощо). В службових приміщеннях було встановлено теплові насоси для опалення в осінньо-зимовий період.

Канівський консервний завод для економії води використовує шланги високого тиску і системи повторного використання і рециркуляції води. На складі застосовується багаторазова тара (картонні ящики) для транспортування готової продукції.

д) Державне стимулювання адаптації переробних підприємств до зміни клімату

Державне стимулювання пристосування переробних підприємств до глобального потепління відбувається в Україні у таких напрямках: 1) гармонізація регуляторних актів України та ЄС щодо переробки плодів, ягід і горіхів; 2) розробка комплексних стратегічних документів адаптації до кліматичних змін; 3) сприяння у поширенні передових практик стійкого ведення виробничих процесів в умовах кліматичних змін; 4) координація міжнародної співпраці щодо збереження озонового шару та довкілля.

Гармонізація стандартів щодо адаптації відбувається як продовження гармонізації в контексті євроінтеграції (Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами членами, з іншої сторони; Розділ V “Економічне та галузеве співробітництво”; Глава 17 “Сільське господарство та розвиток сільських територій”; статті 104, 105). Гармонізація охоплює стандарти виробництва, пакування, маркування, поводження з відходами. Перелік стандартів України і відповідних стандартів ЄС щодо переробки плодів, ягід і горіхів наведено у Додатку 3.2.

В рамках проекту ЄС «Підтримка впровадження сільськогосподарської та продовольчої політики в Україні» (SAFPI) розпочато гармонізацію чинних добровільних стандартів України (ДСТУ: 4900:2007 Джеми. Загальні технічні умови; ДСТУ 4333:2018 Мармелад. Загальні технічні умови; ДСТУ 6094:2009 Желе фруктові. Технічні умови) та Директиви Ради ЄС 2001/113/ЄС від 20 грудня 2001 року про фруктові джеми, желе та мармелад, а також пюре з підсолоджених каштанів, призначених для споживання людиною. До гармонізації цих стандартів були залучені представники Міністерства аграрної політики та продовольства України, Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, галузевих асоціацій, виробники, імпортери тощо. Процес гармонізації завершився прийняттям Наказу Міністерства аграрної політики та продовольства України № 391 «Про затвердження Вимог до джемів, желе, мармеладу та пюре з каштанів підсолоджених» від 14 лютого 2024 року.

Порівняння українських стандартів (ДСТУ 4283.1:2007, ДСТУ 4283.2:2007 Соки та сокова продукція; ДСТУ 7159:2010. Консерви. Соки відновлені. Загальні технічні умови.) та стандартів ЄС (Директива Ради 2001/112/ЄС від 20 грудня 2001 р. про фруктові соки та деякі подібні продукти, призначені для споживання людиною) визначає напрями їх гармонізації. Зокрема, українські стандарти потребують узгодження термінології, переліку дозволених інгредієнтів, методів обробки, вмісту м'якоті або концентрованого соку/пюре у фруктових нектарах, а також мінімального вмісту розчинних сухих речовин. Що стосується стандартів на фруктові джеми, желе та мармелад, то необхідно внести до національних стандартів положення про те, що основою для виробництва желе має бути натуральна сировина, як це передбачено директивами ЄС. Наразі вітчизняні стандарти допускають додавання до желе штучних та синтетичних барвників.

е) Рекомендації щодо адаптації до зміни клімату

У переробці плодів, ягід і горіхів важливе значення має водо- та енергопостачання, які в умовах кліматичних змін попадають у зону ризику. Враховуючи ці обставини, для підвищення виробничої стійкості підприємств доцільно проводити такі заходи: 1) зменшення використання води та енергії методами водо- та енергоефективності; 2) запровадження інноваційних технологій та обладнання, які заощаджують споживання води та енергії; 3) максимальний в залежності від місцевих можливостей перехід на самозабезпечення водою та енергоносіями (артезіанські свердловини, вітрогенератори, фотоелектричні панелі, місцеве біопаливо і біогаз тощо); 4) впровадження систем очищення і повторного використання води (зворотній осмос, ультрафіолетове очищення води, мембранні біореактори тощо); 5) впровадження систем збору і зберігання дощової води для технічних цілей (промислове використання технології BlueBloqs); 6) впровадження автономних систем електрозабезпечення класу «Behind-the-meter» (сонячні панелі, вітрові турбіни, літій-іонні батареї збереження енергії, теплові насоси); 7) переведення парку складського і вантажного автотранспорту на електромобілі; 8) використання холодильного обладнання без гідрофторвуглецю, гідрохлорфторвуглецю, хлорфторвуглецю тощо; 9) використання пакувальних матеріалів, які виготовляється не з викопного палива (біорозкладний пластик, перероблений пластик, папір, картон, скло, біорозкладна упаковка з кукурудзяного крохмалю, жому, пластик з пшеничної соломи; упаковка з

матеріалів, які повторно використовуються (алюміній, скло) тощо); 10) застосування багаторазового пакування (цистерни, бочки, флексі-танки тощо); 11) переведення бойлерів з вичіпного палива на гранули з органічних матеріалів (відходи переробки соняшнику, кукурудзи, деревини, фруктів тощо).

Важливе значення також має підтримка переробними підприємствами органічного сільського господарства, що передбачає реалізацію таких заходів: 1) отримання сировини від органічних виробників, які не застосовують мінеральні добрива, пестициди тощо; 2) отримання сировини від постачальників, які мають сертифікати екологічних установ (Fairtrade, Rainforest Alliance тощо); 3) переведення власних сільськогосподарських філіалів на органічне землеробство; 4) технічна допомога малим постачальникам сировини (фермери, домогосподарства) щодо передових практик органічного і біодинамічного землеробства.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА УКРАЇНИ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КЛІМАТИЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА ПЛОДОВО- ЯГІДНОЇ ПРОДУКЦІЇ, ПЕРЕРОБКА ТА ЕКСПОРТ

02

2.1. Визначення поняття адаптації до зміни клімату в сільськогосподарському виробництві

Закон України «Про основні засади державної кліматичної політики» визначає адаптацію до зміни клімату як «процес, спрямований на зменшення вразливості або забезпечення стійкості соціоекологічних систем та інфраструктури до впливу зміни клімату з метою пристосування до нових кліматичних умов, запобігання (зменшення) негативним наслідкам зміни клімату»³⁴. Визначення терміну «адаптація до зміни клімату» в українському законодавстві значною мірою узгоджується з відповідними міжнародними тлумаченнями цього поняття.

Так, Програма розвитку ООН (*UNDP*) визначає адаптацію до зміни клімату як дії, які допомагають зменшити вразливість до поточних або очікуваних наслідків зміни клімату, таких як екстремальні погодні явища та небезпеки, підвищення рівня моря, втрата біорізноманіття або відсутність продовольчої та водної безпеки³⁵. Глобальна ціль адаптації (або GGA – Global Goal on Adaptation) є ключовим компонентом Паризької угоди³⁶. Вона зобов'язує усі сторони угоди підвищувати стійкість, зменшувати вразливість та підтримувати дії з адаптації.

Рамкова конвенція ООН про зміну клімату (*UNFCCC*) визначає кліматичну адаптацію як коригування екологічних, соціальних чи економічних систем у відповідь на фактичні або очікувані кліматичні стимули та їх вплив³⁷. Адаптація є критично важливим компонентом довгострокової глобальної реакції на зміну клімату для захисту людей, засобів до існування та екосистем.

Аналогічно до UNFCCC визначила адаптацію до зміни клімату і Міжурядова група експертів зі зміни клімату (*IPCC*)³⁸. Адаптивна здатність визначається як здатність системи пристосовуватися до зміни клімату (включаючи мінливість клімату та екстремальні явища), щоб зменшити потенційні збитки, скористатися можливостями або впоратися з наслідками. Адаптаційна діяльність охоплює п'ять загальних компонентів: спостереження; оцінку кліматичних впливів і вразливості; планування; впровадження; моніторинг та оцінку заходів з адаптації.

У ЄС визнають важливість забезпечення адаптованості сільського господарства до кліматичних змін, оскільки сільськогосподарський сектор є одним із основних чинників зміни клімату, викидаючи метан, закис азоту і вуглекислий газ, що головним чином пов'язано із землекористуванням, внесенням добрив і тваринництвом³⁹. У свою чергу, зміна клімату впливає на європейське сільське господарство та вимагає адаптації

³⁴ Закон України «Про основні засади державної кліматичної політики». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3991-20#Text>

³⁵ What is climate change adaptation and why is it crucial? <https://climatepromise.undp.org/news-and-stories/what-climate-change-adaptation-and-why-it-crucial>

³⁶ Паризька кліматична угода – це угода в межах Рамкової конвенції ООН про пом'якшення наслідків зміни клімату, прийнята 12 грудня 2015 р. Україна приєдналася до неї однією з перших європейських країн у 2015 р., а ратифікувала її 17.07.2016 р. (див. Паризька угода. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_161#Text)

³⁷ Adaptation and resilience. <https://unfccc.int/topics/adaptation-and-resilience/the-big-picture/introduction>

³⁸ Annex B. Glossary of terms. <https://archive.ipcc.ch/ipccreports/tar/wg2/index.php?idp=689>

³⁹ Agriculture. <https://climate-adapt.eea.europa.eu/en/eu-adaptation-policy/sector-policies/agriculture>

сільськогосподарських систем і фермерів. Підвищення температури та концентрації вуглецю в атмосфері, зміни режиму опадів і частіші екстремальні явища впливають на врожайність сільськогосподарських культур і продуктивність худоби в Європі, а також на управління водними ресурсами та умови транспортування і зберігання. Зокрема, очікується, що більш часті екстремальні погодні явища спричинять широкомасштабні та згубні наслідки для сільгоспвиробництва по всій Європі.

ФАО визначає два основних види адаптації сільського господарства до зміни клімату – автономну і планову адаптацію⁴⁰. Автономна адаптація – це реакція, наприклад, фермера на зміну режиму опадів, коли він/вона змінює культуру або використовує інші дати збору врожаю та посіву. Заплановані ж адаптаційні заходи є свідомими варіантами політики або стратегії реагування, часто багатогалузевими за своєю природою, спрямованими на зміну адаптаційної здатності сільськогосподарської системи або сприяння певним адаптаціям. Наприклад, свідомий вибір сільськогосподарських культур у різних агрокліматичних зонах, заміна старих культур новими та заміна ресурсів, спричинена дефіцитом. ФАО виокремлює також довгострокову адаптацію як серйозні структурні зміни для подолання негараздів, таких як зміни у землекористуванні для максимізації врожайності за нових умов, застосування нових технологій, нових методів землеустрою, а також методів, пов'язаних з ефективним використанням води.

Водночас у наведених визначеннях простежується тісний взаємозв'язок понять кліматичної адаптації та кліматичної стійкості (climate resilience). Проте ці поняття не ідентичні, хоча й доповнюють одне одного. Адаптація – це процес пристосування до фактичного або очікуваного клімату та його наслідків, а стійкість – це здатність підготуватися до цих наслідків, зокрема, спроможність відновлюватися після небезпечних кліматичних подій⁴¹. Надалі вважаємо доцільним зосередитися насамперед на адаптації сільського господарства до зміни клімату, як на важливому етапі подальшого забезпечення кліматичної стійкості агровиробництва.

2.2. Кліматична політика України, адаптований до клімату розвиток сільськогосподарського сектору та виробництво фруктів і ягід

а) Стратегічні документи

Уряд України після проголошення Європейського зеленого курсу (ЄЗК; 2019 р.) виразив готовність до напрацювання збалансованого підходу з його реалізації. У січні 2020 р. було створено Міжвідомчу робочу групу з питань координації протидії наслідкам зміни клімату у рамках ЄЗК; у серпні передано позиційний документ щодо участі України у ЄЗК, у якому пропонувалося встановити діалог з ЄС щодо модальностей раннього залучення української сторони до розробки та реалізації політик у контексті ЄЗК, розробки спільної Дорожньої карти участі України; були визначені перспективні напрями співробітництва у рамках ЄЗК. З цього часу засади ЄЗК частково враховані у ряді прийнятих нормативно-правових актів України, що стосуються сфери зміни клімату, кліматичного розвитку аграрного сектору. Зокрема, стратегічні імперативи у Плані відновлення України від 2022 р. передбачають синхронізацію з Європейською Зеленою угодою, екологічну безпеку та інтеграцію екологічної складової до всіх реформ і проєктів⁴², що сприятиме підготовці до вступу в ЄС.

Серед викликів і бар'єрів у досягненні стратегічних цілей за напрямом забезпечення безпечного довкілля у Національній економічній стратегії від 2021 р. вказувалася відсутність комплексної скоординованої політики щодо адаптації до зміни клімату різних галузей економіки та суспільного життя⁴³. З проведеного станом на 2024 р. аналізу стратегічних документів (стратегій, планів, концепцій) як загального характеру, так і секторального спрямування за напрямками, дотичними до питань зміни клімату, фахівці підтверджували висновок про відсутність комплексної політики щодо адаптації до зміни клімату різних галузей економіки⁴⁴. Слід зазначити,

⁴⁰ Adaptation to climate change in agriculture, forestry and fisheries: Perspective, framework and priorities. <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/d1c8c528-4839-4229-b515-172630b55f90/content>

⁴¹ Mitigation, adaptation and resilience: What's the difference? <https://www.dlapiper.com/en-sg/insights/topics/cop-conference-of-the-parties/mitigation-adaptation-and-resilience>

⁴² План відновлення України. URL: <https://ua.urc2022.com/plan-vidnovlennya-ukrayini>

⁴³ Постанова КМУ від 03.03.2021 р. № 179. «Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text>

⁴⁴ Перспективи розвитку аграрного сектору України в умовах кліматичних змін : аналіт. доп. / [В.М.

що Європейська комісія у звіті щодо України в межах пакета розширення ЄС від 08.11. 2023 р. рекомендувала найближчим часом схвалити кліматичний закон та ініціювати оновлення довгострокової низьковуглецевої стратегії відповідно до рамок ЄС до 2030 року (уточнення - закон вже набув чинності 30 жовтня 2024 року)⁴⁵.

Кліматична політика. Закон “Про основні засади державної кліматичної політики” передбачає розробку Стратегії адаптації до зміни клімату на десятирічний період, а також галузевих програмних документів щодо скорочення викидів парникових газів та збільшення їх поглинання, які міститимуть конкретні заходи у відповідних галузях⁴⁶, у тому числі у сільському господарстві. Функціонування організаційно-економічних механізмів досягнення цілей низьковуглецевого розвитку здійснюватиметься, зокрема, шляхом впровадження більш екологічно безпечних методів ведення сільського господарства, консервації деградованих земель тощо.

З 2021 р. в Україні розпочалося (де-юре) впровадження системи регулювання викидів парникових газів (системи МЗВ – моніторингу, звітності та верифікації) з охопленням діяльності суб’єктів господарювання, згідно з прийнятим Законом «Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів» від 2019 р.⁴⁷. Однак звіти про викиди ПГ при вирощуванні сільгоспкультур, які очікувались у 2021-2022 маркетинговому році, відтерміновано через війну.

У документах щодо Оновленого національно визначеного внеску України до Паризької угоди (НВВ2) передбачалося досягти найбільшого скорочення викидів парникових газів у сільському господарстві за рахунок таких заходів:

- сприяння використанню технологій мінімальної обробки ґрунту (на площі 5 млн га, за оціненого потенціалу 17 млн га, зважаючи на певні обмеження застосування цих технологій щодо сільгоспкультур і територій);
- сприяння веденню органічного рослинництва (на площі 2 млн га);
- зниження викидів парникових газів від тваринництва, а саме завдяки режиму годівлі сільськогосподарських тварин (специфічні раціони і добавки), що призведе до скорочення викидів ПГ;
- використання азотних добрив з повільним або контрольованим вивільненням поживних речовин, використання інформаційних технологій у рослинництві⁴⁸.

Стратегією екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 2021 р. № 1363), серед соціально-економічних секторів, які є вразливими до наслідків зміни клімату, визначено й сільське господарство та ґрунти. Передбачені стратегічні цілі загального плану, зокрема, забезпечення раціонального використання природних ресурсів, посилення адаптаційної спроможності та стійкості соціальних, економічних та екологічних систем до зміни клімату, які стосуються й сільського господарства, проте спеціальних цілей для сектору не встановлено. Серед завдань – забезпечення розвитку органічного сільського господарства, застосування практик ощадливого обробки земель із збереженням та підвищенням органічної речовини ґрунту⁴⁹.

З останніх схвалених актів за тематикою – Стратегія формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2035 року, розпорядження

Русан, Л. А. Жураковська, Я. А. Жаліло та ін.] ; за наук. ред. Я. А. Жаліла. – Київ : НІСД, 2024. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2024-07/ad_klimagrosector_03_07_24_zminena.pdf

⁴⁵ Ukraine 2023 Report Accompanying the document Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT. EUROPEAN COMMISSION Brussels, 8.11.2023 SWD(2023) 699 final. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/SWD_2023_699%20Ukraine%20report.pdf

⁴⁶ Закон України «Про основні засади державної кліматичної політики» від 08.10.2024 № 3991 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3991-20#Text>

⁴⁷ Закон України «Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів» від 2019 р. № 377. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/377-20#Text>

⁴⁸ Політики та заходи з попередження зміни клімату (до Звіту4) (для обговорення). URL: https://mepr.gov.ua/files/images/news_2020/22122020/%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B8%20%D1%82%D0%B0%20%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%BE%D0%B4%D0%B8.pdf

⁴⁹ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2021 р. № 1363 «Про схвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80#Text>

Кабінету Міністрів України від 30.05. 2024 р. № 483⁵⁰. У рамках визначеної стратегічної цілі 2. Пом'якшення зміни клімату та забезпечення соціально справедливого та економічно ефективного переходу до низьковуглецевого розвитку держави, окрім загальних завдань (зменшення щорічних обсягів викидів парникових газів і збільшення їх поглинання) для сільського господарства передбачено збільшення площ сільськогосподарських угідь з органічним статусом та вуглецевим землеробством, забезпечення використання осушених земель з торф'яними ґрунтами для ведення сільського господарства. У рамках стратегічної цілі 3. Адаптація до зміни клімату, підвищення опірності та зниження ризиків, пов'язаних із зміною клімату, передбачено проведення секторальних досліджень з оцінки ризиків, вразливості та прогнозування зміни клімату у сфері сільського господарства та ґрунтів (2025 р.) і затвердження відповідних програмних документів (з питань планування) адаптації до зміни клімату (2026 р.) і записано амбітний очікуваний результат – забезпечення переходу до кліматично стійкого виробництва продовольства та сільськогосподарської продукції.

Сільське господарство. Окрім загальної національної нормативно-правової бази з питань зміни клімату важливо розробити відповідні галузеві нормативні акти, зокрема щодо кліматично адаптованого розвитку аграрного сектору, які мають відповідати підходу ЄС, тематичним регламентам та інструменту їх імплементації - Спільній аграрній політиці ЄС (САП).

Стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року, прийнята у 2024 році, має на меті підготувати аграрний сектор до вступу в ЄС, забезпечити сталий розвиток та створити сприятливі умови для формування конкурентоспроможного, стійкого та диверсифікованого аграрного сектору, що забезпечує довгострокову продовольчу безпеку, посилення захисту довкілля та пом'якшення наслідків зміни клімату⁵¹. Стратегія декларує Ціль 5: Кліматично-орієнтоване сільське господарство: пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптація до них; ця ціль має два завдання: 1. Сприяти пом'якшенню наслідків зміни клімату та адаптації до них (включає реформування управління водними ресурсами, розвиток органічного виробництва, циркулярної біоекономіки тощо); 2. Запобігання втраті біорізноманіття, покращення екосистемних послуг та збереження оселищ і ландшафтів. Проте передбачено лише три індикатори, які дозволять оцінити результати виконання стратегічної цілі 5, а саме: частка сільськогосподарських угідь під органічним виробництвом у загальній площі сільськогосподарських угідь; відсоток сільськогосподарських відходів, що використовуються або переробляються (і такий самий показник для відходів харчової промисловості).

Варто зазначити, що у Стратегії України обмеженою є кількість екологічних цілей і це не відображає цілей САП ЄС. Спільна аграрна політика ЄС на програмний період 2021-2027 рр. має три екологічні цілі: а) боротьба зі зміною клімату, б) турбота про довкілля, в) збереження ландшафтів та біорізноманіття. Наявні обмежені індикатори в рамках стратегічної цілі 5 Стратегії України мало стосуються змісту цілі «пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптація до них», тоді як у САП ЄС визначено сім індикаторів (зокрема, конкретні показники щодо скорочення викидів, зберігання вуглецю в ґрунтах та біомасі, використання відновлюваної енергії з сільського та лісового господарства, цільових інвестицій та частки земель, вкритих лісами).

У Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій України на період до 2030 року за ціллю 5: Кліматично орієнтоване сільське господарство доцільно було б передбачити розроблення Секторальної програми зі скорочення викидів парникових газів та збільшення їх поглинання у сільському господарстві.

Індикатори стану досягнення цілей, визначених європейськими стратегіями Від ферми до виделки та Про біорізноманіття в рамках ЄЗК для сільського господарства на рівні ЄС та в Україні, представлені в Додатку 1.

Офіційні акти України не передбачають конкретних цілей, завдань чи заходів щодо зміни клімату та необхідної адаптації для плодово-ягідного сектору. Специфічні

⁵⁰ Про схвалення Стратегії формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2035 року і затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024-2026 роках, розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.05.2024 р. № 483. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/483-2024-%D1%80#Text>

⁵¹ Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року та затвердження плану заходів з її реалізації на 2025-2027 роки» від 15 листопада 2024 року, № 1163. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2024-%D1%80#Text>

особливості розвитку та фінансової підтримки цього сектору тут не розглядаються. Однак законодавча база ЄС охоплює ці особливості.

Тому рекомендується доповнити Стратегію розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року відповідним підрозділом щодо розвитку плодово-ягідного виробництва в Україні. Це відповідатиме рекомендаціям ЄС щодо включення до Національних стратегічних планів САП країн-членів ЄС цілей та видів підтримки сільськогосподарських виробників, у тому числі у плодово-ягідному секторі. У підрозділі цього стратегічного документу слід задекларувати розробку національної стратегії сталого розвитку плодово-ягідного сектору з урахуванням екологічних аспектів. Також необхідно поставити завдання розроблення нормативно-правових актів щодо визнання організацій виробників (ОР) у цьому секторі. Проект Закону України «Про об'єднання сільськогосподарських товаровиробників» (реєстр. № 8149), прийнятий за основу з доопрацюванням положень (Постанова Верховної Ради № 3064 від 02.05.2023), викликав значні дискусії та потребує подальшого доопрацювання.

Чинна галузева Програма розвитку садівництва в Україні на період до 2025 року (затверджена Наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України № 444/74 від 2008 року) декларує стратегічну мету розвитку садівництва - розширення виробництва екологічно чистої продукції шляхом переходу від промислових та хімічних методів ведення сільського господарства до біологічних⁵². Щодо адаптації до зміни клімату, Програма передбачає напрями екологізації виробництва, систем зрошення та технологій вирощування екологічно чистих яблук. Типи підтримки включають державну допомогу для створення насаджень та програми підтримки фінансового лізингу для придбання техніки.

Оскільки термін дії Програми розвитку садівництва закінчується у 2025 році, вкрай важливо розробити цільову програму на наступний період. Нова програма, як стратегічний політико-правовий документ, повинна тісно узгоджуватися зі структурою та змістом національної стратегії сталих операційних програм розвитку плодоовочевого сектору, як це передбачено нормативно-правовими актами ЄС. Екологічні заходи повинні бути інтегровані як обов'язковий елемент. Крім того, програма повинна враховувати ключові особливості розвитку та фінансової підтримки сектору, включаючи процедуру визнання організацій виробників як передумову для надання спеціальної підтримки. По суті, стратегічні положення підрозділу щодо вирощування плодів та ягід, який пропонується доповнити до Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року, мають бути розвинуті в програмі розвитку садівництва на найближчий період.

Для розв'язання проблеми зміни клімату та сприяння кліматично адаптованому розвитку в аграрному секторі України, включаючи плодово-ягідне господарство, необхідно вжити низку заходів:

- Оновлення довгострокової низьковуглецевої стратегії для узгодження з рамковою програмою ЄС до 2030 року.
- Розробити десятирічну Стратегію адаптації до зміни клімату разом із Секторальними програмними документами, спрямованими на скорочення викидів парникових газів та збільшення їх абсорбції. Такі програми можуть бути створені в рамках Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату (розпорядження Кабінету Міністрів України від 2021 року № 1363).
- До Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року додати підрозділ щодо розвитку плодово-ягідного виробництва. Це доповнення має відповідати керівним принципам ЄС щодо розробки національних стратегічних планів САП у країнах-членах ЄС.
- Розробити нову національну програму розвитку садівництва на наступний плановий період, включивши до неї ініціативи та заходи, спрямовані на посилення стійкості сектору до наслідків зміни клімату.

⁵² Програма розвитку садівництва в Україні на період до 2025 року, затверджена Наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України № 444/74 від 2008 р. https://zakononline.com.ua/documents/show/55154___55154.

b) моніторинг зміни клімату, функціонування системи інформування та раннього попередження

Для забезпечення стабільного виробництва та зниження ризиків фермери повинні мати інформаційне забезпечення, щоб бути готовими до раптових змін погоди та вчасно реагувати на потенційні небезпеки. У їх розпорядженні постійно мають бути метеорологічні дані, які дозволяють зменшити негативний вплив зміни клімату на сільське господарство. Серед таких даних варто виділити наступні групи: щоденні прогнози погоди на найближчий період із зазначенням температури повітря, опадів, вітру, вологості, хмарності – для планування польових робіт (посів, збирання врожаю, внесення гербіцидів та добрив тощо); історичні ряди метеорологічних даних – для встановлення загальних тенденцій у зміні погоди в регіоні; інформація про дуже високі або низькі температури, які можуть викликати тепловий чи холодний стрес у рослин.

У Стратегії формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2035 року вказано, що для досягнення Стратегічної цілі 3 Адаптація до зміни клімату, підвищення опірності та зниження ризиків, пов'язаних із зміною клімату передбачається виконати такі завдання: створення загальнодержавної системи раннього попередження про різні види кліматичних небезпек та відповідні інформаційні служби, для чого планується підвищення технічної та технологічної спроможності системи спостережень за кліматичною системою національної гідрометеорологічної служби.

Моніторинг змін клімату та функціонування системи раннього попередження в аграрному секторі України здійснюється Центром аналізу, прогнозування гідрометеорологічних умов Українського Гідрометцентру, який знаходиться у підпорядкуванні Державної служби України з надзвичайних ситуацій.

У Положенні про діяльність Українського Гідрометцентру зазначено, що серед його завдань є аналіз та прогнозування умов погоди, гідрологічного режиму річок і водосховищ, агрометеорологічних умов вегетації сільськогосподарських культур та їхньої врожайності, метеорологічних умов формування рівнів забруднення повітря в містах України.

Безпосередньо моніторингом зміни клімату, функціонування системи інформування та раннього попередження у сільському господарстві займається відділ агрометеорології. Цей відділ проводить дослідження та оцінку закономірностей формування метеорологічних і кліматичних умов сільськогосподарського виробництва по території і в часі, здійснює оцінку впливу метеорологічних факторів на розвиток, стан і продуктивність сільськогосподарських культур, займається прогнозуванням урожаю основних сільськогосподарських культур, здійснює оперативне забезпечення агрометеорологічною інформацією сільськогосподарського виробництва та обґрунтовує найбільш повне використання агрокліматичних ресурсів для підвищення продуктивності землеробства, розміщення нових сортів і гібридів сільськогосподарських культур.

Зазначена структура вивчає та визначає кількісні зв'язки між умовами окремих господарств і процесами росту, розвитку і формуванням врожаю сільськогосподарських рослин вимоги. Це дозволяє за агрометеорологічними та агрокліматичними даними оцінювати ступінь сприятливості погоди і клімату для перезимівлі і формування урожаю сільськогосподарських культур, приймати рішення щодо необхідності меліорації та різних агротехнічних заходів для одержання високого врожаю тощо.

Також відділ із завчасністю надає інформацію про виникнення та розвиток посухи, її інтенсивність й охоплення території, яка є основою для прийняття управлінських і господарських рішень щодо пом'якшення наслідків та мінімізації збитків. Наприклад, це дозволяє до сівби скорегувати структуру посівних площ за рахунок збільшення площ під засухостійкі культури чи сорти або орієнтувати господарства на застосування вже на початкових етапах вологозберігаючих технологій тощо.

Відділ агрометеорології володіє найбільш повною інформацією про стан посівів та поточні агрометеорологічні умови вирощування сільськогосподарських культур, що дає можливість адекватно і об'єктивно оцінити майбутній урожай основних сільськогосподарських культур. Відділ отримує і узагальнює інформацію з усіх метеорологічних станцій, які проводять спостереження на полях за основними сільськогосподарськими культурами, які є пріоритетними в конкретному регіоні.

У функції відділу входить забезпечення органів державної влади, МінАПК, організацій, відомств сільськогосподарського напрямку наступними агрометеорологічними матеріалами: декадними агрометеорологічними бюлетенями; агрометеорологічними прогнозами, в т.ч. урожаю та валового збору сільськогосподарських культур; оглядами агрометеорологічних умов вирощування сільськогосподарських культур та їх перезимівлі; агрокліматичними довідниками по території України, областей, районів; агрометеорологічними щорічниками по території України та по окремих областях; спеціальними даними про умови росту і розвитку сільськогосподарських культур; результатами наземних обстежень і агрометеорологічними характеристиками умов вегетації, перезимівлі озимих культур, багаторічних трав, плодкових дерев тощо; інформацією про опади, запаси вологи у ґрунті, рівні залягання ґрунтових вод, сніговий покрив, глибину промерзання, температуру ґрунту на глибині залягання вузла кушіння, прогрівання орного шару ґрунту у весняний період, накопичення ефективного тепла тощо.

Основні культури, за якими проводять спостереження:

- озимі: пшениця, жито, ячмінь, ріпак
- ярі: ячмінь, пшениця, овес кукурудза
- круп'яні та зернобобові: гречка, просо, горох, соя
- технічні: соняшник, яровий ріпак, цукровий буряк
- картопля
- багаторічні трави
- плодови, виноград

За цими культурами визначаються: фази розвитку рослин (фенологічні); оцінка стану посівів; висота рослин; густота посіву; показники продуктивності та структури урожаю; запаси продуктивної вологи; стан зимуючих культур; ступінь пошкодження рослин несприятливими метеорологічними явищами, шкідниками та хворобами.

Також в Україні створено державну систему моніторингу довкілля (ДСМД) відповідно до Закону України „Про охорону навколишнього природного середовища”, яка забезпечує проведення спостережень за станом навколишнього природного середовища, рівнем його забруднення. ДСМД є системою спостережень, збирання, оброблення, передавання, збереження та аналізу інформації про стан довкілля, прогнозування його змін і розроблення науково-обґрунтованих рекомендацій для прийняття рішень про запобігання негативним змінам стану довкілля та дотримання вимог екологічної безпеки. Її пріоритетами є захист життєво важливих екологічних інтересів людини і суспільства; збереження природних екосистем; відвернення кризових змін екологічного стану довкілля і запобігання надзвичайним екологічним ситуаціям⁵³. Таким чином, вона є одним із інструментів забезпечення кліматичної стійкості, оскільки «стійкість до зміни клімату» є здатність готуватися до більш частих і суворих погодних умов, потепління та закислення океану, тривалих періодів посухи та екстремальних температур та інших шкідливих наслідків зміни клімату, відновлюватися та адаптуватися до них⁵⁴.

Суб'єктами системи моніторингу є Міндовкілля, МНС, МОЗ, Мінагрополітики, Мінжитлокомунгосп, Держводгосп, Держкомлісгосп, Держкомзем. Цими суб'єктами здійснюється ДСМД.

Наразі ДСМД включає наступні підсистеми: моніторинг у галузі охорони атмосферного повітря; державний моніторинг вод; моніторинг земель (моніторинг земель і ґрунтів); моніторинг лісів; моніторинг рослинного світу; моніторингу тваринного світу; фоновий екологічний моніторинг (на територіях природно-заповідного фонду); моніторинг місць утворення, зберігання та видалення відходів; моніторинг впливу генетично модифікованих організмів на довкілля.

Таким чином, в Україні спостереження за кліматичними змінами у сільському господарстві здійснюється через системи Державної служби з надзвичайних ситуацій (ДСНС) та метеорологічної служби. Ці установи збирають і аналізують дані про зміни температури, кількість опадів, посухи та інші екстремальні явища.

⁵³ Постанова від 30 березня 1998 р. N 391 Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля. ВПУ. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/391-98-%D0%BF#Text>

⁵⁴ What is climate resilience and why does it matter? Center for Climate and Energy Solutions. URL: <https://www.c2es.org/document/what-is-climate-resilience-and-why-does-it-matter/>

В Україні функціонують системи раннього оповіщення про загрози, пов'язані з кліматом, наприклад, прогнозування посух та інших стихійних явищ. Дані передаються місцевим органам влади та аграріям через офіційні канали.

Використовуються сучасні технології, включаючи супутникове спостереження та моделювання для прогнозування кліматичних ризиків, наприклад, через платформи міжнародних партнерів, таких як Світовий банк.

Серед проблем, які постають перед подальшим успішним розвитком моніторингу зміни клімату, функціонування системи інформування та раннього попередження у сільському господарстві є недостатнє фінансування системи моніторингу та адаптаційних заходів, також існує потреба у розширенні використання сучасних технологій і створенні інтегрованих платформ обміну кліматичними даними. Також існує негативний вплив війни на екосистеми та моніторингову інфраструктуру.

с) Кращі кліматично адаптовані практики, технології кліматичної адаптації та екологізації в Україні, а також надання освітніх та консультативних послуг щодо їх поширення.

Головною метою впровадження кліматично адаптованих практик у сільському господарстві є пристосування його до зміни клімату. Такі практики фокусуються на зниженні вразливості до впливу екстремальних кліматичних умов та на сприянні тим самим досягненню стійкості сільського господарства до кліматичних змін. У цьому контексті насамперед мають здійснюватися заходи щодо запобігання ерозії ґрунту (зокрема, його мульчування, мінімальний обробіток) і ощадливого споживання водних ресурсів (точне, крапельне зрошення, використання дощової води), а також вирощуватися сільгоспкультури, стійкі до впливу екстремальних температур та опадів. Усе це в комплексі дозволить посилити опірність агровиробництва несприятливому впливу кліматичних змін та забезпечити стабільність врожаїв.

Доволі тісно пов'язаними з кліматично-адапованими є екологічні практики агрогосподарювання, хоча останні й спрямовані насамперед на мінімізацію негативного впливу сільгоспвиробництва на екосистеми, зокрема, через зменшення використання хімікатів. Основною метою впровадження екологічних практик є збереження та відновлення довкілля, підтримка біорізноманіття. Відповідно до цього екологічні практики передбачають застосування сівозмін, покривних культур, компостування, переважне використання біологічних методів боротьби зі шкідниками і хворобами рослин, органічних добрив, стійких до шкідників сортів та видів рослин тощо. До екологічних практик насамперед відносять органічне землеробство, агролісомеліорацію, інтегрований захист рослин, використання біодобрив.

Отже, кліматично-адаповані й екологічні практики, хоча й відрізняються за основною спрямованістю, можуть ефективно доповнювати одна одну в процесі забезпечення загальної стійкості сільгоспвиробництва.

У ЄС впровадженню усіх зазначених практик приділяється велика увага. Практиками, які вже існують у стандартах ЄС, є органічне землеробство (Регламент 2018/848) й інтегровані схеми боротьби зі шкідниками (Integrated Pest Management (IPM) – Директива 2009/128/ЄС, яка зробила застосування принципів IPM обов'язковим з 2014 р.). Застосування решти практик, у т.ч. й кліматично-адапованих, передбачається обов'язковими умовами, дотримання яких є підставою для фінансування фермерів. Ці умови прописані, зокрема, у стандартах GAEC, спрямованих на досягнення сталості сільського господарства. Заохочуються в ЄС і додаткові ініціативи фермерів щодо впровадження екологічних і кліматичних практик господарювання.

Технології кліматичної адаптації та екологізації в Україні. До повномасштабної війни у сільському господарстві України доволі активно застосовувалися передові технології, у т.ч. кліматично адаптовані. Тут варто відзначити технології ощадливого землеробства (No-till, Mini-till, Strip-till й ін.), які хоча й мають насамперед екологічне спрямування, але водночас передбачають повну відмову від традиційної оранки або ж мінімальний, поверхневий обробіток ґрунту чи його смугове розпушення. А це дозволяє зменшити випаровування вологи, захистити ґрунт від ерозії, відновити його родючість і тим самим посилює його адаптаційну спроможність, а також сприяє декарбонізації. Такі технології в основному застосовувалися на зернових, колосових культурах⁵⁵. Лідирували у впровадженні таких технологій посушливі степові області. У 2023 р. українські аграрії підтвердили тенденцію зміни способу обробітку ґрунту, а

⁵⁵ Стан упровадження технології No-till в Україні. <https://agro-business.com.ua/agro/ahronomiia-sohodni/item/23100-stan-uprovadzhennia-tekhnologii-notill-v-ukraini.html>

саме заміну оранки мінімальним обробітком ґрунту та його глибоким розпушуванням. За даними Українського клубу аграрного бізнесу, у 2023 р. використання оранки знизилося на 5%, натомість мінімальний обробіток зріс на 3% і становив 8% оброблених площ⁵⁶.

У довоєнний період спостерігався також масштабний приріст дронів-обприскувачів на ринку послуг у сільськогосподарській галузі. Їх основною перевагою вітчизняні аграрії визнали чітку роботу на певних ділянках посівів без пошкодження рослинного покриву і ущільнення ґрунту та суттєву економію водних ресурсів (що опосередковано позитивно впливає на кліматичну адаптацію). Так, за даними керівника відділу точного землеробства компанії «Тайтен Машинері Україна», результатом роботи дронів упродовж 2021 р. було обприскування 1 млн. га, при цьому було зекономлено 5,5 млн літрів пального (порівняно зі звичайними обприскувачами) та 460 тис. л води (вилиталося не 250 л/га, а 6-7 л/га), а за рахунок відсутності механічних пошкоджень рослин під час роботи та внаслідок вчасно виконаних технологічних операцій вдалося зібрати на 157 тис. т більше врожаю. Наголошується також, що технологія дронів-обприскувачів дала можливість у 2021 р. на 14 тис. т знизити викиди вуглецю в Україні.

Українські компанії розробляли конкурентні комплексні технологічні рішення систем зрошення, забезпечуючи внутрішній ринок, а також постачаючи обладнання до зарубіжних країн. Крім цього значно активізувалася останніми передвоєнними роками селекційна діяльність, яка зосереджувалася на розробці максимально продуктивних культур, адаптованих до ґрунтово-кліматичних умов України.

Сфера українського промислового плодоягідництва розвивається переважно за інтенсивними технологіями, які передбачають широке використання хімічних речовин і води, чим справляють негативний вплив на кліматичні показники. Водночас поступово у виробників (особливо тих, що працюють значною мірою на експорт) формується розуміння необхідності зменшення деструктивного впливу на природні ресурси та впровадження кліматично адаптованих практик. Можна очікувати, що з активізацією євроінтеграційних процесів така тенденція ще суттєвіше посилюватиметься.

У сучасному виробництві плодово-ягідної продукції в Україні протягом останніх кількох десятиліть на перший план поступово виходять питання оптимізації ресурсозабезпечення і застосування пестицидів, утримання міжрядь вільними від бур'янів, підвищення екологічності і кліматичної адаптованості виробництва. Зокрема, доволі широко практикується крапельний полив, використовуються інтегровані системи захисту рослин від шкідливих організмів, обираються сорти, районовані у конкретній місцевості, які не мають високих вимог до вологості й поживних елементів, дають високий врожай, мають відмінні смакові якості, стійкі до захворювань і шкідників.

Наразі поширення в Україні, зокрема серед ягідників, набувають практики вирощування ягід у закритому ґрунті. З цією метою у ряді областей ягідні господарства активно будують плівкові тунелі. Серед таких підприємств є такі, що працюють за сучасними технологіями: теплиці та відкриті ділянки керуються дистанційно зі смартфона, на території проведено лінії електропередач, розміщено басейн для запасу води, прокладені труби для автоматичного поливу, якість ґрунту та потреби в його насиченні контролюються сучасними методами.

Аграріями-ягідниками поступово освоюється також агроvoltaїка (напрямок зеленої енергетики, який поєднує вироблення сонячної енергії і фермерства на одній земельній ділянці) з метою компенсації частини власних обсягів споживання електроенергії (насамперед для холодильників, систем зрошення) і в подальшому – реалізації її надлишків, а також для сприяння зменшенню вуглецевого сліду господарства. Поки що єдине в Україні фермерське господарство, яке використовує таку технологію, знаходиться у Житомирській області і переважно розводить овець, але має і невелику плантацію лохини та започаткувало вирощування суниці садової⁵⁷.

Узагальнений перелік кліматично-адаптованих сільськогосподарських практик, для впровадження яких українськими аграріями рекомендується надання першочергової підтримки, наведено у Додатку 4.

⁵⁶ Аграрії відходять від традиційного обробітку ґрунту. Чи стане оранка лише історією? <https://agroportal.ua/publishing/analitika/agrariji-vidhodyat-vid-tradiciynogo-obrobitku-gruntu-chi-stane-oranka-lishe-istoriyeyu>

⁵⁷ Сонячне фермерство – майбутнє агробізнесу України. <https://www.seeds.org.ua/sonyachne-fermerstvo-majbutnye-agrobiznesu-ukraini/>

Альтернативою інтенсивним виробництвам є екологічно і кліматично орієнтовані, насамперед, органічні виробництва. Вирощується в Україні, зокрема, органічна суниця садова й органічна малина⁵⁸. Частина горіхових садів також орієнтована на органічні стандарти та на екологічну і кліматичну стійкість. Зокрема, для підтримання родючості ґрунтів, збереження у них вологи, протидії ерозійним процесам застосовуються спеціальні схеми посадки горіхових дерев, земля не переорюється, натомість ґрунт обробляється без перемішування його шарів, використовуються рослинні рештки для його мульчування. Після посадки горіхового саду він засівається багаторічними рослинами-сидератами для збереження вологи і як протидія змиву ґрунту у випадку сильних дощів, у міжряддях висаджуються культурні рослини, багаті на необхідні горіхам мікроелементи.

Освітні та консультаційні послуги з питань адаптації до зміни клімату та екологізації надаються насамперед громадськими організаціями (ГО) та українськими освітніми установами аграрного профілю (переважно це орієнтовано на майбутніх аграріїв, які поки є студентами закладів аграрної освіти).

Прикладами участі громадських й інших організацій у поширенні знань щодо кліматичної адаптації сільського господарства України є, зокрема, регулярне проведення такими організаціями відповідних конференцій (та активна участь у подібних заходах, ініційованих іншими структурами), видання брошур й інших публікацій на зазначену тематику, дорадництво тощо. Так, платформа BTU Soil Health здійснює просвітницьку діяльність з вирішення проблем родючості ґрунтів та впровадження технологій його відродження, що, як відомо, безпосередньо пов'язано з кліматичною адаптацією сільгоспвиробництва. У 2023-2024 рр. BTU Soil Health проводила конференції «Національний виклик: деградація ґрунтів чи відновлення їх родючості?»⁵⁹. Фокусом обговорення були деградація ґрунтів та війна, євроінтеграція, зміни клімату, дослідження та практичні рекомендації щодо адаптації до кліматичних й екологічних викликів.

Просвітницька і консультативна діяльність ГО «Екодія» спрямована, зокрема, на зменшення негативного впливу сільськогосподарської діяльності на довкілля шляхом упровадження сучасних екологічних норм та адаптацію на цій основі сільського господарства до негативних кліматичних проявів⁶⁰. Цією ГО публікуються матеріали щодо застосування технологій точного землеробства, формування систем біозахисту полів і т.ін., здійснюються дослідження з питань екологічно орієнтованого управління земельними ресурсами на рівні громад, проводяться вебінари, зокрема, щодо досвіду Латвії і Польщі з впровадження Нітратної директиви тощо⁶¹.

Закон України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» визначає обов'язком Національної асоціації сільськогосподарських дорадчих служб України (НАСДСУ) надання дорадчих послуг суб'єктам сільськогосподарської діяльності та сільському населенню з питань економіки, технологій, управління, маркетингу, екології, а також поширення та впровадження у виробництво сучасних технологій, новітніх досягнень науки і техніки⁶². НАСДСУ представлена в усіх регіонах України суб'єктами сільськогосподарської дорадчої діяльності, які надають дорадчі послуги, зокрема, й у рамках виконання різного роду проектів, співпрацюють із зарубіжними та міжнародними організаціями, проектами міжнародної технічної допомоги тощо. Так, у рамках німецько-українського агрополітичного діалогу APD було розроблено навчальні програми щодо сталого розвитку, за підтримки USAID реалізовано проект щодо підтримки поширення кращих сталих практик для мікро-, малих і середніх агропідприємств тощо⁶³.

До поширення знань щодо можливостей ефективного пристосування аграрного сектору України до наростаючих кліматичних змін доєднуються і науково-дослідні установи держави. Так, НІСД та Інститут кліматично орієнтованого сільського господарства НААН у 2024 р. організували Круглий стіл «Перспективи розвитку

⁵⁸ Органічна малина з Рівненщини Європейського зразка. <http://www.jagodnik.info/organichna-malyna-z-rivnenshyny-yevropejskogo-zrazka/>

⁵⁹ The national challenge: Soil degradation or restoration of soil fertility? <https://soil.btu-center.com/conference>

⁶⁰ Адаптація до зміни клімату. <https://ecoaction.org.ua/diyalnist/klim-adaptacia>

⁶¹ Сільське господарство. <https://ecoaction.org.ua/diyalnist/agriculture>

⁶² Закон України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1807-15#Text>

⁶³ Роль дорадчих служб у поширенні сталих практик у сільському господарстві. https://agrovolya.gov.ua/sites/default/files/attachments/roman-korinec_prezentaciya-proon-gef-27.06.2023.pdf

аграрного сектору України в умовах кліматичних змін»⁶⁴. Зокрема, там було оприлюднено напрацювання вчених щодо адаптації аграрного сектора до негативних кліматичних проявів.

Українські заклади вищої і професійно-технічної освіти аграрного профілю⁶⁵ доволі багато уваги приділяють у своїх навчальних програмах викладанню питань, пов'язаних з екологізацією сільськогосподарської діяльності та адаптацією її до змін клімату. Це формує підґрунтя для розширення у майбутніх фермерів розуміння суті процесу зміни клімату та розвиває їх навички щодо застосування технологій адаптації, які сприяють зменшенню вразливості до наслідків зміни клімату.

Всеукраїнська асоціація об'єднаних територіальних громад підтвердила важливість впровадження заходів з адаптації сільського господарства України до зміни клімату на місцевому рівні та окреслила свою роль у цьому процесі, зокрема у допомозі громадам у розробці відповідних програм адаптації⁶⁶.

d) Підбір сортів кліматично стійких рослин та саджанців

Вагомим чинником успіху садівництва є садивний матеріал (саджанці), який має бути високої якості (від чого залежить стан та здоров'я багаторічних насаджень, їх врожайність і якість отримуваної продукції), а також мати легальне походження для забезпечення найбільш вигідних умов реалізації. Використання високоякісних саджанців високопродуктивних сортів є одним з основних чинників підвищення потенціалу адаптації плодово-ягідних насаджень до зміни клімату, а також інтенсифікації вирощування сільськогосподарських культур.

Станом на 2021 р. в Україні вирощуванням сертифікованого садивного матеріалу плодових та ягідних культур займалися 73 господарства, зокрема 2 наукові установи. У 2020 р. ними було вирощено сертифікованих саджанців районуваних сортів по всіх розсадницьких господарствах: плодових – 4026,88 тис. шт., ягідників кущових – 4056,44 тис. шт., горіхоплідних – 1147 тис. шт., суниці – 8,5 млн. шт.⁶⁷. Криза в секторі розсадництва спричинена й недосконалим законодавством, а саме, невідповідністю Закону України «Про насіння і садивний матеріал» вимогам розсадницької галузі, оскільки його зміни на той час стосувалися рослин, які розмножуються генеративно (зернові культури), без урахування вимог до садівництва, виноградарства та хмелярства. Це підтверджує зменшення кількості розсадницьких господарств за період 2011-2021 рр. у 3,3 раза (з 241 у 2011 р. до 73 у 2021 р.) та, відповідно, зменшення виробництва саджанців плодових культур і винограду за цей же період більше ніж у 6 разів.

Значна частина саджанців виробляється у неспеціалізованих господарствах (ОСГ, ФГ тощо), які неоснащені необхідною матеріальною базою, не мають відповідних спеціалістів, не сплачують податки у місцеві бюджети. До того ж їх важко контролювати на сортову приналежність, фітосанітарний стан насаджень, відповідність застосування агротехнічних заходів та прийомів. Це призводить до неконтрольованого обігу садивного матеріалу, вирощеного поза схемою сертифікації з маточного матеріалу невизначеного походження.

Регулювання розсадництва в Україні. Виробництво та реалізація насіння та садивного матеріалу регулюється Законом України «Про насіння та садивний матеріал»⁶⁸. Господарсько-економічні та організаційно-правові відносини в галузі регламентуються законами України «Про внесення змін до деяких законів України щодо приведення законодавства України у сфері насінництва та розсадництва у

⁶⁴ Перспективи розвитку аграрного сектору України в умовах кліматичних змін. <https://niss.gov.ua/news/povnyu-nisd/perspektyvy-rozvytku-aharnoho-sektoru-ukrayiny-v-umovakh-klimatychnykh-zmin>

⁶⁵ Зокрема, йдеться про такі провідні заклади аграрної освіти як НУБіП, БНАУ, ПНУ, ЛНУП, УНУС й ін.

⁶⁶ All-Ukrainian Association of Amalgamated Territorial Communities. The role of ATCs in the implementation of measures to adapt Ukrainian agriculture to climate change at the local level. <https://hromady.org/%D1%80%D0%BE%D0%BB%D1%8C-%D0%BE%D1%82%D0%B3-%D0%B2-%D1%96%D0%BC%D0%BF%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97-%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%B2-%D0%B7-%D0%B0%D0%B4%D0%B0/>

⁶⁷ Концепція розвитку розсадництва в Україні на період до 2025 року. URL. https://ukrsadprom.org/wp-content/uploads/2021/03/Kontseptsii-rozvytku-rozsadnytstva_compressed.pdf

⁶⁸ Закон України «Про насіння і садивний матеріал» від 26.12.2002 № 411-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411-15#Text>

відповідність з європейськими та міжнародними нормами і стандартами»⁶⁹, «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення законодавства у сфері охорони прав на сорти рослин та насінництва і розсадництва у відповідність із положеннями законодавства Європейського Союзу»⁷⁰, «Про охорону прав на сорти рослин»⁷¹, «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів»⁷², а також рядом Постанов Кабінету Міністрів України та наказів центральних органів виконавчої влади.

Відповідно до Закону України «Про насіння і садивний матеріал» та Порядку проведення сертифікації, вирощений садивний матеріал, який реалізується в Україні і використовується в господарських цілях, обов'язково повинен бути сертифікований. Сертифікація можлива за умови, якщо садивний матеріал належить до сорту, занесеного до Реєстру сортів рослин України та за сортовими або товарними якістьми відповідає вимогам законодавства у сфері насінництва та розсадництва. До Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні, внесено переважну більшість сортів плодкових, ягідних і горіхоплідних культур, створених в Інституті садівництва НААН та інших наукових установах країни. На липень 2024 р. в реєстр було внесено 91 сорт яблунь, з них 24 вітчизняного походження, 83 сорти суниці, з них 7 вітчизняного походження, 46 сортів малини, з них 5 вітчизняного походження, 42 сорти волоського горіха, з них 22 вітчизняного походження.

У статті 1 розділу I Закону України «Про насіння і садивний матеріал» визначено категорії та вимоги до садивного матеріалу багаторічних рослин. Так, у 2016 р. до Закону внесли зміни, згідно з якими садивний матеріал повинен бути безвірусним, що дозволяє покращити контроль фітосанітарного стану, зокрема в промислових насадженнях. Перед війною частка безвірусного садивного матеріалу в розсадництві України становила, %: зерняткових культур – 5,7, кісточкових – 6,8, горіхоплідних – 1,2, ягідних кущових – 15,6, суниці – 41,1. Хоча, згідно з внесеними до Закону змінами, 100% промислових плодово-ягідних насаджень України повинні бути закладені оздоровленим безвірусним садивним матеріалом.

Діюче нормативно-правове регулювання ринку садивного матеріалу в Україні характеризується недосконалістю існуючих правових норм та відсутністю ефективних механізмів їх застосування. Наразі адаптовано до міжнародних норм і стандартів нормативно-правову базу насінництва та змінено державні стандарти на насіння. Водночас норми чинного Закону України «Про насіння і садивний матеріал» не відповідають вимогам галузі розсадництва, оскільки, як вище було зазначено, зміни стосувалися рослин, які розмножуються генеративно (зернових культур), без урахування вимог до садівництва, виноградарства та хмелярства.

Зокрема, Закон України «Про насіння і садивний матеріал» потребує приведення у відповідність до міжнародних вимог визначення категорій садивного матеріалу плодкових, ягідних, горіхоплідних культур, винограду і хмелю (добазовий, базовий, сертифікований, стандартний), фітосанітарного статусу (безвірусний, тестований на віруси), інших термінів та визначень, що стосуються розсадництва; впровадження для садивного матеріалу перелічених культур і категорій Директив Ради ЄС (Директива Ради ЄС 2008/90/ЄС від 29 вересня 2008 р. стосовно маркетингу садивного матеріалу плодкових рослин та плодкових рослин для отримання плодової продукції⁷³, Директива Ради ЄС 68/193/ЄЕС від 9 квітня 1968 р. стосовно маркетингу матеріалу для вегетативного розмноження винограду⁷⁴, Директива Ради ЄС 2002/11/ЄС від 14

⁶⁹ Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо приведення законодавства України у сфері насінництва та розсадництва у відповідність з європейськими та міжнародними нормами і стандартами» від 08.12.2015 № 864-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/864-19#Text>

⁷⁰ Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення законодавства у сфері охорони прав на сорти рослин та насінництва і розсадництва у відповідність із положеннями законодавства Європейського Союзу» від 16.11.2022 № 2763-IX <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2763-20#Text>

⁷¹ Закон України «Про охорону прав на сорти рослин» від 21.04.1993 № 3116-XII, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3116-12#Text>

⁷² Закон України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» від 31.05.2007 № 1103-V, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1103-16#Text>

⁷³ Council Directive 2008/90/EC of 29 September 2008 on the marketing of fruit plant propagating material and fruit plants intended for fruit production

⁷⁴ Council Directive 68/193/EEC of 9 April 1968 on the marketing of material for the vegetative propagation of the vine

лютого 2002 р., що змінює Директиву 68/193/ЕЕС стосовно маркетингу матеріалу для вегетативного розмноження винограду та визнає недійсною Директиву 74/649/ЕЕС⁷⁵), які регламентують ведення розсадництва у країнах Європейського Союзу; засвідчення товарних якостей садивного матеріалу відповідним супровідним документом виробника замість проведення процедури сертифікації з наданням відповідного сертифікату центральним органом виконавчої влади. Така неузгодженість ставить під сумнів якість садивного матеріалу, що вирощується в Україні.

В Україні було розроблено проєкт Закону України «Про розсадництво багаторічних рослин», спрямований на врегулювання діяльності галузі, що займається розмноженням багаторічних рослин вегетативним способом, положення якого було рекомендовано урахувати шляхом внесення змін до Закону України «Про насіння і садивний матеріал», що поки не зроблено.

Виведені сорти адаптовані до кліматичних умов конкретного регіону, оскільки деякі сорти краще справляються з холодними зимами та морозами, тоді як інші більш стійкі до спеки та посухи. Важливе значення мають традиційні та місцеві сорти, які добре пристосовані до місцевих умов і доводять свою продуктивність. Як європейські, так і українські селекціонери виводять нові сорти рослин, які є більш стійкими до перепадів температури та нестачі або надлишку води. Адаптивні рослини вирізняються своєю гнучкістю, ефективно пристосовуючись до різноманітних агрокліматичних умов, гарантуючи стабільний розвиток незалежно від викликів довкілля, здатні максимально реалізувати свій потенціал врожайності і до того ж вимагають внесення меншої кількості гербіцидів та добрив.

е) Управління ґрунтами як основа забезпечення кліматичної адаптації рослинництва

Позиціонування важливості належного стану ґрунтів для декарбонізації та кліматичної нейтральності є новою тенденцією в рамках Європейського зеленого курсу (ЄЗК) від 2019 року. Стратегія «Від ферми до виделки» 2020 року, яка визначена як центральна в ЄЗК, ставить за мету зменшити втрати поживних речовин у ґрунті щонайменше на 50%, запобігаючи при цьому деградації родючості ґрунтів. Стратегія ЄС щодо ґрунтів 2021 року «Забезпечення переваг здорових ґрунтів для людей, продуктів харчування, природи та клімату» має на меті досягти нульового зростання деградації ґрунтів до 2030 року і декларує, що охорона та управління ґрунтами, а також відновлення деградованих ґрунтів є загальним стандартом.

В Україні до війни було еродовано майже 16 млн га сільськогосподарських угідь, тобто 38% (20% - сильно деградовані, решта - під загрозою, за оцінками ФАО⁷⁶); за останні 10 років українські землі втратили 30% гумусу. Щорічні збитки від основних видів деградації ґрунтів становлять близько 40-50 млрд грн⁷⁷ за рахунок втрати гумусу та поживних речовин, ґрунту та недоотримання сільськогосподарської продукції (зниження врожайності на 25%). Для порівняння, в ЄС 12,7% ґрунтів страждають від ерозії (від помірної до високої).

Внаслідок російського вторгнення та широкомасштабних бойових дій 16 млн га перебувають під загрозою вибухонебезпечного забруднення, а очищення українських сільськогосподарських земель коштуватиме 12,8-26,6 млрд доларів США⁷⁸. Через бойові дії та мінування території у 2022 році агровиробники не змогли використати близько 30% полів для посіву (що сягнуло 5 млн га); у 2023 році 25% посівних площ виявилися непридатними для використання⁷⁹.

Що стосується втрат і збитків **у плодово-ягідному секторі**, то, за оцінками дослідників, війна призвела до втрати 16,3 тис. га багаторічних насаджень (прямі

⁷⁵ Council Directive 2002/11/EC of 14 February 2002 amending Directive 68/193/EEC on the marketing of material for the vegetative propagation of vines and repealing Directive 74/649/EEC

⁷⁶ Війна значно погіршує ситуацію з деградацією ґрунтів. 09 грудня 2022 року. <https://agroportal.ua/news/ukraina/viyna-znachno-pogirshuye-situaciyu-z-degradaciyeyu-gruntiv>

⁷⁷ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 січня 2022 р. № 70 "Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2022-%D1%80#Text>.

⁷⁸ Перспективи розвитку аграрного сектору України в зміні клімату: аналітична доповідь / [В.М. Русан, Л.А. Жураковська, Я.А. Жаліло та ін.] - С. 16. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2024-07/ad_klimagrosetektor_03_07_24_zminena.pdf.

⁷⁹ Реконструкція заради розвитку: Зарубіжний досвід та українські перспективи: міжнародна колективна монографія. Київ, 2023. 571 с. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2023/08/Reconstruction-for-development.pdf>.

втрати) з вартістю відновлення 398 млн доларів США. Загальна оцінка непрямих втрат за три роки зниження врожаю ягідних культур і п'ять років зниження врожаю зерняткових і кісточкових культур становить 769 млн доларів США, тоді як щорічне скорочення врожаю багаторічних насаджень оцінюється в 458 тис. тонн⁸⁰.

Нормативно-правові документи України щодо управління ґрунтами для забезпечення адаптації рослинництва до зміни клімату, затверджені у 2019-2024 роках, наведені у Додатку 2.

Стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року від 2024 року визначає стратегічну ціль 4. Ефективне використання земель, їх розмінування, проведення земельної реформи, в рамках якої передбачено завдання - сприяння сталому розвитку та ефективному використанню ґрунтів, повітря та води, зокрема шляхом зниження залежності від хімікатів⁸¹. Стале управління природними ресурсами є ключовим пріоритетом для розвитку сільського господарства і сільських територій, визначено необхідність для сільгоспвиробників дотримання мінімальних вимог щодо належних сільськогосподарських та екологічних умов (GAEC). Для дотримання GAEC на основі досвіду держав-членів ЄС мають визначатися необхідні мінімальні вимоги з урахуванням конкретних характеристик відповідних районів, включаючи ґрунтово-кліматичні умови, існуючі системи ведення сільського господарства, землекористування, сівозміни, структури господарств. Слід зазначити, що вперше в стратегічному акті України позиціонується необхідність урегулювання GAEC, які давно застосовуються в ЄС (Додаток 3), і це положення має бути деталізовано в нормативних документах на виконання Стратегії.

Основними заходами з розвитку норм, закладених у чинному законодавстві України, спрямованих на досягнення кліматичних цілей у сфері землекористування, є наступні:

- для виконання задекларованих норм щодо зменшення сільськогосподарської освоєності на 5% та розораності території на 10% до 2030 року необхідно врегулювати питання відшкодування землевласникам витрат на організаційні та практичні роботи з консервації деградованих, малопродуктивних, техногенно забруднених земель (зокрема, замовлення проекту консервації, проведення необхідних обстежень, досліджень тощо), а також необхідно підтримати виробників сільськогосподарської продукції, які здійснюють рекультивацию, заліснення), а також необхідно надати підтримку сільськогосподарським виробникам при проведенні ними рекультивации або ренатуралізації законсервованих земель, фінансову компенсацію їхньої упущеної вигоди (від відмови від вирощування сільськогосподарських культур для продажу на землях, призначених для консервації);
- врегулювати належну реалізацію законодавчо задекларованої мети досягнення нейтрального балансу деградації українських земель до 2032 року, на додаток до передбаченого відведення деградованих земель під консервацію;
- адмініструвати та заохочувати дотримання сівозміни, просувати нульовий обробіток ґрунту, сталі практики, такі як точне землеробство, агроекологія, агролісомеліорація, низькоінтенсивні постійні сіножаті та пасовища, а також органічне землеробство;
- підтримувати широкомасштабний перехід сільськогосподарських виробників до належних сільськогосподарських практик, поширених в Європейському Союзі, з метою збереження природних сільськогосподарських ресурсів, особливо землі, та довкілля;
- унормувати мінімальні вимоги до сільгоспвиробників щодо дотримання належних сільськогосподарських та екологічних умов (GAEC), як це передбачено Стратегією розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року від 2024 року, як основну умову надання їм бюджетної підтримки в рамках будь-яких державних програм для сільськогосподарських виробників. Це відповідатиме підходу «посиленої обумовленості» до фермерів, які звертаються за фінансовою підтримкою в рамках Спільної аграрної політики ЄС.

⁸⁰ Нейтер, Роман; Зоря, Сергій; Муляр, Олександр. Збитки, втрати та потреби сільського господарства внаслідок повномасштабного вторгнення (українською мовою). Вашингтон, округ Колумбія: Група Світового банку. С. 10, 14.. https://kse.ua/wpcontent/uploads/2024/02/RDNA3_ukr.pdf.

⁸¹ Розпорядження Кабінету Міністрів України "Про схвалення Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року та затвердження плану заходів з її реалізації на 2025-2027 роки" від 15 листопада 2024 року, № 1163. <https://minagro.gov.ua/npa/stratehiia-rozvytku-sil'skoho-hospodarstva-ta-sil'skykh-terytorii-v-ukraini-na-period-do-2030-roku>

f) Регулювання органічного сільськогосподарського виробництва

Виробництво органічної продукції відповідає потребам сучасних споживачів, у яких пріоритетами є здоров'я, екологічні та етичні аспекти виробництва харчових продуктів. У зв'язку з цим у передвоєнний період органічне виробництво в Україні розвивалося високими темпами.

Розвиток та підтримка органічного сектору, забезпечення якості органічних продуктів та захист інтересів споживачів регулюється національним органічним законодавством. У 2018 р. було прийнято Закон України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції»⁸², у якому було враховано основні ключові положення діючих на той момент Регламентів ЄС. Наразі цей закон повністю імplementовано, оскільки прийнято усі 11 підзаконних нормативно-правових актів. Таким чином українське законодавство у сфері органічного виробництва вже повноцінно працює. У 2023 р. розпочалася робота двох державних реєстрів у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції та з'явився перший вітчизняний орган сертифікації Органік Стандарт.

З 1 січня 2022 р. в ЄС введено в дію новий Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 2018/848 про органічне виробництво й маркування органічних продуктів⁸³. Структура нового органічного законодавства ЄС являє собою не окремий Регламент, а цілісну систему органічного законодавства. Якщо раніше система складалась з кількох регламентів, то в новому законодавстві всі нормативно-правові акти згруповані відповідно до розділів основного регламенту, а саме: правила виробництва, репродуктивний матеріал рослин і насіння, контроль, торгівля з третіми країнами тощо. Нові зміни вступили в дію з січня 2022 р., отже Україна вже повинна брати їх до уваги при формуванні державної політики органічного виробництва.

Нова система передбачає ряд нововведень, які стосуються, зокрема: посилення системи контролю за виробництвом органічної продукції шляхом застосування більш жорстоких запобіжних заходів і перевірок усього ланцюга поставок; спрощення порядку сертифікації для дрібних фермерів завдяки введенню нової системи групової сертифікації; запровадження нових правил щодо імпорту органічної продукції в ЄС; охоплення органічними правилами ширшого переліку продуктів.

У зазначеному Регламенті акцентовано увагу на екологічних та дружніх до клімату характеристиках даної практики, зокрема зазначено, що органічне виробництво є загальною системою управління фермерськими господарствами та виробництвом продуктів харчування, яка поєднує найкращі практики екологічних та кліматичних дій. Також вказується на те, що саджанці є одним із факторів адаптації до зміни клімату, а саме: «органічні системи рослинництва потребують рослинного репродуктивного матеріалу, який здатний забезпечувати стійкість до хвороб й адаптуватися до різноманітних місцевих ґрунтових та кліматичних умов».

Також у ст.6. Регламенту серед принципів сільськогосподарської органічної діяльності є положення, що стосується адаптації до змін клімату та екологізації, а саме: у виборі сортів рослин враховувати особливості конкретних систем органічного виробництва, агрономічну ефективність, стійкість до хвороб, *потенціал адаптації до різноманітних місцевих ґрунтово-кліматичних умов* та до специфічних практик вирощування органічного сільського господарства.

В рамках Спільної аграрної політики унормовано право органічних фермерів на виплати, згідно з положеннями Регламенту (ЄС) № 1307/2013 про встановлення правил прямих виплат фермерам за схемами підтримки в рамках САП та Регламенту (ЄС) № 1305/2013 Європейського Парламенту та Ради від 17 грудня 2013 року про підтримку розвитку сільських територій Європейським сільськогосподарським фондом розвитку сільських територій.

В Україні, згідно з діючим Законом, підтримка операторам у рамках держпрограм за рахунок видатків державного бюджету не надається, задекларовано лише можливість надання такої підтримки.

⁸² Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції : Закон України від 10.07.2018 р. № 2496-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018, № 36, Ст. 275.

⁸³ Regulation (EU) 2018/848 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 on organic production and labelling of organic products and repealing Council Regulation (EC) No 834/2007. OJ L 150, 14.6.2018, p. 1–92.

г) Використання пестицидів і мінеральних добрив; правила боротьби зі шкідниками, хворобами насаджень та інвазійними видами

Пестициди. В Україні середньорічні втрати врожаю від шкідників, хвороб і бур'янів становлять 20–30%, у т.ч. плодкових культур – 48%⁸⁴. Ці втрати включають зменшення врожайності внаслідок пригнічення культурних рослин бур'янами та ушкодження шкідниками і хворобами. Саме для зменшення таких втрат і застосовують пестициди.

Законодавство України про застосування пестицидів складається з Законів України «Про пестициди і агрохімікати»⁸⁵ і «Про захист рослин»⁸⁶ та ряду відомчих наказів. Зокрема, в Україні діють Державні санітарні правила та норми ДСанПіН 8.8.1.2.3.4-000-2001 Допустимі дози, концентрації, кількості та рівні вмісту пестицидів у сільськогосподарській сировині, харчових продуктах, повітрі робочої зони, атмосферному повітрі, воді водоймищ, ґрунті⁸⁷, де у Додатку 1 наведено 424 найменування діючих речовин; Додаток 1.2 містить заборонені до використання у сільському господарстві пестициди (87 найменувань діючих речовин); Додаток 2 містить Перелік пестицидів та агрохімікатів, реєстрації яких в Україні погоджена головним державним санітарним лікарем України, та регламенти їх застосування, що підлягають державному санітарно-епідеміологічному нагляду.

Крім цього Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України розроблені законопроекти: «Про засоби захисту рослин і добривні засоби»⁸⁸ (внесено до ВРУ у березні 2024 р.) та «Про розміщення на ринку засобів захисту рослин і агрохімікатів». На сайті зазначеного міністерства розміщено також Державний реєстр пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання в Україні⁸⁹. Цей реєстр налічує понад 3,5 тисячі найменувань препаратів для захисту усіх видів посівів. Засоби захисту рослин (ЗЗР), не включені до зазначеного переліку, застосуванню не підлягають.

Обсяги застосування ЗЗР в Україні періодично змінювалися. Так, у 1990-х рр. відбувалося їх скорочення⁹⁰. Зокрема, якщо у 1991 р. середнє пестицидне навантаження становило 2,7 кг/га, то у 1995 р. – 1,1 кг/га, у 1997 р. – 0,7 кг, а у 2000 р. ця цифра зменшилася до 0,4 кг/га. Натомість у 2018-2019 рр., за даними Держстату України, ця цифра зросла до 1,3-1,4 кг/га (пестициди в активній речовині). Особливо значним пестицидне навантаження є у випадку впровадження інтенсивних технологій. Наприклад, під час вирощування плодкових культур пестицидне навантаження може інколи зрости аж до 165 кг/га.

Офіційні дані вказують на певні позитивні процеси у застосуванні ЗЗР, а саме: збільшення площ застосування пестицидів при зменшенні обсягу їх внесення на 1 га на тлі загальної тенденції нарощування обсягів внесення пестицидів під сільськогосподарські культури. 2022 р. був надзвичайно складним для садівників, про що свідчить значне зниження інтенсивності використання пестицидів. Наразі частка площ, на яких вносяться пестициди, зросла, збільшилися також питомі обсяги їх внесення.

Варто відзначити цілковиту відсутність інформації щодо застосування пестицидів господарствами населенням у садах і ягідниках та відповідну неконтрольованість такого процесу. Зважаючи на високу частку таких господарств у виробництві плодово-

⁸⁴ Обґрунтування застосування пестицидів (засобів захисту рослин). <https://hth.gov.ua/news/1710843508/>

⁸⁵ Закон України «Про пестициди і агрохімікати». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/86/95-%D0%B2%D1%80#Text>

⁸⁶ Закон України «Про захист рослин». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/180-14#Text>

⁸⁷ Державні санітарні правила та норми ДСанПіН 8.8.1.2.3.4-000-2001. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0137588-01#Text>

⁸⁸ Проект Закону про засоби захисту рослин і добривні засоби. <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43799>. Цим законопроектом передбачено встановити, що усі чинні на дату набрання чинності цим Законом реєстрації пестицидів відповідно до Закону України «Про пестициди і агрохімікати» залишаються чинними до моменту завершення строку реєстрації без необхідності проведення схвалення діючої речовини антидота чи синергіста, які входять до складу препаративної форми. Також вносяться зміни до таких законів України: 1) «Про захист рослин», «Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності», «Про ліцензування видів господарської діяльності». Цим законом процедура реєстрації пестицидів і агрохімікатів у законодавстві України узгоджується з процедурами ЄС.

⁸⁹ Державний реєстр пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання в Україні. <https://mepr.gov.ua/upravlinnya-vidhodamy/derzhavnij-reyestr-pestytsydiv-i-agrohimikativ-dozvolenyh-do-vykorystannya-v-ukrayini/>

⁹⁰ Опубліковано статистику використання ЗЗР в Україні та світі. <https://superagronom.com/news/13330-opublikovano-statistiku-vikoristannya-zzr-v-ukrayini-ta-sviti>

ягідної продукції, зазначена ситуація створює ризики для забезпечення безпечності продукції на внутрішньому ринку України, екологічного стану держави, а також звужує перспективи експорту.

Ринок пестицидів в Україні має значну імпортозалежність. Особливо відчутно це було у передвоєнний період. Так, у 2017-2018 рр. в Україні вироблялося лише трохи більше 8% використовуваних протягом року ЗЗР, решту ж становив імпорт⁹¹. При цьому майже половину імпорту здійснювали 5 транснаціональних корпорацій (Syngenta, Basf, Adama Agricultural Solutions Ltd, Bayer та Monsanto). Війна і руйнування логістичних зв'язків агропромисловців, у т.ч. й щодо імпортних поставок ЗЗР, трансформували відповідний ринок України. Так, у 2022 р., вперше частка усіх мультинаціональних компаній на ньому зменшилася до 47%⁹².

Варто також зазначити, що на український ринок пестицидів потрапляє велика кількість фальсифікованої продукції. За оцінками, частка фальсифікату становить 20-30% обсягу ринку, а кількість підроблених препаратів, призначених для роздрібного продажу населенню – перевищує 50%⁹³.

Правила боротьби зі шкідниками і хворобами насаджень та інвазійними видами.

Як зазначалося вище, законодавство України щодо застосування пестицидів складається із законів «Про пестициди і агрохімікати», «Про захист рослин», а також з відомчих наказів, основними з яких є Державні санітарні правила Міністерства охорони здоров'я України, затверджені наказом № 1 від 03.08.98 «Транспортування, зберігання та застосування пестицидів у народному господарстві»⁹⁴, «Державні санітарні правила авіаційного застосування пестицидів і агрохімікатів у народному господарстві України»⁹⁵, затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України від 18.12.96 № 382 й ін.

Підприємства, установи й організації зобов'язані вести облік наявності та використання пестицидів відповідно до «Порядку державного обліку наявності та використання пестицидів і агрохімікатів»⁹⁶. Наразі єдиним допуском на ринок України є процедура реєстрації пестицидів, а для їх застосування повинна бути наявність Посвідчення на право роботи з пестицидами⁹⁷.

Для виключення негативних наслідків використання пестицидів та агрохімікатів для людей і довкілля у дотримуваних в Україні правилах їх застосування (крім наведеного вище) містяться, зокрема, й положення щодо необхідності: обробки рослин і садів тоді, коли чисельність шкідників або розвиток хвороби перевищує економічний поріг шкодочинності з урахуванням біологічних особливостей культури та шкідливих організмів і в оптимальні строки; використання виключно рекомендованих пестицидів; дотримання при внесенні засобів захисту рослин зони санітарного розриву від водних джерел та від населених пунктів, тваринницьких комплексів тощо; завчасного попередження пасічників через ЗМІ про кожне застосування пестицидів; проводити авіаобприскування у ранкові та вечірні години дня, на певній висоті, при певній швидкості руху повітря і його температурі й т. ін.⁹⁸.

⁹¹ Станкевич С.В. Ринок пестицидів України: монографія / С.В. Станкевич. – Харків: Видавництво Іванченка І. С., 2020. – 175 с.

⁹² АХТ: за 15 років локальний виробник пестицидів стає потужним українським брендом. <https://www.egravda.com.ua/publications/2023/10/24/705752/>

⁹³ Державне регулювання ринку пестицидів. Курс на наведення ладу. <https://agropolit.com/cards/8-derjavne-regulyuvannya-rynku-pestitsidiv-kurs-na-navedennya-ladu>

⁹⁴ Державні санітарні правила «Транспортування, зберігання та застосування пестицидів у народному господарстві» ДСанПіН 8.8.1.2.001-98. URL: https://dnaop.com/html/32151/doc-%D0%94%D0%A1%D0%9F_8.8.1.2.001-98

⁹⁵ Государственные санитарные правила авиационного применения пестицидов и агрохимикатов в народном хозяйстве Украины. <https://mozdocs.kiev.ua/view.php?id=4155>

⁹⁶ Постанова КМУ від 2 листопада 1995 року № 881 «Про затвердження Порядку державного обліку наявності та використання пестицидів і агрохімікатів». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/881-95-%D0%BF#Text>

⁹⁷ Постанова КМУ від 9 травня 2023 року № 458 «Про затвердження Порядку одержання посвідчення про право роботи з пестицидами». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/458-2023-%D0%BF#Text>

⁹⁸ Правила застосування пестицидів та агрохімікатів у сільському господарстві. <https://himagro.com.ua/ecology/pravyla-zastosuvannia-pestycydiv>

Інвазійними називаються види рослин і тварин, які є чужорідними (інтродукованими) для певної місцевості і при цьому активно розмножуються, захоплюють усе нові території та витісняють аборигенні види. Тим самим вони суттєво змінюють екосистеми та збіднюють їх біорізноманіття⁹⁹.

Негативний вплив інвазійних видів рослин проявляється в тому, що вони є надмірними споживачами вологи та поживних речовин, мають алелопатичні властивості (пригнічують ріст місцевих видів рослин), виснажують ґрунт, спричиняють його ерозію, успішно конкурують за запилювачів. Негативні наслідки зміни клімату (посухи, зливи тощо) підвищують вразливість сільськогосподарських насаджень до інвазійних патогенів. Дослідження показують, що інтродукція інвазійних організмів в Україні може значно прискоритися через глобальну зміну клімату¹⁰⁰.

Серед інвазійних видів бур'янів велику небезпеку в Україні становлять амброзія полинолиста, ваточник сирійський, золотарник канадський тощо. Як чужорідні види, ці рослини не зустрічають «ворогів» ні серед місцевих конкурентів, ні серед комах. Крім того, вони продукують величезну кількість насіння, яке має дуже високу схожість (до 95%), а коріння таких рослин, як зазначалося, виділяє певні органічні сполуки, здатні пригнічувати ріст аборигенних видів. Крім того, інвазійні види шкідників і бур'янів краще пристосовані до високих температур і мають високу посухостійкість, що створює додаткові умови для їх агресивного поширення.

Зміна клімату, зокрема підвищення температури повітря, також сприяє поширенню в Україні небезпечних інвазійних шкідників, зокрема американського білого метелика (особливо загрозливого для яблуні та волоського горіха), азійської плодожерки (завдає значної шкоди яблуні, винограду тощо), білої цикадки (небезпечної, зокрема, для малини) та інших.

У Стратегії біобезпеки та біологічного захисту, прийнятій Україною у 2021 р.¹⁰¹, окреслено необхідність створення ефективного механізму боротьби з інвазійними чужорідними видами, а саме: запобігання їх інтродукції, контролю за проникненням у природні екосистеми, а також усунення та пом'якшення (мінімізації) їх негативного впливу. За відсутності такого механізму існує ймовірність швидкого та неконтрольованого поширення інвазійних видів в Україні в умовах триваючої зміни клімату.

У міжнародному законодавстві необхідність вжиття заходів щодо протидії загрозам, пов'язаним з біологічними інвазіями, закріплена у: Конвенції ООН Про біорізноманіття (Ріо-де-Жанейро, 1992¹⁰²); Бернській конвенції про охорону дикої флори та фауни (Берн, 1979¹⁰³); Конвенції про водно-болотні угіддя (Рамсар 1971, Париж 1982¹⁰⁴); деяких рекомендаціях у рамках Конвенції про міжнародну торгівлю дикими видами флори і фауни, що перебувають під загрозою зникнення (Вашингтон, 1973¹⁰⁵). У ЄС також діє Регламент (ЄС) № 1143/2014 Європейського Парламенту та Ради від 22 жовтня 2014 року про запобігання та управління інтродукцією та поширенням інвазійних чужорідних видів¹⁰⁶, що є основним законодавчим актом у цій сфері. І хоча кожна з країн ЄС має свої переліки інвазійних видів, є і спільний перелік європейського масштабу, розміщений на офіційному веб-сайті Європейської комісії.

В Україні питання боротьби з інвазійними видами останніми роками актуалізувалося,

⁹⁹ Інвазійні види шкідливих організмів в Україні. <https://propozitsiya.com/ua/invaziyni-vydy-shkidlyvyh-organizmiv-v-ukrayini>

¹⁰⁰ Matsiakh, I. (2021). Інвазійні чужорідні патогени як загроза глобальному біорізноманіттю. Наукові праці Лісівничої академії наук України, (22), 11-26. <https://doi.org/https://doi.org/10.15421/412101>

¹⁰¹ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року "Про Стратегію біобезпеки та біологічного захисту. <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/5190.html>

¹⁰² Ратифікована Україною у 1994 р., набула чинності – у 1995 р. (див. Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 1992 року. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030#Text)

¹⁰³ Україна приєдналася у 1996 р. (див. Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_032#Text)

¹⁰⁴ Набрала чинності для України у 1997 р. (див. Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_031#Text)

¹⁰⁵ Україна приєдналася у 1999 р. (див. Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої флори і фауни, що перебувають під загрозою зникнення. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_129#Text)

¹⁰⁶ Regulation (EU) No 1143/2014 of the European Parliament and of the Council of 22 October 2014 on the prevention and management of the introduction and spread of invasive alien species. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2014/1143/oj>

тоді як до 2021 р. був відсутній всебічний підхід до розв'язання цього питання¹⁰⁷. За ініціативи Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України було затверджено зазначену вище Стратегію біобезпеки та біологічного захисту¹⁰⁸ та План заходів з її реалізації¹⁰⁹ зі змінами, а також у липні 2024 р. презентовано законопроект про боротьбу з інвазійними видами. Цей документ має на меті створити законодавчу базу для ефективного регулювання поведінки з чужорідними видами. Законопроект передбачає внесення змін до низки законодавчих актів з метою протидії вторгненню чужорідних видів, контролю за їх поширенням, а також припинення або зменшення впливу інвазійних чужорідних видів на довкілля, аборигенні види, біорізноманіття, економіку та здоров'я людини.

Таким чином, процес гармонізації українського законодавства з європейським у сфері протидії поширенню інвазійних видів рослин і тварин розвивається, хоча й перебуває на початковій стадії.

Добрива. Правове регулювання використання добрив у сільському господарстві в Україні. Інтерес до аналізу використання добрив при вирощуванні сільськогосподарських культур зростає з моменту оприлюднення у травні 2020 року Стратегії ЄС «Від ферми до виделки» в рамках ЄЗК, яка ставить за мету скоротити втрати поживних речовин на 50%, зберегти родючість ґрунтів та зменшити використання добрив щонайменше на 20% до 2030 року. Чинні документи України не декларують скорочення використання мінеральних добрив. Закон України «Про пестициди і агрохімікати» від 1995 року № 86 у статті 12 визначає порядок застосування пестицидів і агрохімікатів. У Концепції Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель (Розпорядження Кабінету Міністрів України № 70 від 2022 року) зазначено, що очікувані результати включають підвищення продуктивності сільськогосподарських угідь (на 40-50%) за рахунок раціонального використання органічних, органо-мінеральних і мінеральних добрив та хімічних меліорантів. Постанова Кабінету Міністрів «Про схвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року» від 2021 року № 1363 не зачіпає питання використання добрив у сільському господарстві. План відновлення України у розділі «Екологічна безпека» містить завдання 9 - оцінка вразливості секторів економіки до зміни клімату та підготовка планів адаптації. При проведенні оцінки та підготовці адаптаційних заходів для сільського господарства слід розглянути питання добрив та їхнього впливу на клімат.

Документи щодо Оновленого національно-визначеного внеску України до Паризької угоди (НВВ-2) передбачають досягнення скорочення викидів парникових газів, серед іншого, за рахунок використання азотних добрив з повільним вивільненням поживних речовин¹¹⁰. Однак перелік заходів у НВВ2 не включає такий важливий захід для пом'якшення наслідків зміни клімату, як поведінка з органічними добривами.

Офіційна статистика використання добрив. Рівень використання мінеральних добрив сільськогосподарськими підприємствами під багаторічні культури в Україні перевищує їх внесення під усі культури: у 2023 році було внесено 153 кг на гектар удобреної площі порівняно з 122 кг у попередньому році.

У 2023 році використання мінеральних та органічних добрив зменшилося порівняно з довоєнним 2021 роком; лише половина (50,8%) площ під багаторічними культурами була удобрена, а під всіма сільськогосподарськими культурами - 87%.

Державна служба статистики України надає дані про використання добрив для сільськогосподарських культур:

- лише по сільськогосподарських підприємствах. Домогосподарства, які займаються сільським господарством і роблять значний внесок у виробництво плодово-ягідної продукції, залишаються поза статистичним обліком;
- у цілому під багаторічні культури (включаючи плодово-ягідні, горіхи, виноград,

¹⁰⁷ Міндовкілля затвердило перелік чужорідних видів дерев, заборонених у відтворенні лісів. <https://mepr.gov.ua/mindovkillya-zatverdyllo-perelik-chuzhoridnyh-vydiv-derev-zaboronenyh-u-vidtvorenni-lisiv/>

¹⁰⁸ Рішення РНБО України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію біобезпеки і біологічного захисту». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0079525-21#Text>

¹⁰⁹ Розпорядження КМУ від 7 липня 2022 р. № 573-р «Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії біобезпеки та біологічного захисту на 2022-2025 роки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2022-%D1%80#Text>

¹¹⁰ Політика та заходи для запобігання зміни клімату (Звіт 4) (для обговорення): https://mepr.gov.ua/files/images/news_2020/22122020/%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B8%20%D1%82%D0%B0%20%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%BE%D0%B4%D0%B8.pdf

хміль тощо), що «згладжує» рівень використання добрив для плодово-ягідних культур.

- Тому *необхідно надавати статистичну інформацію про внесення добрив у розрізі плодово-ягідних культур.*

2.3. Огляд чинної нормативно-правової бази України з питань адаптації до зміни клімату в переробній галузі

Розробка стратегічних документів. У жовтні 2021 року Кабінет Міністрів України своїм розпорядженням № 1363-р від 20.10.2021 схвалив Стратегію екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року. Стратегія прямо не визначає переробну промисловість як соціально-економічний сектор, вразливий до зміни клімату. У цьому контексті рекомендується розробити стратегічний документ, який би враховував аспекти адаптації до зміни клімату в переробній промисловості, зокрема харчовій.

Порівняння українських та європейських стандартів

Порівняння національних нормативно-правових актів щодо використання та переробки упаковки (Закон України «Про управління відходами» від 20.06.2022 № 2320-IX; наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України «Про затвердження Порядку збирання, сортування, транспортування, переробки та утилізації використаної упаковки» від 02.10.2001 № 224; ГОСТ 23285-78 Тара транспортная для пищевых продуктов и тара стеклянная. Технічні умови; ГОСТ 13799-81 Консерви плодови, ягідні, овочеві та грибні. Пакування, маркування, транспортування та зберігання) та нормативних актів ЄС (Директива Європейського Парламенту та Ради 94/62/ЄС від 20 грудня 1994 року про упаковку та відходи упаковки; Директива (ЄС) 2019/904 Європейського Парламенту та Ради від 5 червня 2019 року про зменшення впливу деяких пластикових виробів на навколишнє середовище) вказує на необхідність вжиття наступних заходів: 1) прийняття Закону «Про виробництво, використання та переробку упаковки», в якому передбачити: а) скорочення виробництва упаковки з викопних видів палива; б) стратегію збільшення частки упаковки, що підлягає переробці; в) заходи щодо зменшення обсягів упаковки; г) впровадження інноваційних методів переробки упаковки; 2) оновлення в контексті зменшення «вуглецевого сліду» Закону України «Про управління відходами» від 20.06.2022 № 2320-IX; наказу Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України № 224 від 02.10.2001; ГОСТ 13799-81 та ГОСТ 23285-78.

Рекомендації щодо адаптації до зміни клімату при переробці плодів, ягід та горіхів

У переробці фруктів, ягід та горіхів велике значення мають водо- та енергозабезпечення, які перебувають під загрозою в умовах зміни клімату. Враховуючи ці обставини, для підвищення виробничої стійкості підприємств доцільно вжити таких заходів 1) скорочення використання води та енергії за рахунок методів водо- та енергоефективності; 2) впровадження інноваційних технологій та обладнання, що заощаджують споживання води та енергії; 3) максимально можливий перехід на самозабезпечення водою та енергією (артезіанські свердловини, вітрові турбіни, фотоелектричні панелі, місцеве біопаливо тощо), залежно від місцевих можливостей; 4) впровадження систем очищення та повторного використання води.

В умовах зміни клімату сільське господарство зазнає структурних змін і стає загалом нестабільним. У цьому контексті для забезпечення безперервності виробництва доцільно диверсифікувати асортимент сільськогосподарської сировини, що переробляється, та асортимент готової продукції. Диверсифікована структура виробництва дозволяє більш гнучко реагувати на мінливі зовнішні умови.

За прикладом Європейського Союзу слід розробити національний Кодекс поведінки для просування екологічних стандартів серед виробників харчових продуктів. Серед перших підписантів такого кодексу в ЄС були Coca-Cola, Danone, Metro AG, Mondelez, Nestle, PepsiCo та Unilever, які також мають виробничі потужності в Україні. Взятвши на себе добровільні зобов'язання щодо адаптації до зміни клімату, ці компанії можуть стати прикладом для інших вітчизняних переробників, зокрема переробників фруктів та ягід.

Процес гармонізації українських та європейських стандартів має бути поширений і на горіхові продукти.

2.4. Огляд чинної нормативно-правової бази України щодо адаптації до зміни клімату в контексті експорту

Існуюча нормативно-правова база України щодо адаптації до зміни клімату в контексті експорту

У Стратегії розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України до 2026 року серед основних викликів подальшого розвитку агропромислового сектору України в контексті нарощування експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості в першу чергу визначено адаптацію до змін агрокліматичних умов. Також серед викликів – необхідність диверсифікації товарних позицій експорту аграрної, харчової та переробної промисловості (зокрема органічної продукції).

Стратегія не визначає інших заходів з адаптації до зміни клімату. Також у преамбулі проекту Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року¹¹¹ зазначено, що державна політика у сфері сільського господарства та сільських територій України потребує суттєвої переоцінки підходів до її формування, чіткого визначення пріоритетів, завдань та ефективних шляхів створення сприятливих умов для розвитку конкурентоспроможного, сталого та диверсифікованого аграрного сектору, який забезпечує довгострокову продовольчу безпеку, захист навколишнього природного середовища, включаючи біорізноманіття, пом'якшення наслідків зміни клімату. У рамках Стратегічної цілі 2 «Гарантування суспільних потреб у якісних, поживних і безпечних харчових продуктах та досягнення продовольчої безпеки» Завдання 2 «Сприяти забезпеченню продовольчої безпеки» визначено завдання підвищення рівня просування українських продуктів харчування на зовнішні ринки. Конкретизуючи це завдання, Стратегія посилається на Стратегію розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України до 2026 року.

Положення Угоди про асоціацію між Україною та ЄС щодо адаптації до зміни клімату та торгівлі екологічно чистими продуктами харчування

Положення про адаптацію до зміни клімату

Цілі співпраці ЄС та України з екологічних питань визначені у Розділі 6 (Довкілля) Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, зокрема розробка та реалізація політики щодо зміни клімату:

- Імплементація Україною Кіотського протоколу, що передбачає виконання всіх критеріїв прийнятності, необхідних для комплексного використання механізмів Кіотського протоколу.
- Розробка плану дій щодо довгострокового (тобто після 2012 року) пом'якшення впливу та адаптації до зміни клімату.
- Розробка та впровадження довгострокових заходів щодо скорочення викидів парникових газів.

Наближення законодавства України у сфері санітарних та фітосанітарних заходів до законодавства ЄС згідно з додатками IV-A, IV-B, IV-C та V

Відповідно до Глави IV «Санітарні та фітосанітарні заходи» Розділу IV «Торгівля та пов'язані з торгівлею питання» Угоди про асоціацію між Україною та ЄС Україна має запровадити еквівалентну європейську систему контролю за якістю та безпечністю харчових продуктів (з цією метою Урядом України затверджено Комплексну стратегію реалізації Глави IV (Стратегія SPS), яка визначає графік систематичної нормативно-правової адаптація законодавства до законодавства ЄС (Розпорядження КМУ від 24 лютого 2016 р. № 228-р¹¹²).

Основні зобов'язання України в рамках Стратегії СФС включають:

- реформування системи державного контролю безпечності харчових продуктів,

¹¹¹ Проект Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року <https://minagro.gov.ua/npa/stratehiia-rozvytku-silskoho-hospodarstva-ta-silskykh-terytorii-v-ukraini-na-period-do-2030-roku>

¹¹² Про схвалення Всеохоплюючої стратегії імплементації Глави IV (Санітарні та фітосанітарні заходи) Розділу IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 р. № 228-р №228-р <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2016-%D1%80#Text>

кормів та субпродуктів тваринного походження відповідно до правових актів ЄС,

- удосконалення законодавства щодо надання споживачам інформації про харчові продукти,
- перегляд максимально допустимих рівнів залишків ветеринарних препаратів, пестицидів та агрохімікатів, а також забезпечення ефективного моніторингу таких залишків,
- покращення фітосанітарного стану в Україні та забезпечення охорони здоров'я рослин,
- встановлення вимог до виробництва та обігу нових харчових продуктів, харчових добавок, виробів і матеріалів, що контактують з харчовими продуктами.

Порівняння стандартів України, ЄС та Green Deal для екологічно чистих фруктів, ягід, горіхів та продуктів їх переробки, а також рекомендації щодо імплементації відповідних норм ЄС в Україні представлені в Додатку 5.

ГЕНДЕРНА СИТУАЦІЯ У ВИРОБНИЦТВІ ФРУКТІВ, ЯГІД ТА ГОРІХІВ В УКРАЇНІ

03

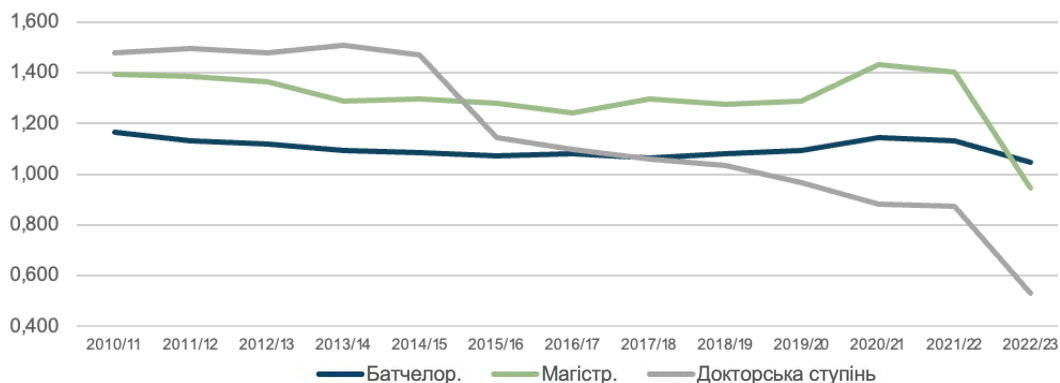
3.1. Загальний огляд

Увага до гендерного¹¹³ виміру важлива в будь-якій економічній діяльності, оскільки дозволяє принести користь як чоловікам, так і жінкам, галузі та навіть соціальній політиці країни в цілому. Які переваги отримує роботодавець від збільшення частки жінок у складі робочої сили? За даними Міжнародної фінансової корпорації (IFC), більша частка жінок у складі робочої сили сприяє підвищенню продуктивності та інноваціям. Впровадження нових методів роботи посилює командну динаміку та покращує процеси прийняття рішень. Дані з ЄС та США свідчать про збільшення обсягів продажів, зростання ринку та прибутковості¹¹⁴.

У Глобальному рейтингу гендерної рівності 2023 року Україна посідає 66 місце зі 149 країн, що свідчить про певний прогрес порівняно з 2022 роком, коли вона посідала 81 місце¹¹⁵. Рейтинг ґрунтується на оцінці економічної участі та можливостей, рівня освіти, доступу до охорони здоров'я та розширення політичних прав і можливостей.

Станом на 2023 рік в Україні проживало 21,47 мільйона жінок і 18,23 мільйона чоловіків при загальній чисельності населення 39,7 мільйона осіб¹¹⁶. Прогнозується, що кількість чоловіків ще більше зменшиться внаслідок війни.

Що стосується вищої освіти, то жінки в Україні більше навчаються в університетах, і на рис. 3.1 показано співвідношення жінок і чоловіків серед студентів в Україні.

Рис. 3.1.
Гендерний паритет серед студентів в Україні, %.

Джерело:
ДССУ (2024) Вища та фахова передвища освіта в Україні у 2023 році. <https://ukrstat.gov.ua>

Рис. 3.1 свідчить не про зменшення кількості студентів, а про те, що кількість чоловіків, які вступають на бакалаврат, повільно зменшується; кількість жінок, які вступають на магістратуру, у 2022/2023 н.р. різко зменшилася, що можна пояснити збільшенням кількості чоловіків, які бажають здобути ступінь магістра (вступ до університетів у деяких випадках дозволяє відстрочити призов до армії); це ж стосується і зростання частки чоловіків, які бажають здобути ступінь доктора філософії.

Якщо викривлення у кількості зарахованих чоловіків для здобуття вищої освіти спричинені війною і мають тимчасовий характер, то можна стверджувати, що роль вищої освіти в Україні переоцінена. Оцінка якості вищої освіти в Україні виходить за рамки дослідження, але викликає дискусію щодо того, чи потрібна вища освіта майже всім, чи використовують люди отриманий диплом для подальшого працевлаштування, чи ефективно витрачаються кошти, витрачені на отримання диплома, тощо.

¹¹³ Автори дослідження повністю визнають той факт, що існує більше двох гендерів. Через повномасштабне вторгнення в Україні немає досліджень чи статистики, яка б репрезентувала ЛГБТК-групу. Тому, спираючись на наявну статистику, ми зосереджуємося на проблемах чоловіків, жінок та ветеранів (усіх гендерів).

¹¹⁴ Як просувати жінок у світовій нафтогазовій галузі? Спеціальний звіт Gulf Intelligence 2015 <http://thegulfintelligence.com/mediafiles/cataloguedatasheet/3440e6a1-91c0-4181-b003-18469b21fad1.pdf>

¹¹⁵ Звіт про глобальний гендерний розрив 2023. Всесвітній економічний форум. https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2023.pdf

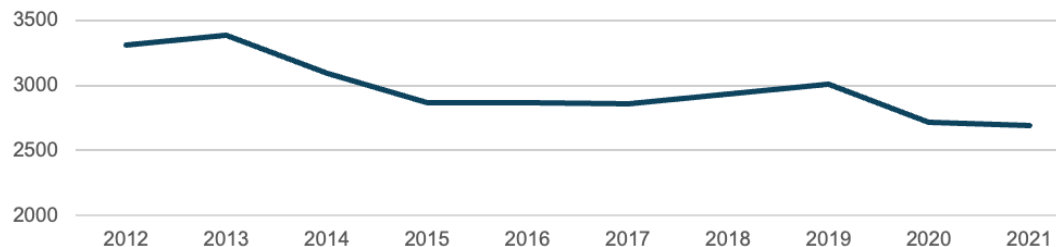
¹¹⁶ https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2023.pdf

За даними ДССУ¹¹⁷, станом на 2023 рік у сільському, лісовому, рибному господарстві та ветеринарії було зайнято вдвічі більше чоловіків (67,11%), ніж жінок (32,89%)¹¹⁸. Можна сказати, що сільське господарство, а також інженерія, переробна промисловість, будівництво та інформаційно-комунікаційні технології раніше були переважно «чоловічими» професіями, на відміну від освіти, охорони здоров'я та надання соціальної допомоги або журналістики та інформації, які є переважно «жіночими» професіями.

Як і майже в будь-якій іншій галузі, кількість зайнятих у сільському, лісовому та рибному господарстві України скорочується (рис. 3.2).

Рис. 3.2.
Кількість зайнятих у сільському, лісовому та рибному господарстві України у 2012-2021 рр., тис. осіб

Джерело: Державна служба статистики України Зайняте населення за видами економічної діяльності у 2012-2021 роках <https://ukrstat.gov.ua>

Жінки в Україні несуть непропорційно велике навантаження (порівняно з чоловіками) неоплачуваної хатньої праці, що підтверджується дослідженнями (рис. 3.3).

Рис. 3.3.
Час, витрачений на неоплачувану домашню роботу та неоплачуваний догляд за дітьми в Україні, годин/тиждень

Джерело: UNFPA (2018) Masculinity today: men's attitudes to gender stereotypes and violence against women. United Nations Population Fund. https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/Masculinity%20Today%20Men%27s_Report.pdf

До початку повномасштабної війни відповідальність за догляд за неповнолітніми та літніми членами сім'ї лягала в основному на плечі жінок. З початком війни цей обов'язок розширився, включивши в себе догляд за чоловіками з інвалідністю. У соціальній системі України бракує таких закладів, як ясла або центри, здатні забезпечити догляд за дітьми, людьми похилого віку або особами з інвалідністю до 8 годин на день. Відсутність таких закладів обмежує можливості для жінок у професійному зростанні та працевлаштуванні, у тому числі в аграрному секторі.

З наведеної вище інформації випливає ще один фактор. Жінки в Україні мають нижчий ВВП на душу населення порівняно з чоловіками через серйозний гендерний розрив в оплаті праці: в Україні жінки заробляють на 23% менше, ніж чоловіки¹¹⁹, а також через те, що багато жінок зайняті неоплачуваною роботою по догляду (рис. 3.4).

Рис. 3.4.
Оцінка валового національного доходу на душу населення (за ПКС) в Україні у 2019 році, дол.

Джерело: <https://www.undp.org/ukraine/gender-profile-ukraine>

Через війну та вимушену міграцію багатьох людей за кордон Україна стикається з гострим дефіцитом робочої сили. За різними оцінками, дефіцит становить до 5 мільйонів осіб, і він буде зростати в міру того, як війна буде продовжуватися. Опитування 2024 року показало, що 53% респондентів визнають дефіцит робочої сили загрозою. Для подолання дефіциту респонденти пропонують такі заходи, як наявних кадрів, повернення українців з-за кордону, але лише 15% схвалюють навчання жінок традиційно «чоловічим» професіям¹²⁰.

¹¹⁷ https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2023.pdf

¹¹⁸ https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2023.pdf

¹¹⁹ ЮрФем (2019) Гендерні аспекти оплати праці. <https://jurfem.com.ua/genderni-aspekty-oplaty-praci/#:~:text=Відповідно%20до%20даних%20Державної%20служби,році%20-%202021%2C%202%25.>

¹²⁰ Разумков (2024) Трудові ресурси для післявоєнної відбудови України (червень 2024). Центр Разумкова. <https://razumkov.org.ua/napiamky/sotsiologichni-doslidzhennia/trudovi-resursy-dlia-povoiennogo-vidnovlennia-ukrainy-cherven-2024>

Під час війни значна кількість чоловіків, і певною мірою жінок, загинуть або отримають поранення, які позбавлять їх працездатності. Цей факт накладає на жінок додаткові труднощі, оскільки вони повинні будуть активніше залучатися до трудової діяльності. Для цього необхідно вжити численних заходів, які мають стати значною частиною соціальної політики країни.

3.2. Гендерні диспропорції в сільському господарстві України

Сільське господарство є галуззю, де рівень оплати праці значно нижчий за середній по економіці (рис. 3.5), і ця тенденція спостерігається протягом останніх кількох десятиліть, що підтверджується даними Держстату та Національною економічною стратегією України на період до 2030 року.

Рис. 3.5.
Середня заробітна
плата штатних
працівників за
видами економічної
діяльності у 2021
році, тис. грн

Джерело:
ДССУ (2024)

В Україні середній розподіл керівників компаній становить приблизно 71% чоловіків і 29% жінок. Однак у сільськогосподарському секторі співвідношення відрізняється. У таких видах діяльності, як вирощування зерняткових і кісточкових фруктів, вирощування інших деревних і кущових плодів та горіхів, підтримка рослинництва та післязбиральна обробка врожаю, співвідношення чоловіків і жінок станом на січень 2024 року становило 80% до 20%¹²¹.

Розглядаючи розподіл фізичних осіб-підприємців за статтю, можна помітити, що в середньому по Україні більше жінок очолюють такі суб'єкти господарювання. Причини цього лежать, скоріш за все, поза межами гендерної політики:

- Створення фізичної особи-підприємця передбачає меншу кількість дозвільних документів та простіші процедури порівняно зі створенням юридичної особи.
- Податки для фізичних осіб-підприємців значно нижчі, ніж для юридичних осіб.
- Вимоги до статутного капіталу відсутні.
- Юридичні наслідки є мінімальними, якщо бізнес-операції зазнають невдачі

Однак залучення жінок як керівників фізичних осіб-підприємців у сільському господарстві, зокрема у виробництві горіхів та ягід, залишається ще нижчим, ніж розподіл жінок-керівників юридичних осіб. Наприклад, в цілому по Україні це 52,5% чоловіків/47,5% жінок; вирощування інших деревних і кущових плодів та горіхів - 26,9%/73,1%; вирощування зерняткових і кісточкових плодів - 79,4%/20,6%; розмноження рослин - 58,4%/41,6%; допоміжна діяльність у рослинництві - 81,8%/18,2%; післязбиральна діяльність у рослинництві - 82,4%/17,6%¹²².

¹²¹ ДССУ (2024) Кількість зареєстрованих фізичних осіб-підприємців за видами економічної діяльності з розподілом за статтю керівника head https://ukrstat.gov.ua/edrpy/ukr/EDRPU_2024/fop_kved/arh_fop_kved_24.htm

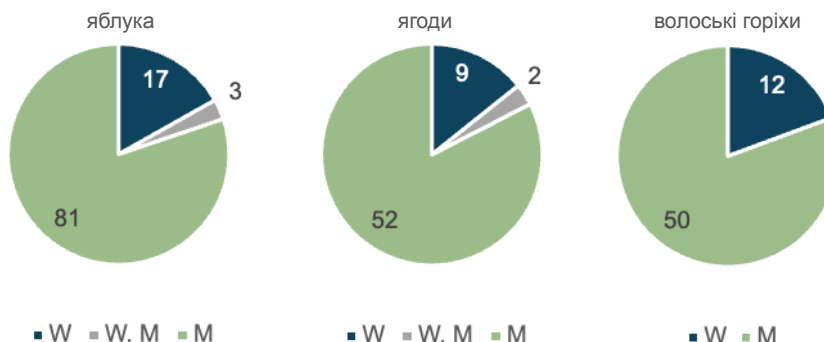
¹²² ДССУ (2024) Кількість зареєстрованих фізичних осіб-підприємців за видами економічної діяльності з розподілом за статтю керівника станом на 01 січня 2024 року https://ukrstat.gov.ua/edrpy/ukr/EDRPU_2024/fop_kved/arh_fop_kved_24.htm

3.3. Гендерна диспропорція у вирощуванні, переробці яблук, ягід в Україні

Нижче ми проаналізували інформацію щодо гендерного розподілу в керівництві компаній, які виробляють, переробляють та експортують яблука (101 компанія) та ягоди (63 компанії) в Україні. Ми використовували відкриті джерела інформації, такі як інтернет-каталоги компаній, спеціальні джерела даних про компанії (DataBot, YouControl), а також «Каталог ягідної галузі України 2023». Останній містить інформацію про компанії, що виробляють свіжі ягоди, напівфабрикати та перероблені ягоди. Гендерний розподіл керівництва компаній представлений на рис. 3.6.

Рис. 3.6.
Гендерний розподіл в керівництві компаній у підгалузях вирощування яблук, ягід та волоських горіхів в Україні.

Джерело:
каталог «Ягідна галузь України 2023»;
YouControl.com.ua, OpenDatabot.ua

Проведений аналіз виробництва та переробки яблук, ягід та волоських горіхів показав, що переважну більшість компаній складають чоловіки. Жінки, як правило, працюють бухгалтерами або фінансовими директорами з правом підпису (залежно від організаційної форми підприємства).

3.4. Гендерне законодавство в ЄС та Україні

У цьому розділі ми зосереджуємо увагу на гендерному законодавстві в ЄС та Україні. Законодавство ЄС складається із загальноєвропейського законодавства, представленого директивами та іншими видами законодавства, та законодавства окремих країн. Далі ми розглядаємо гендерне законодавство в Україні та робимо висновки і рекомендації для України на основі результатів аналізу.

Можна виділити наступні ключові аспекти гендерної (не)рівності, які розглядаються в законодавстві ЄС:

- Рівна оплата за рівну працю;
- Рівноправний баланс між роботою та особистим життям та умови праці;
- Гендерно зумовлене насильство;
- Недискримінація¹²³.

а) Європейське гендерне законодавство

Рівна заробітна плата за рівну працю

У багатьох країнах світу, в тому числі в Європі, в середині ХХ століття була поширена гендерна нерівність в оплаті праці. Конвенція МОП про рівну винагороду (№ 100) (1951 р.) проголосувала, що «кожен член Організації за допомогою засобів, які відповідають застосовуваним методам визначення ставок винагороди, заохочує і, наскільки це відповідає таким методам, забезпечує застосування до всіх трудящих принципу рівної винагороди чоловіків і жінок за працю рівної цінності». Бельгія і Франція ухвалили це положення у 1952 і 1953 роках відповідно.

В ЄС Римський договір про заснування (1957) у статті 119 Розділу VIII стверджував, що «кожна держава-член на першому етапі повинна забезпечити і надалі підтримувати застосування принципу, згідно з яким чоловіки і жінки повинні отримувати рівну оплату за рівну працю». Це положення було зумовлене виключно економічними міркуваннями та економічним прагматизмом (забезпечення конкурентоспроможності або товарів, де частка жіночої праці була високою (високофемінізовані галузі¹²⁴),

¹²³ <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/59/equality-between-men-and-women>

¹²⁴ МОП: Соціальні аспекти європейського економічного співробітництва: Звіт групи експертів (Женева, 1956). <https://researchrepository.ilo.org/esploro/outputs/journalArticle/Social-aspects-of-European-economic-co-operation/995319228302676>

такі як текстильна, в межах нового Союзу)¹²⁵. Оскільки країни-засновниці мали різні набори прав для чоловіків і жінок, а в деяких випадках і різну оплату праці, цей факт міг спотворювати ціни на товари і перешкоджати вільній торгівлі товарами між країнами. Проте, рівна оплата праці чоловіків і жінок не почалася одразу після прийняття Римського договору, оскільки це могло принести величезні економічні втрати через необхідність збільшення заробітної плати жінок, або, навпаки, зменшення заробітної плати чоловіків, що було б неприйнятним. Тим не менш, стаття 119 стала основоположним принципом побудови рівності та недискримінації в подальшому європейському законодавстві.

Пізніше так звана Директива про рівну оплату праці (1975)¹²⁶ посилила принцип рівної оплати праці чоловіків і жінок за рівну роботу. Директива про рівне ставлення (1976)¹²⁷ вимагала від держав-членів забезпечити рівний доступ до працевлаштування, навчання, просування по службі та умов праці.

Директива про вагітних працівниць (1992)¹²⁸ визнала той факт, що вагітні працівниці або ті, які нещодавно народили або годують груддю, стикаються з особливими ризиками на своєму робочому місці.

Амстердамський договір (1997)¹²⁹, прийнятий з метою передачі певних прав від національних урядів до центрального уряду, серед іншого, актуалізував гендерну політику ЄС. У статті 13 ЄС отримав повноваження вживати заходів проти дискримінації за ознаками статі, раси, етнічної приналежності, релігії, інвалідності, віку та сексуальної орієнтації. Проте статтю 13 було нелегко реалізувати через низку причин, наприклад, через те, що Європейська Комісія має лише можливість, але не зобов'язання діяти. Багато країн визнали, що їхнє власне законодавство не завжди було ефективним або навіть погано застосовувалося. Держави-члени очікували, що Європейська Комісія профінансує заходи з імплементації статті 13 в країнах¹³⁰.

Директива про гендерну рівність (2006)¹³¹ є основоположним документом європейського законодавства про гендерну рівність. Вона об'єднала попередні директиви і розширила сферу захисту, включивши до неї не лише рівну оплату праці та рівне ставлення, а й дискримінацію за ознакою статі в таких сферах, як професійні пенсії, просування по службі та сексуальні домагання. Ця директива також посилила роль органів з питань гендерної рівності (які повинні були створити держави-члени), зробивши їх центральними для моніторингу та забезпечення дотримання законів про гендерну рівність у всіх державах-членах ЄС. Ці органи відіграють життєво важливу роль у забезпеченні дотримання законодавства ЄС та наданні підтримки жертвам дискримінації

Рівноправний баланс між роботою та особистим життям та умови праці

Директивна про відпустку для догляду за дитиною¹³² (2010) гарантувала як чоловікам, так і жінкам право на відпустку (4 місяці) для догляду за дитиною, тим самим змінюючи традиційні гендерні ролі у догляді за дитиною. Вона була скасована

¹²⁵ <https://www.ofce.sciences-po.fr/blog/the-treaty-of-rome-and-equality-2/>

¹²⁶ Директива Ради 75/117/ЄЕС від 10 лютого 1975 року про наближення законодавства держав-членів щодо застосування принципу рівної оплати праці чоловіків і жінок <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A31975L0117> (втратила чинність)

¹²⁷ Директива Ради 76/207/ЄЕС від 9 лютого 1976 року про реалізацію принципу рівного ставлення до чоловіків і жінок щодо доступу до зайнятості, професійної підготовки та просування по службі, а також умов праці <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A31976L0207> (втратила чинність)

¹²⁸ Директива Ради 92/85/ЄЕС від 19 жовтня 1992 року про запровадження заходів для заохочення покращення безпеки та гігієни праці вагітних працівниць та працівниць, які нещодавно народили або годують груддю (десята індивідуальна Директива у значенні статті 16 (1) Директиви 89/391/ЄЕС) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31992L0085> (чинна)

¹²⁹ <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/treaty-of-amsterdam>

¹³⁰ Шопен, Е. (1999) Стаття 13: новий виклик для європейських інституцій https://www.migpolgroup.com/_old/wp-content/uploads/2016/10/113.Article13-A-NewChallengeforEuropeanInstitutions_EN_01.99.pdf

¹³¹ Директива 2006/54/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 5 липня 2006 року про реалізацію принципу рівних можливостей та рівного ставлення до чоловіків і жінок у питаннях зайнятості та професійної діяльності (нова редакція) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32006L0054> (чинна)

¹³² Директива Ради 2010/18/ЄС від 8 березня 2010 року про імплементацію переглянутої Рамкової угоди про відпустку по догляді за дитиною, укладеної BUSINESSEUROPE, UEAPME, CEEP та ETUC, та про скасування Директиви 96/34/ЄС <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32010L0018> (втратила чинність)

Директивою про баланс між роботою та особистим життям¹³³ (2019) яка є ключовим законодавчим актом, покликаним покращити гендерну рівність шляхом заохочення рівного розподілу сімейних обов'язків між чоловіками та жінками, спрямованим, серед іншого, на створення зв'язку між батьками та дітьми та на зменшення навантаження на жінок, які повинні поєднувати роботу та сімейні обов'язки. Директива запроваджує кілька важливих заходів:

- Оплачувана відпустка по догляду за дитиною: кожен з батьків має право на чотири місяці відпустки, причому щонайменше два місяці не підлягають передачі, що гарантує, що обидва батьки мають можливість взяти відпустку.
- Відпустка для догляду: надає працівникам п'ять днів щорічної відпустки для догляду за важкохворими або залежними родичами.
- Гнучкі умови праці: гарантує право вимагати гнучкий графік та віддалену роботу, підтримуючи баланс між роботою та особистим життям і допомагаючи зменшити гендерну нерівність у догляді.

Ця директива є частиною більш широких зусиль ЄС, спрямованих на подолання гендерного розриву у сфері зайнятості та вирішення проблем, спричинених демографічними змінами, зокрема старінням населення та зниженням рівня народжуваності.

Директива про гендерний баланс серед директорів компаній, акції яких котируються на біржі¹³⁴ (2022) визнає, що ЄС має великий пул висококваліфікованих жінок, який постійно зростає, що підтверджується тим фактом, що 60 % випускників університетів - жінки; проте частка жінок на високих посадах у корпоративному секторі є низькою. Директива встановлює обов'язкові цілі щодо гендерного представництва в радах директорів компаній, акції яких котируються на біржі:

- До 2026 року щонайменше 40% невиконавчих директорів у цих радах мають бути представниками недостатньо представленої статі.
- Крім того, держави-члени можуть обрати цільовий показник у 33% для всіх директорів, як виконавчих, так і невиконавчих.

Це законодавство є кроком у вирішенні проблеми недостатнього представництва жінок на керівних посадах та в корпоративному управлінні по всій Європі. Очікується, що воно матиме значний вплив на гендерний склад органів, що приймають рішення в приватному секторі. Деякі країни встановили обов'язкові квоти на частку жінок у політичних партіях (Франція, Німеччина, Бельгія).

Гендерно зумовлене насильство

ЄС докладає зусиль для боротьби з гендерно-обумовленим насильством. Зокрема, ЄС (але не всі держави-члени¹³⁵) ратифікував **Стамбульську конвенцію**¹³⁶ (2011), Конвенцію проти насильства щодо жінок та домашнього насильства. Це не директива ЄС, але юридично обов'язковий інструмент ЄС, спрямований на запобігання насильству, захист жертв і переслідування кривдників.

Директива про права жертв¹³⁷ (2012) забезпечує захист жертв злочинів, у тому числі жертв гендерно зумовленого насильства, а ЄС вживає різних заходів для боротьби з торгівлею людьми, каліцтвом жіночих статевих органів та домашнім насильством.

Європейська Комісія визначила гендерно зумовлене насильство як пріоритет у своїй **Стратегії гендерної рівності на 2020-2025 роки**¹³⁸, виступаючи за посилення

¹³³ Директива (ЄС) 2019/1158 Європейського Парламенту та Ради від 20 червня 2019 року про баланс між роботою та особистим життям для батьків та опікунів і про скасування Директиви Ради 2010/18/ЄС <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32019L1158> (чинна)

¹³⁴ Директива (ЄС) 2022/2381 Європейського Парламенту та Ради від 23 листопада 2022 року про покращення гендерного балансу серед директорів компаній, акції яких котируються на біржі, та пов'язані з цим заходи <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32022L2381> (чинна)

¹³⁵ В ЄС не ратифікували Стамбульську конвенцію Болгарія, Чехія, Угорщина, Литва та Словаччина

¹³⁶ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treaty-num=210>

¹³⁷ Директива 2012/29/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 25 жовтня 2012 року, що встановлює мінімальні стандарти щодо прав, підтримки та захисту жертв злочинів та замінює Рамкове рішення Ради 2001/220/JHA <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1421925131614&uri=CELEX:32012L0029> (in force)

¹³⁸ <https://ec.europa.eu/newsroom/just/items/682425/en>

законів та покращення механізмів правозастосування на національному рівні. Її пріоритетами є:

- Подолання гендерного розриву в оплаті праці та пенсійному забезпеченні: зусилля будуть зосереджені на прозорості структури заробітної плати, аудиті рівної оплати праці та пенсійних реформах, спрямованих на усунення нерівності, з якою стикаються жінки при виході на пенсію.
- Досягнення гендерного балансу в процесі прийняття рішень: за межами корпоративних рад ЄС, ймовірно, буде проводити політику, яка заохочує гендерний паритет у політиці та інших сферах суспільного життя.
- Сприяння ґендерній рівності на глобальному рівні: очікується, що ЄС посилить свою зовнішню політику щодо ґендерної рівності, підтримуючи права та розширення можливостей жінок у своїх міжнародних партнерствах та програмах розвитку.

Недискримінація

ЄС також зміцнив свою правову базу для боротьби з численними формами дискримінації, які перетинаються з ґендерною. **Директива про расову рівність¹³⁹ (2000)** та **Директива про рівність у сфері зайнятості¹⁴⁰ (2000)** забороняють дискримінацію за ознаками раси, релігії, інвалідності, віку та сексуальної орієнтації у сфері зайнятості, освіти та інших сферах під час прийому на роботу, умов праці та просування по службі. Ці закони визнають, що ґендерна дискримінація часто перетинається з іншими формами дискримінації, що призводить до посилення несприятливого становища певних груп, таких як кольорові жінки, ЛГБТК+ та жінки з інвалідністю.

Зосередженість ЄС на інтерсекціональності відображена в його ширшій антидискримінаційній стратегії, яка спрямована на створення інклюзивного суспільства, де викорінюються всі форми дискримінації. Цей підхід має важливе значення для врахування різноманітного досвіду жінок та інших маргіналізованих груп в ЄС.

Незважаючи на всеосяжну правову базу ЄС, яка почала розвиватися в 1950-х роках, залишаються проблеми з імплементацією та дотриманням законів про гендерну рівність у всіх державах-членах. Різні культурні норми, економічні умови та правові системи сприяють різному рівню дотримання законодавства. В ЄС досі існує гендерний розрив в оплаті праці: у 2022 році різниця між країнами-членами становитиме 12,7%. Це означає, що жінки зароблятимуть на 12,7% менше за годину, ніж чоловіки. В ЄС було зайнято 69,3% жінок та 80% чоловіків. Жінки залишаються недостатньо представленими на керівних посадах. Гендерно зумовлене насильство залишається широко розповсюдженим, і його зростання було особливо помітним під час пандемії COVID-19, коли в багатьох країнах люди були замкнені в своїх домівках. Наявність цих явищ свідчить про необхідність посилення механізмів правозастосування та фінансування органів з питань гендерної рівності. У країнах із сильним релігійним католицьким впливом (Польща) жінки мають менше репродуктивних прав порівняно з жінками в інших країнах-членах ЄС, оскільки аборти заборонені (з невеликими винятками). Крім того, жінки можуть бути зайняті у сферах, які традиційно оплачуються нижче (охорона здоров'я, сільське господарство тощо), що може ще більше погіршити їхній низький рівень заробітків. Численні фактори, що впливають на гендерну нерівність в оплаті праці, виходять за межі законодавчої та нормативної бази. До них належать високі витрати на догляд за дітьми та стаціонарне медичне обслуговування, що часто змушує жінок обирати роботу з неповним робочим днем або взагалі виходити зі складу робочої сили.

б) Гендерне законодавство в Україні

Основу ґендерного законодавства в Україні складають Конституція України, Кодекс законів про працю України, Закон України «Про зайнятість населення», Закон України «Про оплату праці», Закон України «Про охорону праці», Закон України «Про

¹³⁹ Директива Ради 2000/43/ЄС від 29 червня 2000 року про впровадження принципу рівного ставлення до осіб незалежно від расового чи етнічного походження <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32000L0043> (чинна)

¹⁴⁰ Директива Ради 2000/78/ЄС від 27 листопада 2000 року, що встановлює загальні рамки рівного ставлення у сфері зайнятості та професійної діяльності <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32000L0078> (чинна)

відпустки», Закон України «Про особливий період», Закон України «Про особливості регулювання трудових відносин в умовах воєнного стану». Варто зазначити, що схожі аспекти (наприклад, охорона праці) перераховані в багатьох документах, повторюючи один одного; поділ на теми (наприклад, недискримінація або відпустки) є дуже умовним.

Умови праці

Кодекс законів про працю України¹⁴¹ (1971 р. зі змінами) забороняє відмовляти жінкам у прийнятті на роботу або знижувати їм заробітну плату у зв'язку з вагітністю або наявністю дітей віком до трьох років, а одиноким матерям - у зв'язку з наявністю дитини віком до чотирнадцяти років або дитини-інваліда. Підприємства та організації з великою кількістю працюючих жінок повинні забезпечувати яслами, дитячими садками, кімнатами для грудного вигодовування, а також кімнатами особистої гігієни для жінок (це положення рідко виконується).

Вагітні жінки та матері дітей віком до трьох років звільняються від залучення до нічних змін, надурочних робіт, робіт у вихідні дні та відряджень, пов'язаних з виконанням службових обов'язків. Жінки, які мають дітей віком від 3 до 14 років або дітей з інвалідністю, не можуть залучатися до надурочних робіт або направлятися у відрядження без їхньої згоди. Крім того, особи віком до вісімнадцяти років та інші визначені законом категорії працівників не можуть залучатися до роботи в нічні зміни.

На прохання вагітної жінки, жінки, яка має дитину віком до чотирнадцяти років або дитину з інвалідністю, в тому числі дитину, яка перебуває під її опікою або доглядом і має хворого члена сім'ї (відповідно до медичного висновку), роботодавець або уповноважений ним орган зобов'язаний встановити їй неповний робочий день або скорочений робочий тиждень.

Роботодавець зобов'язаний надавати вагітним жінкам і жінкам, які мають дітей віком до чотирнадцяти років або дітей з інвалідністю, путівки до санаторіїв і будинків відпочинку безкоштовно або на пільгових умовах, а також надавати їм матеріальну допомогу в разі потреби (це положення рідко виконується).

Скорочена тривалість робочого часу може встановлюватися за рахунок коштів роботодавця на підприємствах і в організаціях для жінок, які мають дітей віком до чотирнадцяти років або дитину-інваліда, а також для одиноких матерів і батьків, які виховують дитину у тому числі в разі тривалого перебування матері в лікувальному закладі), і жінок, які доглядають за хворим членом сім'ї.

На підставі медичного висновку жінкам надається оплачувана відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами тривалістю 70 календарних днів до пологів і 56 календарних днів після пологів (70 календарних днів у разі багатоплідних пологів або ускладнень під час пологів), починаючи з дня пологів. Загальна тривалість відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами становить 126 календарних днів (140 календарних днів у разі багатоплідних пологів або ускладнень під час пологів). Вона надається жінкам повністю, незалежно від кількості днів, використаних до пологів.

За бажанням жінки та за відсутності медичних протипоказань частина відпустки тривалістю 70 календарних днів, що надається до пологів, може бути перенесена та використана жінкою частково або повністю після пологів, починаючи з дня пологів. При цьому загальна тривалість відпустки не може перевищувати 126 календарних днів (140 календарних днів у разі багатоплідних пологів або ускладнень під час пологів).

За бажанням жінки їй надається відпустка для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку з оплатою цього періоду відповідно до законодавства (з 2024 року перша виплата після пологів становить 229 євро, всі наступні виплати - 19 євро на місяць¹⁴²). Крім того, цією відпусткою може скористатися батько дитини. Компанії та організації можуть надавати жінкам частково оплачувану відпустку та неоплачувану відпустку для догляду за дитиною більшої тривалості за власний рахунок.

Відпустка для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку не надається, якщо дитина перебуває на державному утриманні, крім прийомних дітей у прийомних сім'ях та дітей у дитячих будинках сімейного типу. Якщо дитина потребує домашнього догляду, жінці в обов'язковому порядку надається відпустка без збереження заробітної плати тривалістю, визначеною у медичному висновку, але не довше ніж до досягнення дитиною шестирічного віку. Відпустка для догляду за дитиною може

¹⁴¹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>

¹⁴² Вистачить приблизно на 60 підгузків.

бути використана повністю або частинами також батьком дитини, бабою, дідом чи іншими родичами, які доглядають за дитиною. За бажанням жінки або іншої особи, яка доглядає за дитиною, у період перебування у відпустці для догляду за дитиною вона може працювати на умовах неповного робочого часу або вдома.

Жінкам, які мають дітей віком до півтора року, додатково до основної перерви надаються перерви для годування дитини. Тимчасове переведення вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до шести років або дітей з інвалідністю, на іншу роботу, не обумовлену трудовим договором, можливе лише за їхньою згодою.

Закон України “Про охорону праці” (1992 зі змінами) визначає, що забороняється застосування праці жінок на важких роботах і на роботах зі шкідливими або небезпечними умовами праці; на підземних роботах, крім деяких підземних робіт (нефізичних робіт або робіт, пов'язаних із санітарним та побутовим обслуговуванням); у нічний час, крім галузей економіки, де це є необхідним і допускається як тимчасовий захід; залучення жінок до підіймання і переміщення речей, маса яких перевищує встановлені для них граничні норми відповідно до переліку важких робіт і робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці та граничних норм підіймання і переміщення важких речей, що затверджуються спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері охорони здоров'я. Граничні норми підіймання і переміщення важких речей для жінок становлять:

- Підіймання і переміщення вантажів при чергуванні з іншою роботою - 10 кг;
- Підіймання та переміщення вантажів безперервно протягом зміни - 7 кг;

Загальна вага вантажу під час переміщення щогодини робочої зміни з робочої поверхні - 350 кг; з підлоги – 175 кг.

Перелік важких робіт і робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок, а також граничні норми підіймання і переміщення важких речей жінками затверджуються Міністерством охорони здоров'я України за погодженням з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони праці.

Закон України «Про відпустки» (1996 зі змінами та доповненнями)¹⁴³ зазначає, що люди мають право на відпустки та святкові дні. Щорічні відпустки надаються за бажанням працівника у зручний для нього час особам віком до вісімнадцяти років; жінкам перед або після відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами; жінкам, які мають двох або більше дітей віком до п'ятнадцяти років або дитину з інвалідністю; одиноким матерям (батькам), які виховують дитину без одного з батьків; опікунам, піклувальникам чи іншим самотнім особам, які за відсутності батьків виховують одну або більше дітей віком до п'ятнадцяти років; дружинам (чоловікам) військовослужбовців.

Жінці, яка працює і має двох або більше дітей віком до п'ятнадцяти років, або дитину з інвалідністю, або яка усиновила дитину, або яка взяла під опіку дитину з інвалідністю, одинокій матері, а також батьку дитини або особи з інвалідністю, який виховує їх без матері (у тому числі в разі тривалого перебування матері в лікувальному закладі), а також особі, яка взяла дитину або особу з інвалідністю під опіку, чи одному із прийомних батьків надається щорічна додаткова оплачувана відпустка тривалістю десять календарних днів без урахування святкових і неробочих днів. За наявності декількох підстав для надання такої відпустки її загальна тривалість не може перевищувати сімнадцяти календарних днів.

Недискримінація

Сімейний кодекс України¹⁴⁴ (2002 зі змінами) визначає, що жінка і чоловік мають рівні права та обов'язки у сімейних відносинах, шлюбі та сім'ї.

Закон України “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»¹⁴⁵ (2005 зі змінами) закріплює принцип рівних прав та можливостей жінок і чоловіків та зобов'язує державні органи протидіяти дискримінації за ознакою статі. Він захищає від сексуальних домагань на робочому місці та запобігає гендерно зумовленому насильству в усіх сферах життя.

Національна стратегія подолання ґендерного розриву в оплаті праці на період до

¹⁴³ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-вр#Text>

¹⁴⁴ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

¹⁴⁵ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>

2030 року¹⁴⁶ (2023) має на меті скоротити ґендерний розрив в оплаті праці на 5% пунктів до 2030 року порівняно з 2021 роком.

Гендерно зумовлене насильство

В Україні законодавство у сфері протидії гендерно зумовленому насильству активно розвивається, особливо в останні роки, з метою приведення його у відповідність до міжнародних стандартів, зокрема з урахуванням вимог Стамбульської конвенції, яку Україна підписала у 2011 році та ратифікувала у 2022 році¹⁴⁷ (на виконання вимог Угоди про асоціацію між Україною та ЄС). Основні законодавчі акти, що регулюють питання гендерно зумовленого насильства, наведені нижче.

До Кримінального кодексу України¹⁴⁸ (2001 р. зі змінами), були внесені зміни щодо криміналізації домашнього насильства та інших видів гендерно зумовленого насильства. Домашнє насильство, тобто умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства по відношенню до подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою кривдник перебуває чи перебував у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних чи психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або зниження якості життя потерпілого, карається громадськими роботами на строк від 150 до 240 годин, або пробаційним наглядом на строк до п'яти років, або обмеженням волі на той самий строк, або позбавленням волі на строк до двох років.

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»¹⁴⁹ (2017 р. зі змінами) визначає поняття «домашнє насильство» як фізичне, психологічне, сексуальне та економічне насильство. Закон передбачає комплексний підхід до запобігання насильству, включаючи превентивні заходи, допомогу жертвам та відповідальність за вчинення насильства. Важливими інструментами є Тимчасовий заборонний припис та Захисний припис, які захищають жертв шляхом обмеження контактів з агресором.

Кодекс України про адміністративні правопорушення¹⁵⁰ (1984 р. зі змінами) серед іншого, регулює адміністративну відповідальність за домашнє насильство, передбачаючи штрафи, виправні роботи та адміністративний арешт.

Реалізація ґендерної політики

У 2017 році Україні було запроваджено посаду Урядової уповноваженої з питань ґендерної політики¹⁵¹ для забезпечення дотримання ґендерного законодавства. У 2017 році уряд України вперше задекларував забезпечення ґендерної рівності як один із своїх пріоритетів. Урядовий уповноважений є посадовою особою, відповідальною за організацію виконання повноважень Кабінету Міністрів України у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Кандидатуру на посаду Урядового уповноваженого вносить на розгляд Прем'єр-міністра України Віце-прем'єр-міністр з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України.

Основними завданнями ГК є, зокрема, сприяння реалізації державної політики, спрямованої на забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства; моніторинг врахування Кабінетом Міністрів України принципу ґендерної рівності при прийнятті нормативно-правових актів; співпраця та взаємодія з інститутами громадянського суспільства з питань, пов'язаних із забезпеченням рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Уряд сприяє координації дій щодо виконання органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування рекомендацій міжнародних інституцій з прав людини та спостережень міжнародних моніторингових місій і організацій; вносить Кабінету Міністрів України пропозиції щодо включення до програмних документів питань, пов'язаних із забезпеченням рівних прав та

¹⁴⁶ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 вересня 2023 р. № 815-р "Про схвалення Національної стратегії подолання ґендерного розриву в оплаті праці на період до 2030 року та затвердження плану заходів з її реалізації на 2023-2025 роки" <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/815-2023-p#n14>

¹⁴⁷ https://ips.ligazakon.net/document/t222319?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03

¹⁴⁸ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

¹⁴⁹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

¹⁵⁰ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

¹⁵¹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/390-2017-n#Text>

можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства; інформує громадськість про стан забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, а також про рішення, прийняті Кабінетом Міністрів України з цих питань.

Для забезпечення дотримання законодавства існують накази та директиви Національної поліції. Запроваджено систему реєстрації випадків домашнього насильства, створено мережу служб підтримки, зокрема притулки, гарячі лінії та консультаційні центри. Ратифікація Стамбульської конвенції потребує додаткового навчання правоохоронців, вдосконалення правових процедур та підтримки спеціалізованих установ для жертв насильства.

с) Висновки та рекомендації для України

Підсумовуючи, можна стверджувати, що гендерне законодавство ЄС добре розвинене, спрямоване на усунення багатьох слабких місць і виходить далеко за межі простих заяв про гендерну рівність. Зокрема, воно стосується багатьох сфер, таких як зайнятість, баланс між роботою та особистим життям для осіб, які здійснюють догляд, забезпечення участі жінок не лише в сімейному житті, а й на ринку праці, домашнє насильство, захист жертв, дискримінація та багато інших. У зв'язку з необхідністю посилення механізмів правозастосування, ЄС потрібно буде розширити законодавство, включивши в нього гендерні меншини, щоб задовольнити їхні потреби з точки зору зайнятості, медичної та психологічної підтримки, доступу до послуг і т.д.

Можна зробити висновок, що гендерне трудове законодавство в Україні є відносно м'яким по відношенню до українських жінок і не передбачає дискримінації за ознакою статі. З іншого боку, українське законодавство не стимулює збільшення кількості жінок у певних сферах, особливо на керівних посадах. На противагу цьому, в деяких країнах офіційно встановлені квоти для обов'язкового представництва жінок на керівних посадах. Недоліки законодавства, яке б заохочувало чоловіків більше брати участь у домашній роботі та ставати опікунами, зумовлені застарілими культурними нормами, переконаннями та консервативними суспільними цінностями. Так, дискурс про баланс між роботою та особистим життям і рівний розподіл обов'язків (щоб у жінок залишався час на роботу) все ще є слабким. Єдиний виняток - одностатеві пари, де домашні обов'язки зазвичай розподіляються більш рівномірно¹⁵². Проте, це є результатом внутрішніх домовленостей у парі і лежить поза межами законодавства. Законодавство в Україні вважає жінку основним піклувальником, що стосується дітей. Неофіційно це також стосується людей похилого віку, а тепер і ветеранів, більшість з яких - чоловіки.

Законодавчі зміни¹⁵³ мають бути прийняті з метою більшого залучення жінок до ринку праці загалом і в сільському господарстві зокрема. З огляду на вступ України до ЄС, найбільш раціональним шляхом є повне використання інституційної франшизи ЄС та імплементація відповідних директив, навіть якщо вони ще не увійшли до *acquis* у сфері соціальної політики. В результаті цих змін має бути змінено сприйняття жінки як єдиного піклувальника, що має бути закріплено на законодавчому рівні, аби дати можливість жінкам брати участь у ринку праці.

Інші заходи можуть включати, але не обмежуватися наступними:

- Жінкам потрібен час і можливість працювати на оплачуваній роботі. Це вимагає створення ясел, дитячих садків та центрів денного догляду за дітьми, людьми похилого віку та непрацездатними членами сім'ї.
- Більша гнучкість в умовах та часі роботи (гнучкий графік, віддалена робота, можливість працювати неповний робочий день).
- Обов'язкове впровадження (високих) квот на працевлаштування жінок (на рівні урядових постанов) та відповідних управлінських директив у компаніях.
- Додаткові стимули, такі як медичне страхування для працівників та членів їхніх сімей. В Україні відносно небагато роботодавців пропонують таку опцію, переважно західні компанії.

¹⁵² Бебан, А. та Робертс, Г. (2023). Справедливі, але не рівні: Переговори про розподіл неоплачуваної праці в одностатевих парах в Аотеароа Новій Зеландії та Австралії. *ЛГБТК+ сім'я: Міждисциплінарний журнал*, 20(1), 74-91. <https://doi.org/10.1080/27703371.2023.2285276>

¹⁵³ Такі законодавчі зміни включають, але не обмежуються імплементацією Директиви про баланс між роботою та особистим життям (2019) та Директиви про гендерний баланс серед директорів компаній, акції яких котируються на біржі (2022).

- Необхідні дослідження та статистичні спостереження для відстеження впливу зміни клімату на чоловіків і жінок у сільському господарстві.
- Спеціальні економічні програми для започаткування нового бізнесу та низькопроцентні кредити могли б суттєво допомогти жінкам. Це потребує тіснішої співпраці між Міністерством економіки, Міністерством аграрної політики, Міністерством соціальної політики та Міністерством у справах ветеранів

Додаток 1.

Цілі, визначені у Стратегії «Від ферми до виделки» від 2020 року та Стратегії ЄС з біорізноманіття до 2030 року

Викладені у Стратегії «Від ферми до виделки» (A Farm to Fork Strategy; F2F) від 2020 р. і Стратегії про біорізноманіття ЄС до 2030 р. цілі є орієнтирами для України. Порівняння показників стану щодо визначених цими стратегіями цілей на рівні ЄС і в Україні наведено у табл. 1.

Ціль та відповідний акт	В ЄС	В Україні
Щонайменше 25% сільгоспугідь ЄС повинні бути під органічним землеробством. Стратегії «Від ферми до виделки», (F2F)	З 2012 по 2020 р. площа органічного землеробства зросла на 55,6% і становила 9,1% сільгоспугідь ЄС. Для досягнення мети до 2030 р. знадобиться більший прогрес.	У 2021 р. площа сільгоспугідь під органічним виробництвом становила 1%, а у 2022 р. 0,6% від площі земель сільськогосподарського призначення ¹⁵⁵ .
Використання хімічних пестицидів і небезпечних пестицидів має бути скорочено на 50%. F2F	Використання хімічних пестицидів (і пов'язані з ними ризики) зменшилися на 14% з 2015-2017 по 2020 р., використання більш небезпечних пестицидів – на 26%.	Внесення пестицидів (у діюч. реч.) на 1 га сільгоспугідь у 2021 р. збільшилось на 6,9% порівняно з 2018 р., у 2022 р. зменшилось на 22,9% ¹⁵⁶ .
Зменшити втрати поживних речовин принаймні на 50%, не допустивши при цьому зниження родючості ґрунту. F2F	Валовий баланс азоту становив 46 кг, фосфору 1 кг на 1 га використовуваної сільгоспплощі (середній по ЄС за 2012-2014 рр.). Частка ґрунтових вод із концентрацією нітратів вище 50 мг/л – 14,1% у 2016-2019 рр., що більше порівняно з 13,2% у 2012-2015 рр.	Баланс поживних речовин у ґрунтах був з мінусом у 2007-2017 рр. і становив: азоту 17 кг/га, фосфору 13 (2017 р.). Дані щодо частки ґрунтових вод із концентрацією нітратів вище 50 мг/л буде визначено*.
Принаймні 10% сільськогосподарських площ знаходяться під особливими ландшафтами з високим біорізноманіттям. Стратегія про біорізноманіття до 2030 р.	Надається підтримка у рамках Спільної аграрної політики ЄС приблизно на 2,86 млн га для збереження ландшафтних особливостей, які включають оселища птахів, підтримують життєвий цикл запилювачів.	Унормовано зменшити сільгоспосвоєність на 5%, розораність на 10% шляхом вилучення орнонепридатних земель з інтенсивного обробітку, вжити заходів для відновлення захисних лісонасаджень ¹⁵⁷ .

Таблиця 1.
Показники стану щодо визначених європейськими стратегіями цілей для землеробства на рівні ЄС¹⁵⁴ і в Україні

Джерело:
сформовано за даними із зазначених посилань.

* Україна, згідно з Угодою про асоціацію з ЄС, зобов'язалася імплементувати Директиву 91/676/ЄЕС від 12 грудня 1991 р. про захист вод від забруднення, спричиненого нітратами з сільськогосподарських джерел, у національне законодавство. Міндовкілля ухвалило Методику визначення зон, вразливих до (накопичення) нітратів (наказ від 15.04.2021 р. № 244), Мінагрополітики затвердило Правила щодо забезпечення родючості ґрунтів і застосування окремих агрохімікатів (наказ від 24.11.2021 р. № 382).

Рекомендується при відновленні сільського господарства в Україні активізувати екопобудову, формувати сталу агропродовольчу систему з урахуванням європейських орієнтирів, просувати декарбонізацію і досягнення кліматичної нейтральності, що означатиме реалізацію цілей Green Deal і принципу «build back better».

¹⁵⁴ Супровідний документ. Звіт Комісії. Добровільний огляд ЄС щодо прогресу у виконанні Порядку денного у сфері сталого розвитку до 2030 року. SWD/2023/700 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52023SC0700&qid=1696529591065>

¹⁵⁵ Індикатор 2.3.3. Частка сільськогосподарських угідь під органічним виробництвом у загальній площі, %. <https://sdg.ukrstat.gov.ua/uk/2-3-3/>

¹⁵⁶ Сільське господарство. Внесення мінеральних та органічних добрив, пестицидів (1990-2022). https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/cg.htm

¹⁵⁷ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 січня 2022 р. № 70 «Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2022-%D1%80#Text>.

Додаток 2.

Нормативно-правові документи України щодо управління ґрунтами для забезпечення кліматичної адаптації рослинництва, 2019-2024 рр

- Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2022 р. № 70 «Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель» - зменшити сільськогосподарську освоєність на 5%, розораність земель на 10%; оптимізувати структуру агроландшафту; сприяти досягненню нейтрального рівня деградації земель; підвищити продуктивність сільськогосподарських угідь на 40-50% за рахунок раціонального використання органічних та мінеральних добрив; вжити заходів щодо відновлення захисних лісових насаджень¹⁵⁸. Щодо оптимізації сільськогосподарського ландшафту, варто нагадати, що Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 2019 року № 2697 передбачає збільшення частки площі сільськогосподарських угідь екстенсивного використання (сіножатей, пасовищ) у загальній території країни до 15,8% у 2030 році¹⁵⁹ порівняно з нинішнім рівнем у 12,5%;
- Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1363 від 2021 року «Про схвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року» - забезпечення застосування ґрунтозахисних технологій обробітку ґрунту зі збереженням ґрунту, а серед очікуваних результатів зазначено, що реалізація Стратегії сприятиме досягненню нейтрального рівня деградації земель¹⁶⁰;
- Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.05.2024 № 483 «Про схвалення Стратегії формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2035 року та затвердження плану заходів з її реалізації на 2024-2026 роки» - збільшення площі сільськогосподарських земель з органічним статусом та вуглецевого землеробства, забезпечення використання осушених земель з торфовими ґрунтами для ведення сільського господарства¹⁶¹. Слід зазначити, що останнє положення щодо сільськогосподарського використання осушених земель з торфовищами повинно мати відповідні обмеження, серед яких основне - заборона розорювання. Оскільки торфовища містять велику кількість вуглецю (більше, ніж ліси), вони визнані найбільш ефективними наземними екосистемами для його зберігання, тоді як розорювання призведе до активного викиду вуглецю;
- Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2019 року № 688 «Про схвалення Стратегії розвитку зрошення та дренажу в Україні на період до 2030 року» - пріоритетність заходів з відновлення та розвитку зрошення і дренажу визначається з урахуванням кліматичних та інших факторів, зокрема, ролі зрошення у забезпеченні ефективного та сталого ведення сільського господарства в умовах глобальних змін клімату, у зв'язку з чим всі існуючі зрошувальні системи південного регіону мають розглядатися як такі, що підлягають модернізації¹⁶²;

¹⁵⁸ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 січня 2022 р. № 70 «Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2022-%D1%80#Text>.

¹⁵⁹ Закон України "Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року". <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>

¹⁶⁰ Кабінету Міністрів України від 2021 року № 1363 "Про схвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030". <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80#Text>

¹⁶¹ Про схвалення Стратегії формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2035 року та затвердження плану заходів з її реалізації на 2024-2026 роки, Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.05.2024 № 483. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/483-2024-%D1%80#Text>.

¹⁶² Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2019 року № 688 "Про схвалення Стратегії розвитку зрошення та дренажу в Україні на період до 2030". https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D1%80?find=1&text=%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D0%BF%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97+%D0%BA%D0%BB%D1%96%D0%BC%D0%B0%D1%82%D1%83#w2_1

- Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 24.11.2021 № 382 «Про затвердження Правил забезпечення родючості ґрунтів та використання окремих агрохімікатів»¹⁶³ - встановлення небажаних періодів для внесення добрив у ґрунт, визначення умов внесення добрив поблизу водойм, обов'язкове планування внесення добрив та ведення обліку їх використання;
- Постанова Кабінету Міністрів України від 22.07.2020 № 650 «Про затвердження Правил утримання та збереження полезахисних лісових смуг, розташованих на землях сільськогосподарського призначення» - основні вимоги до утримання та збереження цих лісових смуг, комплекс заходів щодо забезпечення виконання агролісомеліоративних функцій¹⁶⁴;
- Постанова Кабінету Міністрів України від 19.01.2022 № 35 «Про затвердження Порядку консервації земель» - проводити рекультивацію, заліснення або ренатуралізацію деградованих, малопродуктивних, техногенно забруднених земель¹⁶⁵;
- Постанова Кабінету Міністрів України від 23 липня 2024 р. № 848 «Про затвердження Порядку моніторингу земель та ґрунтів»¹⁶⁶.

---

¹⁶³ Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 24.11.2021 № 382 "Про затвердження Правил забезпечення родючості ґрунтів та застосування окремих агрохімікатів". <https://ips.ligazakon.net/document/re37370>.

¹⁶⁴ Постанова Кабінету Міністрів України від 22.07.2020 № 650 "Про затвердження Правил утримання та збереження полезахисних лісових смуг, розташованих на землях сільськогосподарського призначення". <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/650-2020-%D0%BF#Text>.

¹⁶⁵ Постанова Кабінету Міністрів України від 19.01.2022 № 35 "Про затвердження Порядку консервації земель". <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/35-2022-%D0%BF#Text>

¹⁶⁶ Постанова Кабінету Міністрів України від 23 липня 2024 р. № 848 "Про затвердження Порядку моніторингу земель та ґрунтів" <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-2024-%D0%BF#Text>

Додаток 3.1. Стандарти GAEC та вимоги SMR у ЄС

Посилена умовність (enhanced conditionality) у рамках Спільної аграрної політики (Common Agricultural Policy; САП) ЄС на програмний період 2023-2027 рр. спрямована на те, щоб стимулювати фермерів дотримуватись високих стандартів ЄС щодо охорони здоров'я та добробуту населення, рослин і тварин, кліматоорієнтованості та збереження біорізноманіття. Виробники фруктів і горіхів також мають дотримуватись вимог SMR і стандартів GAEC, оскільки вони претендують отримувати виплати фінансової підтримки з фондів САП ЄС і національних фондів.

Механізм умовності (conditionality) унормовано Регламентом (ЄС) 2021/2115 у розділі 2. Щоб отримати фінансову підтримку доходів для сталого розвитку, фермери повинні дотримуватись таких основних правил посиленої умовності, що включають:

- законодавчі вимоги до управління (Statutory management requirements, SMR);
- стандарти належних сільськогосподарських та екологічних умов (Good agricultural and environmental condition (GAEC) standard).

Держави-члени включають систему умов для фермерів у свої національні стратегічні плани САП. Якщо фермери не дотримуються вимог SMR та стандартів GAEC, то позбавляються прямих й інших виплат.

SMR сформовані на основі 11 правових актів ЄС (9 директив і 2 регламенти) і стосуються клімату та довкілля, здоров'я населення, сільськогосподарських тварин і рослин, їх захисту. З одинадцяти SMR сім стосуються рослинництва і чотири – тваринництва.

Стандарти GAEC – важливий інструмент спрямування сільського господарства ЄС у напрямі сталості. Перелік GAEC (у скороченому викладі):

- GAEC 1. Утримання постійних пасовищ;
- GAEC 2. Охорона боліт і торфовищ;
- GAEC 3. Заборона спалювання стерні на ріллі;
- GAEC 4. Влаштування захисних смуг вздовж водотоків;
- GAEC 5. Управління обробіткою ґрунту, зменшення ризику деградації та ерозії ґрунту;
- GAEC 6. Мінімальний ґрунтовий покрив у найбільш чутливі періоди;
- GAEC 7. Сівозміна на ріллі;
- GAEC 8. Підтримання непродуктивних функцій для покращення біорізноманіття;
- GAEC 9. Заборона на переобладнання або розорювання пасовищ на ділянках Natura 2000.

За період 2022-2024 рр. у ЄС унормовані відступи від визначених (на 2023-2027 рр.) стандартів GAEC. Основними причинами вказано необхідність збільшення потенціалу сільськогосподарського виробництва ЄС за умов, що змінилися через війну, і зменшення адміністративного тягаря на фермерів. Відтак щодо більшості GAEC вимоги послаблені.

В Україні передбачено ряд правових вимог до господарювання у контексті GAEC ЄС, які більшою чи меншою мірою їм відповідають; ці вимоги не ув'язані у систему надання фінансової підтримки сільгоспвиробникам у рамках державних програм. Оцінка відповідності норм чинного законодавства України стандартам GAEC ЄС (буде проведено на наступному етапі) є важливою для визначення прогалів та рівня наближення до цих стандартів.

Рекомендується продовжити формувати правову базу в Україні щодо унормування належних сільськогосподарських та екологічних умов ведення аграрного виробництва у контексті стандартів GAEC ЄС, які пріоритизує європейська спільнота.

Додаток 3.2.

Стандарти України щодо переробки плодів, ягід і горіхів

- ГОСТ 23285-78 Пакети транспортні для харчових продуктів і скляної тари. Технічні умови
- ГОСТ 13799-81 Продукція плодова, ягідна, овочева та грибна консервована. Пакування, маркування, транспортування та зберігання
- ГОСТ 25555.3-82 Продукти перероблення плодів і овочів. Методи визначання мінеральних домішок
- ГОСТ 25555.3-82 Продукти перероблення плодів і овочів. Методи визначання мінеральних домішок
- ГОСТ 26313-84 Продукти перероблення плодів та овочів. Правила приймання. Методи відбирання проб
- ГОСТ 26323-84 Методи визначання вмісту домішок рослинного походження
- ГОСТ 26671-85 Продукти перероблення плодів та овочів, консерви м'ясні та м'ясорослинні. Готування проб до лабораторних аналізів
- ГОСТ 27572-87 Яблука свіжі для промислового перероблення. Технічні умови
- ДСТУ 2074-92 Продукти переробки овочів і фруктів. Терміни та визначення
- ГОСТ 29270-95 Продукти перероблення плодів і овочів. Методи визначання нітратів
- ДСТУ 3235-95 Устаткування овочefруктопереробної промисловості. Вимоги безпеки
- ДСТУ 4837:2007 Фрукти та ягоди швидкозаморожені. Технічні умови
- ДСТУ 4900:2007 Джеми. Загальні технічні умови
- ДСТУ 4899:2007 Варення. Загальні технічні умови
- ДСТУ 4898:2007 Консерви. Фрукти протерті або подрібнені. Технічні умови
- ДСТУ 4734:2007 Морозиво плодово-ягідне, ароматичне, щербет, лід. Загальні технічні умови. Зі змінами та поправкою
- ДСТУ 4283.1:2007 ДСТУ 4283.2:2007 Соки та сокові продукти
- ДСТУ 4941:2008 Продукти перероблення фруктів та овочів, консерви м'ясні та м'ясорослинні. Методи визначення вмісту жиру
- ДСТУ 6094:2009 Желе фруктові. Технічні умови
- ДСТУ 6090:2009 Напівфабрикати концентровані. Наповнювачі з фруктів та овочів. Технічні умови
- ДСТУ 6087:2009 Консерви. Соуси фруктові. Технічні умови
- ДСТУ 6072:2009 Повидло. Загальні технічні умови
- ДСТУ 7159:2010 Консерви соки відновлені
- ДСТУ 7998:2015 Консерви фруктові, овочеві для спеціального дієтичного використання в дитячому харчуванні. Технічні умови
- ДСТУ 7998:2015 Консерви фруктові, овочеві для спеціального дієтичного використання в дитячому харчуванні. Технічні умови
- ДСТУ 8074:2015 Консерви. Соки та сокові продукти. Коктейлі. Загальні технічні умови
- ДСТУ 8010:2015 Консерви. Пасти фруктові та ягідні. Технічні умови
- ДСТУ 8058:2015 Консерви фруктові, овочево-фруктові з біологічно активними компонентами для дієтичного використання в дитячому харчуванні. Технічні умови
- ДСТУ 8057:2015 Консерви. Добавки фруктові та овочеві для збагачення продуктів дитячого харчування. Технічні умови
- ДСТУ 8686.2:2016 Морозиво м'яке та суміші для його виготовлення. Загальні технічні умови. Частина 2. Морозиво м'яке
- ДСТУ 9126:2021 Соки фруктові концентровані. Технічні умови

Стандарти і нормативні акти ЄС щодо переробки плодів, ягід і горіхів

- European Parliament and Council Directive 94/62/EC of 20 December 1994 on packaging and packaging waste
- Директива Ради 2001/112/ЄС від 20 грудня 2001 року про фруктові соки та деякі подібні продукти, призначені для споживання людиною
- Директива Ради 2001/113/ЄС про фруктові джеми, желе, мармелад і підсолоджене каштанове пюре, призначені для споживання людиною
- Regulation EC 1935/2004 on materials and articles intended to come into contact with food
- Commission Regulation (EC) № 2073/2005 про перевірку плодів і ягід на вміст пестицидів, наявність бактерій сальмонели і кишкової палички
- Регламент Комісії (ЄС) № 37/2005 від 12 січня 2005 року про моніторинг температур у транспортних засобах, на потужностях для складування та зберігання швидкозаморожених харчових продуктів, призначених для споживання людиною
- Commission Regulation (EC) № 1881/2006 of 19 December 2006 setting maximum levels for certain contaminants in foodstuffs
- Директива Європейського Парламенту і Ради 2012/12/ЄС від 19 квітня 2012 року про внесення змін до Директиви Ради 2001/112/ЄС про фруктові соки та деякі подібні продукти, призначені для споживання людиною
- Directive (EU) 2019/904 of the European Parliament and of the Council of 5 June 2019 on the reduction of the impact of certain plastic products on the environment

Додаток 4.

Розширений перелік кліматично-адаптованих й екологічних практик сільського господарства і переробної промисловості

Узагальнена назва групи практик	Основна спрямованість групи практик	Назва підгрупи практик	Напрями реалізації практики		
СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО					
<p>Екологічні практики</p> <p>Стале управління земельними ресурсами</p> <p>Фокус → Мінімізація негативного впливу на екосистеми та зменшення використання хімікатів</p>	<p>Збереження та відновлення довкілля</p> <p>Протидія ерозії ґрунту</p> <p>Збереження родючості ґрунту</p> <p>Забезпечення біорізноманіття</p> <p>Скорочення викидів ПГ</p>	Агротехнічні заходи, спрямовані на мінімізацію негативного впливу на екосистеми	<p>Створення стійких сільськогосподарських ландшафтів шляхом формування поєданих смуг з метою зменшення швидкості вітру та водного потоку, а також як можливості забезпечення додаткового затінення</p> <p>Ротація культур для зменшення втоми ґрунту та боротьби зі шкідниками</p> <p>Застосування покривних культур для збереження ґрунту та води</p> <p>Компостування</p> <p>Визначення та впровадження оптимальної для конкретних умов (з урахуванням особливостей ґрунту, типу насаджень, водного забезпечення тощо) технології утримування ґрунту у міжряддях садів: парова (чорний пар), паро-сидеральна та дерново-перегнійна</p> <p>Точне землеробство – система управління аграрним виробництвом, яка враховує особливості конкретного регіону, що дозволяє економити ресурси та мінімізувати шкоду довкіллю. Застосування дронів та супутників для моніторингу стану рослин та ґрунту, а також використання програмного забезпечення для дистанційної обробки та інтерпретації даних (дозволяє обробляти лише ті ділянки, які цього потребують)</p>		
		Регулювання використання хімічних ЗЗР в агроценозах	Зменшення використання пестицидів у садах, ягідниках і теплицях		
		Управління поживними речовинами	Використання біологічних добрив та засобів захисту рослин		
		Органічне виробництво	Точне внесення добрив для підвищення родючості ґрунту та зменшення викидів ПГ		
		<p>Кліматично-адаптовані практики</p> <p>Фокус → Забезпечення стійкості сільського господарства до кліматичних змін</p>	<p>Зменшення залежності виробництва від негативних кліматичних проявів</p>	Селекція у садівництві, ягідництві і горіхівництві	<p>Визначення переліку та перехід до вирощування кліматично стійких та адаптованих до відповідного регіону (стійких до засух, солоності, високих температур або інших екстремальних кліматичних умов) сортів яблук, малини, суниці садової, вольських горіхів</p> <p>Використання стійких до хвороб і шкідників культур для зменшення потреби у пестицидах в умовах зміни клімату</p>
				Агровольтаїка	<p>Генерація сонячної енергії для забезпечення функціонування систем крапельного зрошення, тепличного господарства, переробних потужностей; додаткове джерело затінення плодючих насаджень.</p> <p>Переваги:</p> <ul style="list-style-type: none"> - скорочення витрат на електроенергію; - збільшення продуктивності рослинності та захист урожаю від погодних умов; - покращення якості ґрунту завдяки його затіненню та зволоженню.
				Системи ощадливого зрошення	<p>Впровадження:</p> <ul style="list-style-type: none"> - систем точного і крапельного зрошення для його оптимізації залежно від температури та рівня зволоженості ґрунту у садах і ягідниках; - систем збору і зберігання дощової води та систем очистки і циклічного використання води <p>Створення екологічно безпечної дренажної системи: правильна інфільтрація води запобігає повеням та заболочуванню, допомагає уникати витоків хімікатів та надлишків води, що дозволяє економити ресурси та запобігати ерозії ґрунту.</p>
				Аеропоніка	Впровадження безґрунтової системи вирощування ягідних культур у замкнутому середовищі
				Захисні системи для фруктових садів та ягідних розсадників	Застосування сіток для захисту від граду, птахів, комах (сітки оберігають від граду, а якщо система захищена і по боках утворює так звану клітку, це додатково вберігає насадження від птахів і комах);
					Застосування плівок для захисту від граду та дощу
Застосування комплексних систем із сітки й плівки (напр., система Power Flex) як інтегрованої системи для захисту від граду, дощу, птахів та комах. Така система дозволяє: зменшити використання хімічних препаратів (у першу чергу, гербіцидів і фунгіцидів), що зумовлено закритістю і можливістю регуляції системи; мінімізувати ризики розповсюдження фунгіцидної інфекції, яка переноситься комахами, та збитки від їх шкідливого впливу; регулювати дозрівання, пришвидшуючи або сповільнюючи процес; захищати дерева, квіти та плоди від сонячних опіків, вітру й приморозків					
Застосування захисних систем для кожного ряду насаджень для забезпечення індивідуального / автономного захисту кожного їх ряду (практикується в Європі). Такий підхід поєднує використання плівки зверху і сітки знизу, а також арочних конструкцій (недоліки: порівняно висока вартість і значна трудомісткість при монтажі)					
Агротехнічні заходи, спрямовані на пристосування рослин до зміни клімату	<p>Системи раннього оповіщення для зміни часу посадки чи обробітку рослин з метою уникнення екстремальних погодних умов під час критичних фаз росту рослин.</p> <p>Аналітика полів на основі супутникових знімків, використання метеорологічних даних, які дозволяють зменшити негативний вплив зміни клімату на сільське господарство</p> <p>Мульчування як технологія збереження ґрунтової вологи</p> <p>Використання покривних культур для запобігання ерозії ґрунту, стримування води та фіксації азоту</p> <p>Нульовий обробіток ґрунту (No-Till). Запобігає ерозії ґрунту та сприяє секвестрації вуглецю, завдяки чому знижується вплив сільського господарства на зміну клімату; дозволяє зменшити витрати на обробіток ґрунту та обслуговування сільськогосподарської техніки</p>				

Додаток 5.

Порівняння стандартів України, ЄС та Зеленого курсу для екологічно чистих фруктів, ягід, горіхів та продуктів їх переробки і рекомендації щодо імплементації відповідних норм ЄС в Україні

Нормативна база та стандарти в Україні та ЄС для сільськогосподарського виробництва і торгівлі

При експорті до ЄС ягід, фруктів, горіхів та продуктів їх переробки експортери повинні дотримуватись законодавчих та ринкових вимог.

Законодавчі вимоги включають:

- Санітарні і фітосанітарні заходи (СФЗ):
  - загальні санітарно-гігієнічні стандарти ЄС (сертифікація HACCP або еквівалент),
  - контроль забруднюючих речовин у харчових продуктах,
  - контроль залишків пестицидів.
- Технічні регламенти, маркетингові стандарти та маркування:
  - стандарти UNECE,
  - спеціальний маркетинговий стандарт для яблук,
  - спеціальний маркетинговий стандарт для суниці садової.
- Вимоги ринку (добровільні стандарти) включають:
  - стандарти для органічних продуктів,
  - ринкові стандарти GLOBAL G.A.P,
  - стандарти приватної роздрібною мережі.

Відповідно до статті 319 Митного кодексу України Кабінет Міністрів України постановою від 24 жовтня 2018 року № 960¹⁶⁷ затвердив перелік товарів, які підлягають фітосанітарному контролю при ввезенні на митну територію України, зокрема яблука, малина, суниця садова.

Вимоги до операторів ринку, які виробляють харчові продукти на території України з метою їх експорту, регулюються нормами Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів»¹⁶⁸, відповідно до яких оператор ринку повинен вжити наступних заходів:

- Впровадити системи HACCP (ISO 22000).
- Забезпечити простежуваність.
- Отримати результати лабораторних досліджень, якщо вони потрібні в країні призначення, та отримати міжнародний сертифікат. Компетентний орган в Україні наразі визнає результати державних та/або уповноважених приватних лабораторій, акредитованих за стандартом ISO17025. Порядок видачі міжнародних сертифікатів регулюється нормами ч.8 ст.60 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів».

При імпорті фруктів і ягід в Україну імпортер повинен мати міжнародний фітосанітарний сертифікат.

Особливі правила щодо ягід, фруктів, горіхів та продуктів їх переробки

Контроль забруднень у харчових продуктах

Забруднюючі речовини можуть бути присутніми в харчових продуктах (включаючи ягоди, фрукти, горіхи та продукти їх переробки) в результаті різних етапів їх виробництва, пакування, транспортування чи зберігання, або також можуть бути результатом забруднення навколишнього середовища. Регламент Ради (ЄЕС) № 315/93 від 8 лютого 1993 р.¹⁶⁹, що встановлює процедури Співтовариства щодо забруднюючих речовин у харчових продуктах, регулює наявність таких забруднюючих речовин у харчових продуктах в ЄС:

¹⁶⁷ Деякі питання проведення заходів офіційного контролю товарів, що ввозяться на митну територію України (у тому числі з метою транзиту). Постанова Кабінету міністрів України від 24 жовтня 2018 р. № 960. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/960-2018-%D0%BF#Text>

¹⁶⁸ Закон України "Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів". <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/771/97-%D0%B2%D1%80#Text>

¹⁶⁹ Council Regulation (EEC) No 315/93 of 8 February 1993 laying down Community procedures for contaminants in food. <http://data.europa.eu/eli/reg/1993/315/oj>

- харчові продукти, що містять забруднюючу речовину в кількості, неприйнятній з точки зору громадського здоров'я і, зокрема, на токсикологічному рівні, не будуть розміщені на ринку ЄС і будуть відхилені;
- рівні забруднюючих речовин повинні бути настільки низькими, наскільки це можна досягти відповідно до рекомендованої належної виробничої практики;
- максимальні рівні можуть бути встановлені для певних забруднюючих речовин з метою захисту здоров'я населення.

Новий Регламент (ЄС) 2023/915 від 25 квітня 2023 року про максимальні рівні певних забруднювачів у харчових продуктах¹⁷⁰, що замінив Регламент (ЄС) 1881/2006, встановлює максимальні рівні мікотоксинів, рослинних токсинів, металів, галогенованих стійких органічних забруднювачів, технологічних забруднювачів та ін. Харчові продукти, перелічені в Додатку I Регламенту (ЄС) 2023/915, не можуть бути розміщені на ринку або використовуватися як сировина чи інгредієнти в харчових продуктах, якщо вони містять забруднювач у кількості, вищій за максимальний рівень, встановлений у Додатку I. Додаток I містить вимоги щодо вмісту забруднюючих речовин у фруктах (метали, перхлорати), горіхах (метали), сушених фруктах, горіхах, фруктових соках, фруктових соках з концентрату, концентрованих фруктових соках та фруктових нектарах (мікотоксини, метали).

В Україні гранично допустимі рівні вмісту окремих забруднюючих речовин у харчових продуктах регламентуються наказом МОЗ України «Про затвердження Державних гігієнічних правил і норм «Положення про граничні рівні окремих забруднюючих речовин у харчових продуктах»» № 368 від 13.05.2013 р. (остання редакція 02.01.2024 р.)¹⁷¹.

Рекомендації

Українське законодавство не повністю імплементує положення Регламенту Комісії (ЄС) 2023/915 від 25 квітня 2023 року щодо максимальних рівнів певних забруднюючих речовин у продуктах харчування. Зокрема, Додатком до «Регламенту щодо максимальних рівнів вмісту певних забруднюючих речовин у харчових продуктах» встановлено максимальні рівні вмісту кадмію та свинцю у фруктах на рівні 0,05 мг/кг та 0,1 мг/кг відповідно, що відповідає стандартам щодо вмісту цих металів у фруктах, викладеним у Додатку I Регламенту Комісії (ЄС) 2023/915. Проте Додаток I Регламенту Комісії (ЄС) 2023/915 окремо встановлює максимальні рівні кадмію в малині – 0,04 мг/кг, а в інших ягодах, зокрема, полуниці – 0,03 мг/кг. Регламент ЄС також встановлює максимальні рівні кадмію в горіхах (0,2 мг/кг), тоді як український регламент не регулює максимальні рівні кадмію в горіхах.

Контроль залишків пестицидів

Регламент (ЄС) 1107/2009¹⁷² встановлює правила та процедури для активних речовин, що продаються в ЄС, а також для авторизації державами-членами засобів захисту рослин, що їх містять. Активні речовини не можна використовувати в засобах захисту рослин, якщо вони не включені до списку дозволених в ЄС. Такі речовини включені до бази даних пестицидів ЄС. Після включення речовини до списку держави-члени можуть дозволити використання продуктів, які її містять.

Регламент (ЄС) 396/2005¹⁷³ містить положення щодо встановлення максимальних рівнів залишків пестицидів (МДР) у продуктах харчування та кормах. Імпорт рослинної та тваринної продукції повинен відповідати таким MRL, встановленим Європейською Комісією.

¹⁷⁰ Commission Regulation (EU) 2023/915 of 25 April 2023 on maximum levels for certain contaminants in food and repealing Regulation (EC) No 1881/2006. <http://data.europa.eu/eli/reg/2023/915/2024-07-22>

¹⁷¹ Наказ МОЗ України «Про затвердження Державних гігієнічних правил і норм «Положення про граничні рівні окремих забруднюючих речовин у харчових продуктах»» № 368 від 13.05.2013 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0774-13>

¹⁷² Regulation (EC) No 1107/2009 of the European Parliament and of the Council of 21 October 2009 concerning the placing of plant protection products on the market and repealing Council Directives 79/117/EEC and 91/414/EEC. <http://data.europa.eu/eli/reg/2009/1107/oj>

¹⁷³ Regulation (EC) No 396/2005 of the European Parliament and of the Council of 23 February 2005 on maximum residue levels of pesticides in or on food and feed of plant and animal origin and amending Council Directive 91/414/EEC Text with EEA relevance. <http://data.europa.eu/eli/reg/2005/396/oj>

Додатки до Регламенту (ЄС) 396/2005 встановлюють перелік продуктів, що підлягають контролю, і застосовні до них. Перелік продуктів, до яких застосовуються МДР, було встановлено в Додатку 1¹⁷⁴, який включає свіжі або заморожені фрукти та горіхи.

В Україні контроль МДР пестицидів регулюється наказом МОЗ України «Про затвердження Порядку встановлення гранично допустимих рівнів залишків пестицидів у/на харчових продуктах і кормах рослинного і тваринного походження» від 04.04.2023 № 625¹⁷⁵. Наказ було видано з метою імплементації Регламенту (ЄС) № 396/2005. ГДК пестицидів наведені у додатку 2 до цього наказу. Відповідні нормативно-правові акти України частково імплементують положення регламентів ЄС щодо МДР пестицидів.

Простежуваність

Оператори ринку харчових продуктів і кормів повинні дотримуватися конкретних зобов'язань, встановлених Регламентом (ЄС) 178/2002¹⁷⁶, що охоплюють усі етапи виробництва та розповсюдження харчових продуктів/кормів: дотримання законодавства про харчові продукти, відстеження та відповідальність.

Імпортовані харчові продукти та корми повинні відповідати відповідним вимогам харчового законодавства. Компетентний орган країни-експортера повинен надати гарантії щодо відповідності або еквівалентності вимогам ЄС.

Закон ЄС про харчові продукти визначає простежуваність як можливість відстежувати та стежити за будь-якими продуктами харчування, кормами, харчовими тваринами або речовинами, які будуть використовуватися для споживання, на всіх етапах виробництва, обробки та розподілу. Відстеження завжди вимагається для будь-якої речовини, яка призначена або очікується для введення в їжу чи корм. Однак на деякі продукти поширюються спеціальні правила чи директиви ЄС, які можуть навіть накладати суворіші вимоги щодо відстеження, наприклад фрукти та овочі¹⁷⁷.

Вимога простежуваності міститься у статті 22 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», а відповідно до статті 33 цього Закону затверджено «Методичні настанови щодо забезпечення простежуваності окремих видів харчових продуктів»¹⁷⁸, розроблені асоціацією операторів ринку «Український клуб аграрного бізнесу». Ці настанови призначені в основному для продукції, що експортується. На законодавчому рівні встановлено вимоги до простежуваності продукції тваринництва¹⁷⁹.

Маркетингові стандарти

Компетентні органи, призначені державами-членами ЄС, здійснюють документальні та/або фізичні перевірки імпортованих продуктів, щоб перевірити їх відповідність загальним маркетинговим стандартам ЄС, викладеним у Додатку I Частини А Регламенту (ЄС) 543/2011¹⁸⁰. Загальний маркетинговий стандарт визначає мінімальні вимоги до якості; мінімальні вимоги до зрілості; толерантність; маркування походження продукції. Проте, якщо власник може довести, що продукти відповідають будь-яким чинним стандартам, прийнятим Європейською економічною комісією ООН (ЄЕК ООН), вони вважаються такими, що відповідають загальному маркетинговому стандарту.

Наступні фрукти мають спеціальні маркетингові стандарти, встановлені в Додатку I Частини В Регламенту (ЄС) 543/2011: яблука, цитрусові, ківі, персики, нектарини, груші, суниця садова та столовий виноград. Спеціальні маркетингові стандарти повинні бути прийняті для тих продуктів, для яких видається необхідним прийняти

¹⁷⁴ https://webgate.ec.europa.eu/reqs2/public/v2/requirement/auxil/eu/32005R0396_heapestires_annex_1.pdf/

¹⁷⁵ Наказ МОЗ України «Про затвердження Порядку встановлення гранично допустимих рівнів залишків пестицидів у/на харчових продуктах і кормах рослинного і тваринного походження» від 04.04.2023 № 625. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0887-23#n16>

¹⁷⁶ Regulation (EC) No 178/2002 of the European Parliament and of the Council of 28 January 2002 laying down the general principles and requirements of food law, establishing the European Food Safety Authority and laying down procedures in matters of food safety. <http://data.europa.eu/eli/reg/2002/178/oj>

¹⁷⁷ https://webgate.ec.europa.eu/reqs2/public/v2/requirement/auxil/eu/eu_safefood_traceability_legislation.pdf/

¹⁷⁸ Методичні настанови щодо забезпечення простежуваності окремих видів харчових продуктів. <https://www.sk.dpss.gov.ua/wp-content/uploads/2024/10/prostezhuvanist.pdf>

¹⁷⁹ Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 13.06.2018 № 270 «Про затвердження Вимог до змісту, форми та порядку надання інформації про харчовий ланцюг». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0964-18#Text>

¹⁸⁰ webgate.ec.europa.eu/reqs2/public/v2/requirement/auxil/eu/32011R0543_mktfrveg_annex_1a.pdf/

стандарт на основі оцінки його відповідності, беручи до уваги, зокрема, які продукти є найбільш продаваними у вартісному вираженні.

Маркетинговий стандарт на яблука¹⁸¹ поширюється на яблука, які постачаються споживачу у свіжому вигляді, за винятком яблук для промислової переробки. Маркетинговий стандарт на суницю садову¹⁸² поширюється на суницю садову, яка постачається споживачеві у свіжому вигляді, за винятком суниці для промислової переробки.

Рекомендації

Наразі в Україні виробники свіжих фруктів і ягід повинні дотримуватися стандартів якості, встановлених Головним інститутом стандартизації України. Ці стандарти успадковані з часів Радянського Союзу і суттєво відрізняються від стандартів, які використовуються в ЄС та світі. Маркетингові стандарти ЄС щодо яблук і полуниці мають бути імplementовані в Україні.

Маркування продовольства

Усі харчові продукти, що продаються в Європейському Союзі (ЄС), повинні відповідати правилам маркування ЄС, які спрямовані на те, щоб споживачі отримували всю необхідну інформацію, щоб зробити усвідомлений вибір під час купівлі харчових продуктів.

Існує два типи положень щодо маркування харчових продуктів:

Загальні правила маркування харчових продуктів (Регламент (ЄС) № 1169/2011¹⁸³ про маркування харчових продуктів) та спеціальні положення для певних груп продуктів, серед яких:

Фруктові соки та подібні продукти (Директива 2001/112/ЄС щодо фруктових соків та деяких подібних продуктів, призначених для споживання людиною.¹⁸⁴ Вона встановлює спеціальні правила щодо складу фруктових соків, їхніх зарезервованих назв, їхніх виробничих характеристик та їх маркування.

Фруктові соки маркуються відповідно до загальних правил, викладених у Регламенті (ЄС) № 1169/2011. Однак у цій директиві прийняті додаткові спеціальні правила для покращення інформування споживачів. У назві продукту потрібно чітко зазначити:

- якщо продукт є сумішшю різних фруктів;
- якщо продукт повністю або частково отримано з концентрату.

Після прийняття змін до Директиви 2012/12/EU¹⁸⁵, додавання цукру у фруктові соки більше не дозволено.

Фруктові джеми та підсолоджене каштанове пюре (Директива Ради 2001/113/ЄС від 20 грудня 2001 року щодо фруктових джемів, желе та мармеладу та підсолодженого каштанового пюре, призначеного для споживання людиною¹⁸⁶).

Склад і маркування фруктових джемів і підсолодженого каштанового пюре регулюються спеціальними правилами щодо вмісту фруктів і цукру, залишкового вмісту діоксиду сірки та інших дозволених добавок.

Швидко заморожені харчові продукти (Директива 89/108/ЄЕК щодо

¹⁸¹ https://webgate.ec.europa.eu/reqs2/public/v2/requirement/aux/eu/32011R0543_mktfrveg_annex_1b_apples.pdf

¹⁸² https://webgate.ec.europa.eu/reqs2/public/v2/requirement/aux/eu/32011R0543_mktfrveg_annex_1b_strawberries.pdf

¹⁸³ Regulation (EU) No 1169/2011 of the European Parliament and of the Council of 25 October 2011 on the provision of food information to consumers, amending Regulations (EC) No 1924/2006 and (EC) No 1925/2006 of the European Parliament and of the Council, and repealing Commission Directive 87/250/EEC, Council Directive 90/496/EEC, Commission Directive 1999/10/EC, Directive 2000/13/EC of the European Parliament and of the Council, Commission Directives 2002/67/EC and 2008/5/EC and Commission Regulation (EC) No 608/2004 Text with EEA relevance. <http://data.europa.eu/eli/reg/2011/1169/oj>

¹⁸⁴ Directive 2001/112/EC relating to fruit juices and certain similar products intended for human consumption. <http://data.europa.eu/eli/dir/2001/112/oj>

¹⁸⁵ Directive 2012/12/EU of the European Parliament and of the Council of 19 April 2012 amending Council Directive 2001/112/EC relating to fruit juices and certain similar products intended for human consumption. <http://data.europa.eu/eli/dir/2012/12/oj>

¹⁸⁶ Council Directive 2001/113/EC of 20 December 2001 relating to fruit jams, jellies and marmalades and sweetened chestnut purée intended for human consumption. <http://data.europa.eu/eli/dir/2001/113/oj>

швидкозаморожених харчових продуктів для споживання людиною¹⁸⁷). Директива 89/108/ЄЕК встановлює загальноєвропейські правила, що регулюють швидке заморожування, пакування, маркування та перевірку швидкозаморожених харчових продуктів.

В Україні маркування харчових продуктів регулюється Законом України «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів» від 6 грудня 2018 року № 2639-VIII¹⁸⁸. Його положення відповідають загальним правилам маркування харчових продуктів, передбаченим Регламентом ЄЕК № 1169/2011. Однак у перші місяці війни деякі вимоги до маркування були спрощені. Крім того, українське законодавство встановлює особливі вимоги до маркування окремих харчових продуктів, але продукти переробки плодів і ягід до їх переліку не входять.

Рекомендації

Для гармонізації українських стандартів зі стандартами ЄС щодо маркування продуктів переробки фруктів необхідно імплементувати в українське законодавство положення Директиви 2001/112/ЄС та Директиви Ради 2001/113/ЄС.

В Україні діє стандарт на швидкозаморожені плоди та ягоди: «ДСТУ 4837:2007 Плоди та ягоди швидкозаморожені. Технічні умови»¹⁸⁹. Директива 89/108/ЄЕС про швидкозаморожені харчові продукти для споживання людиною повинна бути імплементована в законодавство України.

Положення Зеленої угоди та відповідні українські показники і стандарти

У Стратегії «Від ферми до виделки» зазначено, що «Комісія братиме до уваги екологічні аспекти під час оцінки запитів на імпорتنі допуски для пестицидних речовин, які більше не схвалені в ЄС, дотримуючись стандартів і зобов'язань СОТ»¹⁹⁰.

Одним із перших регуляторних актів, які впроваджують Стратегію F2F щодо імпортованих харчових продуктів щодо залишків пестицидів, є Регламент Комісії (ЄУ) 2023/334 від 2 лютого 2023 року про внесення змін до Додатків II і V до Регламенту (ЄС) № 396/2005 Європейського Парламенту та Ради щодо максимальних рівнів залишків клотіанідину та тіаметоксаму в певних або на певних продуктах¹⁹¹.

Екологічні аспекти, на які спрямована ця постанова, стосуються захисту бджіл та інших запилювачів. Регламент містить положення про спрощення торгівлі, головним чином щодо перенесення дати застосування регламенту до 7 березня 2026 року.

Рекомендації

Тому для експорту до ЄС з березня 2026 року необхідно виключити клотіанідин і тіаметоксам з Державного реєстру пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання в Україні, оскільки для їх виведення з ринку потрібен певний перехідний період. Внести відповідні зміни до наказу МОЗ України «Про затвердження Порядку встановлення гранично допустимих рівнів залишків пестицидів у/на харчових продуктах і кормах рослинного і тваринного походження» від 04.04.2023 № 625. У додатку 2 до цього Порядку допускається використання залишків клотіанідину у полуниці та яблук, а також залишків тіаметоксаму в суниці садовій, яблуках та волоських горіхах (табл. 39 додатку 2).

¹⁸⁷ Council Directive 89/108/EEC of 21 December 1988 on the approximation of the laws of the Member States relating to quick-frozen foodstuffs for human consumption. <http://data.europa.eu/eli/dir/1989/108/oj>

¹⁸⁸ Закон України «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів» від 06.12.2018 № 2639-VIII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2639-19#Text>

¹⁸⁹ https://zakon.isu.net.ua/sites/default/files/normdocs/dstu_4837_2007_fructi_ta_yagodi_shvidkozamorozheni_tekhnichn.pdf

¹⁹⁰ European Commission, A Farm to Fork Strategy, p. 18. https://food.ec.europa.eu/system/files/2020-05/f2f_action-plan_2020_strategy-info_en.pdf

¹⁹¹ Commission Regulation (EU) 2023/334 of 2 February 2023 amending Annexes II and V to Regulation (EC) No 396/2005 of the European Parliament and of the Council as regards maximum residue levels for clothianidin and thiamethoxam in or on certain Products. Official Journal of the European Union. 15.2.2023. p. 47/29. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32023R0334>.

Стратегія «Від ферми до виделки» оголосила про заходи щодо здоровішої та сталішої продовольчої системи Європейського Союзу. За допомогою цих заходів Комісія прагне, серед іншого, стимулювати зміни у складі продукту у випадку харчових продуктів з високим вмістом цукру та сприяти переходу до здорового та стійкого харчування. Європейська комісія оновила деякі правила, що регулюють низку директив щодо харчових продуктів – директиви щодо сніданку. Зміни включають збільшення вмісту фруктів у джемах та зменшення цукру у фруктових соках (Директива (EU) 2024/1438 Європейського парламенту та Ради від 14 травня 2024 року про внесення змін до Директив Ради 2001/110/ЕС щодо меду, 2001/112/ЕС щодо фруктових соків та деяких подібних продуктів, призначених для споживання людиною, 2001/113/ЕС щодо фруктових джемів, желе та мармеладу та підсолодженого каштанового пюре, призначеного для споживання людиною, та 2001/114/ЕС щодо певного частково або повністю зневодненого консервованого молока для споживання людиною¹⁹²). У статті 6 Директиви «Перехідні заходи» зазначено, що продукція, розміщена на ринку або маркована до 14 червня 2026 року, може продовжувати продаватися до вичерпання запасів.

Рекомендації

Для експорту фруктових соків і певних подібних продуктів, фруктових джемів, желе та мармеладу, призначених для споживання людиною, до ЄС Україна повинна до 14 червня 2026 року імплементувати Директиву Ради 2001/112/ЕС щодо фруктових соків та деяких подібних продуктів, призначених для споживання людиною, та Директиву Ради 2001/113/ЕС щодо фруктових джемів, желе, мармеладу та підсолоджених каштанове пюре, призначене для споживання людиною, зі змінами, внесеними Директивою (ЕС) 2024/1438 Європейського Парламенту та Ради від 14 травня 2024 року.

¹⁹² Directive (EU) 2024/1438 of the European Parliament and of the Council of 14 May 2024 amending Council Directives 2001/110/EC relating to honey, 2001/112/EC relating to fruit juices and certain similar products intended for human consumption, 2001/113/EC relating to fruit jams, jellies and marmalades and sweetened chestnut purée intended for human consumption, and 2001/114/EC relating to certain partly or wholly dehydrated preserved milk for human consumption. <http://data.europa.eu/eli/dir/2024/1438/oj>

